

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM

Alapította: Heimler Károly

Kiadja:
a Soproni Szemle Alapítvány

Főszerkesztő: MOLLAY KÁROLY

Szerkesztőbizottság:

BIRCHER ERZSÉBET, DOMONKOS OTTÓ, GRÜLL TIBOR, HÁRS JÓZSEF titkár, olvasó- és technikai szerkesztő, HORVÁTH ZOLTÁN, KÖRNYEI ATTILA, KUBINSZKY MIHÁLY, METZL JÁNOS, SARKADY SÁNDOR, TURBULY ÉVA

Soproni Szemle. A Soproni Városszépítő Egyesület helytörténeti folyóirata. Alapította Heimler Károly.

Megjelenteti a Soproni Szemle Alapítvány, Sopron Megyei Jogú Város támogatásával.

Felelős kiadó Dr. Ádám Antal. Megjelenik évente 4 alkalommal, összesen 24 ív terjedelemben

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / A Szerkesztőség: A Soproni Szemle CD-ROM kiadása elé

307 A Szerkesztőség: A Soproni Szemle CD-ROM kiadása elé

A Soproni Szemle szerkesztősége örömmel tudatja minden régi és új olvasójával, hogy 2004 októberében az Arcanum Adatbázis Kft. gondozásában megjelent a folyóiratunk teljes eddigi szövegét elektronikus formában közreadó, kétrészesre tervezett CD-ROM-sorozat első darabja. A lemez tartalmazza a II. világháború előtti, immár könyvészeti ritkaságnak számító kötetek, valamint az újraindítást követő tíz év (1955–1964) és az 1998–2003 közötti hat esztendő anyagát. Ezenkívül megtalálható rajta a 2003 végéig megjelent 57 évfolyam teljes tartalomjegyzéke. Az 1965 és 1997 közötti évfolyamok anyagát egy következő CD-n tervezzük közzétenni.

A kiadvány nem jelenhetett volna meg a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma, Sopron Megyei Jogú Város és a Soproni Városszépítő Egyesület nagylelkű támogatása nélkül, amit ezúton is köszönünk. Olvasóink kedvezményes áron beszerezhetik vagy megrendelhetik a Soproni Levéltárban (9400 Sopron, Fő tér 1., illetve sopronlt@bparchiv.hu).

A régi tartalom új formában történő közreadása több szempontból is időszerű. Elsőként a hozzáférhetőséget említhetjük. A Szemle első évfolyamait antikváriumokban szinte lehetetlen beszerezni, sőt sokszor könyvtárakban is csak hiányosan található meg – most viszont bárki otthonában tanulmányozhatja ezeket,

a későbbi számokkal együtt. Másodjára az olvasóközönség kibővülését is remélhetjük tőle. Az elektronikus kiadásra bizonyára olyanok is felfigyelnek majd, akiknek a folyóirat papír példányai még nem voltak a kezében, és ennek hatására az új számok megjelenését is számon fogják tartani. Végül, de nem utolsósorban a sokoldalú felhasználhatóságot emeljük ki. A CD-n található keresőprogram a tartalomjegyzékben és a felsorolt évfolyamok összes szövegében teljes körű keresést biztosít, messze meghaladva egy hagyományos mutató nyújtotta lehetőségeket. A lemezen lévő minden egyes szó vagy kifejezés minden előfordulása néhány másodperc alatt összegyűjthető és áttekinthető; egy-egy személyre, helysége, épületre vagy jelenségre vonatkozóan olyan cikkekben is található adatokat, amelyekre egy bibliográfia segítségével esetleg sohasem bukkantunk volna rá. Így mintegy újjáélednek és jóval hatékonyabban kerülhetnek a kutatás vérkeringésébe a bő hat évtizeddel ezelőtt leírt és az egy-két évvel ezelőtt megjelent cikkek egyaránt.

A CD-ROM kiadás minden felsorolt előnye ellenére, a technikai fejlődés jelenlegi sebességét látva biztosak lehetünk abban, hogy a jövőben újabb és újabb adathordozók fognak megjelenni. A mi jelenlegi munkánkat is minősíteni fogja, hogy az elkövetkező nemzedékek érdemesnek fogják-e tartani a Soproni Szemlét arra, hogy a mindenkori legkorszerűbb módszerekkel hozzáférhetővé tegyék. A jelenlegi szerkesztőség mindenesetre tisztelegni kíván az elődök alkotásai előtt, és az új kiadást azon szerkesztők, szerkesztőbizottsági tagok és szerzők emlékének is ajánlja, akik már nem érhették meg annak megjelenését.

A Szerkesztőség

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Gazdaság és társadalom a kora újkori nyugat-magyarországon

Gazdaság és társadalom a kora újkori nyugat-magyarországon

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Gazdaság és társadalom a kora újkori nyugat-magyarországon / Goda Károly: A város élén. Sopron polgármesterei a 15–16. század fordulóján

308 Goda Károly: A város élén. Sopron polgármesterei a 15–16. század fordulóján

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Gazdaság és társadalom a kora újkori nyugat-magyarországon / Goda Károly: A város élén. Sopron polgármesterei a 15–16. század fordulóján / Előszó

Előszó

Az Úr 1497. esztendejének január 13. napján Bernard Schöckel, Sopron város nótáriusa a városi telekkönyv első oldalán egy különösen jelentős esemény megörökítésének szentelte cirkalmas betűit. A feljegyzés szerint 1496 májusában „a tiszteletreméltó uraim, Jakob Siebenbürger, ez idő szerint polgármester..., Michael Schöttel úr, városbíró és kamarás, Martin Sighart úr, Achacz Kronperger úr, Jakob Riemer úr, Magas Imre úr, Thoman Dresinger úr, Georg Eisner úr, Georg Baumgartner úr, Martin Hengst úr, Michael Iban úr, Jakob Pilsner úr, Leonhard Steirer úr és Thoman Farkas úr, Sopron város

tanácsosai a Fő téren... fekvő sarokházat, amely vétel útján... a nevezett urak és a város közönsége birtokába Nagylucsei Fülöp Balázs és János nemesektől, néhai Orbán... egyházfejedelem, egri püspök... rokonaitól került... városházául rendelték..., majd az egész összegyűlt tanáccsal oda bevonultak, hogy elkezdenek tanácsot és törvényt ülni...”.¹⁽¹⁾

Az említett épület a mai városháza helyén álló előkelő Fő téri házak közül a Várostoronytól számított harmadik, emeletes sarokház volt, és a város közönsége számára ezt követően évszázadokon át szolgált tanácsházként. Az esemény és az ezt megörökítő, emléktáblaszerű bejegyzés abba a folyamatba illeszthető, amely során a városi hatalmat megtestesítő tanács az 1490-es évek közepétől hosszú küzdelem árán városi, illetve magántulajdonba vett több, addig nemesi magánkézben lévő ingatlant.²⁽²⁾

Az eseményekben főbb szerepet vállaló polgárok, akik itt a város érdekében munkálkodva együtt láthatóak, a soproni társadalom egy meghatározott, szűk rétegének tagjai. A Schöckel jegyző használta „herr” megszólítással ugyanis akkoriban a nemeseken és a papokon kívül azokat illették, akik polgármesteri, városbírói vagy tanácsosi tisztséget betöltve láttak el évről-évre vezető szerepet Sopron közéletében.

Dolgozatomban az 15. és a 16. század fordulójának polgármesterei életútját vizsgálva azt szeretném bemutatni, hogy kik váltak ekkor a soproni politikai elit legmagasabb rangú tagjaivá, továbbá milyen gazdasági és társadalmi háttérrel rendelkeztek a **309**tisztségeket betöltő személyek. A hagyományos értelmezés egyszerűen foglalkozásuk alapján, szőlőbirtokos nagykereskedőként vagy vagyonos iparosokként határozta meg és jellemezte a főtisztségek viselőit, akik jellemzően két-három évtizeden keresztül gyakorolták a hatalmat.³⁽³⁾

A vezetők körét jelentő személyek tisztségviselésének dinamikáját az egyéni életpályákkal együtt megvizsgálva azonban jóval összetettebb kép alakítható. Átfogó archontológiai kutatással ugyanis érzékeltethető a személyek illetve esetleges kisebb csoportjaik közti rövidebb távú hatalmi dinamika. Az egyes polgárok életútját tekintve pedig sokkal árnyaltabb, a várost vezető csoport heterogenitását láttató, a közéleti hatalomba vezető utak sokszínűségének megfigyelését lehetővé tévő ábrázolás hozható létre. A középkor végi soproni főtisztviselői kör ilyen típusú bemutatására most kerül sor először.⁴⁽⁴⁾

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Gazdaság és társadalom a kora újkori nyugat-magyarországon / Goda Károly: A város éln. Sopron polgármesterei a 15–16. század fordulóján / Az időszak vezetői és tisztségviselésük dinamikája

Az időszak vezetői és tisztségviselésük dinamikája

A Sopronban a vezetést kezükben tartó személyek közéleti szerepének, társadalmi és gazdasági helyzetének megismeréséhez szükséges röviden elhelyezni őket a város irányításának szerkezetében. A korszakban a város polgársága minden évben Szent György napján, azaz április 24-én választotta meg egy esztendőre a két főtisztviselőt, azaz a polgármestert és a rangban némileg mögötte álló városbíró, illetve a 12 tagú tanácsot. Ekkor került sor a főként az adószedésben és a különféle elszámolások ellenőrzésében részt vevő 24 fős külső tanács megújítására is.⁵⁽⁵⁾ Az egyes tisztújításokkal kapcsolatban fennmaradt töredékes kútfők a főtisztviselők társadalmi háttéréről és megválasztásuk okáról hallgatnak, sőt korábbi, illetve későbbi esetleges tanácstagságuk megállapítása is komoly alap kutatásokat igényelt. A korabeli polgármesterek és városbírók főtisztségeinek éveit Mollay Károly feltárta ugyan,⁶⁽⁶⁾ ám mindezt a fennmaradt városi forrásanyag jelentős részének feldolgozásával kellett kiegészítenem a főtisztviselők korábbi és későbbi

tanácsúri szerepének megállapításához.⁷⁽⁷⁾

310Az irányításban vezető szerepet játszó polgárok főtisztviselése összevetésével és párhuzamba állításával érdekes jelenségre lehetünk figyelmesek. A magisztrátusi jelenlétük alapján összeállított és a mellékletekben közölt archontológiai táblázatban ugyanis világosan kirajzolódik az egyes személyek meghatározó szerepének időszaka.

A rekonstruált tisztviselési pályák ismeretében, azaz a tanácsban való jelenlét alapján időrendi csoportba rendeztem a korszakban polgármesterséget betöltött személyeket, és így vizsgáltam meg a város élén a századfordulón kulcsszerepet játszó polgárok körét. A bemutatás szervező elvéül a kronológiai sorrendet választva a vezetői kör egymást követő három, létszámát és jellegzetességeit tekintve is eltérő csoportja rajzolódott ki.

Az 1490-es évek közepéig a város irányítói jellemzően azok voltak, akik már az előző évtizedben is Sopron vezető tisztségeit töltötték be. Az évtized közepétől a magisztrátusban szereplő polgárokat vizsgálva a közvetlenül a hatalom csúcsán lévők köre szinte teljesen kicserélődött és kitágult. Az 1510-es évek közepétől pedig az előbbi állapotokhoz képest újabb jelentős változás jelei mutatkoztak a főhatalom gyakorlójának összetételében.⁸⁽⁸⁾

A feldolgozott források alapján tehát az 1490-es évek első felében döntően olyan személyek játszottak vezető szerepet a város irányításában, akik már az előző évtizedben is hasonló pozíciókban tűntek fel. Az 1490/91-ben polgármesterséget viselő Christoph Herb az 1480-as években például szinte folyamatosan betöltötte ezt a tisztséget. A város első emberének pozíciója őt követően az előző évtizedben már városbíró Jacob Joachimra szállt, majd 1494/95-ben az 1480-as években már egyszer a város élén álló Achaz Kronperger viselte azt. A következő esztendő polgármestere pedig az előző évtized többszörös városbírája, Martin Sighart lett. 1496/97-ben Jakob Siebenbürger személyében olyasvalaki található a polgármesteri székből, aki – bár az 1490-es évek elején már tagja volt a belső tanácsnak – az 1480-as években meghatározó közéleti tisztséget nem töltött be, és csak utóbb a századfordulón vezette három esztendőn át Sopron városát. Sajnos az 1493/94-es esztendő polgármesterének, illetve az 1494/95-ös év városbírójának személye az eddig feldolgozott források alapján nem ismert, mégis úgy tűnik, hogy az 1480-as években már fontos szerepet játszó személyek közvetlenül a városvezetés csúcsán a következő évtized végétől már nem voltak jelen.

A tisztviselések alapján hasonló jelenség bontakozik ki a polgármesterségig eljutók városbírói pozíciójával kapcsolatban is. A korszak első emberei közül Jakob Joachim 1485/86-ban már biztosan városbíró volt, és a többiekéről is elmondható, hogy inkább az előző évtizedhez kötődött közéleti tevékenységük. Ezzel szemben az 1496/97-es **311**esztendő városbírójának, Michael Schöttelnek közéleti pályája csak az ezt követő időszakban ívelt fel igazán.⁹⁽⁹⁾ Összességében megfigyelhető tehát, hogy az 1480-as évektől polgármesterséget betöltött Christoph Herb, Jakob Joachim, Achaz Kronperger és Martin Sighart a következő évtized végén kikerül a főtisztviselők köréből.

A városi hatalom csúcsán állók összetételét figyelve 1497/98-ban a polgármesteri székből Jakob Riemer ült, a következő évtől kezdve pedig három esztendőn át Michael Schöttel vezette a várost. Utóbbi igazolhatóan már az 1490-es évek elején látható a belső tanácsban, majd 1496/97-ben ő a városbíró, és a feldolgozott források alapján egészen 1507/08-ig ott található a tanácsurak között, sőt 1505-ben Szent György napján ismét első embernek választották meg. Az egyes tisztújítások pontos körülményeiről nem bőbeszédűek a források, ám kétségtelen, hogy ekkor ő tekinthető a városi politika egyik meghatározó

alakítójának. A polgármesteri pozíció 1501-ben Jakob Siebenbürger kezébe került, aki Schöttelhez hasonlóan egymás után három éven keresztül viselte ezt a tisztséget. A forrásokban Erdélyiként is szereplő nagykereskedő igazolhatóan már az előző évtized elejétől ott ült a 12 fős tanácsban, majd 1496/97-ben lett először polgármester. Az ekkori soproni közélet meghatározó szereplőjeként még 1521/22-ben is tagja volt a magisztrátusnak. Az 1500-as éveket követően kétszer ismét a város vezető embereként szerepelt, amiből úgy tűnik, hogy a századforduló legbefolyásosabb személyeihez képest ő hosszabb ideig volt a hatalom közvetlen birtokában, közéleti jelenléte pedig a későbbi időszakban is tartós.

Siebenbürger 1503/04-es polgármestersége után a város élére Georg Baumgartner került, aki a polgármesteri székben ugyan a feldolgozott források alapján csupán még egyszer látható, ám közéleti pályáját tekintve nyilvánvalóan döntő súlyú szereplője volt a városi tanácsnak egészen a tízes évek közepéig. Már 1492/93-ban esküdt, a századfordulón háromszor városbíró, majd szinte megszakítás nélkül igazolhatóan részt vett a közvetlen döntéshozatalban. Valentin Schwingenhamer tanácsosi pályáját az 1500-as évek elején kezdte, és bizonyíthatóan több mint tíz éven át részt vett a vezetésben, ráadásul egyszer városbíróként, majd háromszor a polgármesteri székben. Az első ember szerepébe először közvetlenül a folyamatosan a tanácsba beválasztott Georg Eisner után került. Az említett Eisner szintén a hosszú éveken át meghatározó szerepet játszó polgárok egyike: Baumgartnerhez hasonlóan 1492/93-tól igazolhatóan tanácsúr volt egészen a tízes évek legvégéig, míg a tekintély csúcsát jelentő főtisztviselői helyeket kétszer, 1502/03-ban és 1506/07-ben nyerte el.

Az 1510-es évek soproni városvezetését figyelve úgy tűnik, hogy az 1480-as évek után ebben az időszakban került ismét egy-egy polgár kezébe tartósan az irányítás. Ekkortól tűnt fel ugyanakkor a vezetés első pozícióiban több olyan személy, akik ugyan már az előző évtizedben részt vettek a tanácsban, ám ebben az évtizedben jutottak meghatározó szerephez, amit többen hosszú éveken át kezükben tartottak. Közéjük tartozott részben a már említett Jakob Siebenbürger, ám igazán Michael Iban, Christoph Grätzer, Peter Fleischhackher és Michael Pullendorfer kezében összpontosult a város vezetése több mint 15 éven át, ami minőségi változást jelentett az 1490-es évek végétől fennálló állapotokhoz képest.

312Bár 1517-től két éven át Michael Iban volt a polgármester, ám ezt követően négyszer egymás után Grätzer szerepelt a legfőbb vezetői pozícióban. 1523-ban Peter Fleischhackher, majd újból az említett Iban volt a város első embere, akit az ifjabb Martin Sighart és Michael Pullendorfer követett. A húszas évek végén pedig ismét Iban és Grätzer álltak Sopron élén.

A városbírói pozícióban hasonló jelenség tűnik ki, és személyi összetételében is ismerős csoport látható. A polgármesterségbe maga Grätzer úgy került, hogy előtte két éven át a második ember székében ült. Utóda, a több éven át a városbírói és polgármesteri tisztséget viselő ifjabb Martin Sighart pedig a többiekhez hasonlóan tanácsúr volt szinte végig az 1520-as években. A városbírói székben a későbbiekben ott látható a korszak ötödik meghatározó közéleti vezetője: Michael Pullendorfer.

A következőkben tisztségviselésük sorrendjében mutatom be a századforduló polgármesterei ismert életútjának főbb jellemzőit. A személyekre vonatkozó sajátosságok kiemelésével létrehozott portrékkal azokat a körülményeket kívánom feltárni, hogy a főtisztviselők milyen családi, társadalmi és gazdasági háttérrel, esetleges kapcsolatokkal kerültek a vezetésbe, és mikor vettek részt az irányításban.

Mielőtt az egyes személyekre rátérnék, az 1500-as évek magisztrátusában kulcsszerepet játszott Michael Schöttel példája segítségével szeretném érzékeltetni, hogy a fennmaradt források alapján egy-egy személyről ugyan sokoldalú, mégis töredezett és esetleges kép nyerhető. A közgyűlési jegyzőkönyvek

jellemzően Schöttel városbírójáról és tanácsstagságáról tudósítanak, a telekkönyvben pedig sok helyen főtisztviselőként jelölte az adott évet.¹⁰⁽¹⁰⁾ A fennmaradt oklevelekben és levelekben mint választott bírót hozott létre egyezséget, másutt komolyabb összeggel tartoztak neki.¹¹⁽¹¹⁾ A saját és mások városi kamarási és templomatyai számadáskönyvei, illetve a Gedenkbuch, azaz a feljegyzési könyv szintén gazdasági természetű adatokat szolgáltatnak életéről.¹²⁽¹²⁾ A telekkönyvi bejegyzések ingatlanügyeiről tesznek említést, a harmincadvámrról szóló jegyzékekben pedig kereskedelmi tevékenységének egy szelete nyert megörökítést. A városi adójegyzékek alapján végül lakóhelyére és vagyoni helyzetére vonhatók le következtetések, míg erről, továbbá családi kapcsolatairól közöl adatokat fennmaradt végrendelete.¹³⁽¹³⁾

A fentiek alapján látható, hogy az egyes említések – a többi polgárhoz hasonlóan – különböző töredékeit adják a róla fennmaradt ismereteknek. A vezetőkről rendelkezésre álló adatokból így életrajzok összeállítása szinte lehetetlen, és az esetleges ismeretek gyakran a polgárok összehasonlítására is nehezen alkalmazhatóak. Az egyes személyeket ezért a párhuzamos bemutatást lehetővé tevő rövid portrék formájában ábrázolom, polgármesteri tisztségviselésük időrendjében, az eddigi feldolgozásokban szereplő jellemzések, valamint a fennmaradt jelentősebb kiadott, és részben a kiadatlan városi forrásanyag további adatai alapján.

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Gazdaság és társadalom a kora újkori nyugat-magyarországon / Goda Károly: A város élén. Sopron polgármesterei a 15–16. század fordulóján / Az egyes személyek

313 Az egyes személyek

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Gazdaság és társadalom a kora újkori nyugat-magyarországon / Goda Károly: A város élén. Sopron polgármesterei a 15–16. század fordulóján / Az egyes személyek / Achacz Kronperger

Achacz Kronperger

Achacz Kronperger az 1490-es évek belső tanácsának az egyik meghatározó szereplője volt.¹⁴⁽¹⁴⁾ A városi polgárság azonban már jóval korábban, az 1470-es évek második felében beválasztotta a belső tanácsba, nevezetesen 1476/77-ben illetve 1477/78-ban, sőt 1483/84-ben polgármesterséget is viselt. A következő évtizedben, mint említettük, majdnem minden évben tanácsúrként szerepelt, 1494/95-ben pedig a város első embere volt. Tisztviselése azonban jóval túlnyúlt ezen az időszakon, hiszen egészen az 1510-es évek közepéig ott található a magisztrátusban, 1507-ben pedig tanácsúrként Meggyes jobbágyközség felügyelője volt.¹⁵⁽¹⁵⁾ Már az előző évtizedben több végrendeletnél vett részt tanúként, melyek közül feltétlenül ki kell emelni rokonának, Hans Haberleiternek 1482-es testamentumát. Hasonló szerepben tűnt fel a 16. század első évtizedének több irányító polgára végrendeletben is, így Jakob Riemer 1503-as, Michael Schöttel 1510-es és Georg Baumgartner 1512-es testamentumában.¹⁶⁽¹⁶⁾ Ennek alapján meghatározó szereplőnek tűnik, aki több szálon kapcsolódott a politikai vezető réteg számos tagjához.

Feltehetően valamikor 1460 körül került Péterfáról Sopronba, ahol először 1463-ban hallani róla. Rokona, valószínűleg testvére volt a szintén péterfai Lorenz Kronperger, akinek mindkét lánya Sopronba ment férjhez, így szoros kapcsolatban maradhattak nagybátyjukkal a későbbi időszakban is. Anna Hans Haberleiterhez, Niklas Haberleiter fiához ment feleségül, míg leánytestvére Konrad Moser hitvese lett.¹⁷⁽¹⁷⁾ A polgárjogot azonban Achacz csak 1465-ben szerezte meg, amikor egy soproni polgár, Wolfgang

Wagram özvegyével házasságot kötött. Az 1480-as évek elején vele együtt vásárolt szőlőt.¹⁸⁽¹⁸⁾ Feleségének a Mészárosok utcájában, a ferencrendi kolostor mellett volt háza, amit 1478-ban elzálogosítottak, majd 1481-ben visszavásárolták az új tulajdonosoktól. Ebben az esztendőben Mátyás cseh katonasága 12 forintos kárt okozott nekik. A következő évben Elisabeth meghalt: végrendelete értelmében javainak jelentős része férjére szállt. Azért is érdemes kiemelni ezt a körülményt, mert a feldolgozott források alapján úgy tűnik a következő évben választották őt először polgármesterré.

1485-ből már ismert második felesége, Ursula, aki komoly vagyonnal Bécsből származott Sopronba.¹⁹⁽¹⁹⁾ Ezt követően együtt vásároltak több ízben különböző dűlőkbeli szőlőket, a Szent Mihály templom plébánosától pedig egy kertet bérelt.²⁰⁽²⁰⁾ ³¹⁴1478-ban mint tanácsos adómentes volt, 1484-ben tisztségviselése alapján szintén az, míg az évtized végén adója 10 forint körül mozgott. 1496-ban 3 akó bordézmát vetettek ki rá, azaz termése ennek legalább tízszerese volt. 1505-ben 4 forint volt az adója, 1523-ban pedig özvegye fizetett 6 forintot, hasonlóan a következő évekhez.²¹⁽²¹⁾

Az 1500-as években Magas Imre gyermekeinek a gyámja lett: 1506-ban például az ő nevükben kötött egy megegyezést, ezt követően pedig az árvák, Ferenc és Rozina gyámjaként elszámolt a tanács előtt.²²⁽²²⁾ Utóbbi száznak a későbbiekben az ad jelentőséget, hogy 1517-ben özvegye a soproni tanács előtt védekezni kényszerült, mert Magas Ferenc pert indított ellene a gyámság idejéből származó vélt, vagy valós tartozások, és gyámjától származó állítólagos öröksége érdekében.²³⁽²³⁾ A vagyonper számára sikertelen kimenetele után Magas Ferenc rablólovagnak állt, és a soproni polgárok fosztogatójaként szerepelt hosszú éveken át a forrásokban.

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Gazdaság és társadalom a kora újkori nyugat-magyarországon / Goda Károly: A város élén. Sopron polgármesterei a 15–16. század fordulóján / Az egyes személyek / Martin Sighart

Martin Sighart

A korszak városvezetésének másik jelentős alakja Martin Sighart, hiszen már az 1480-as években betöltötte a városbírói pozíciót, és a következő évtizedben szinte megszakítás nélkül tagja a belső tanácsnak. 1492/93-ban ismét városbíróvá választották, majd 1495/96-ban a város első emberévé tette meg őt a polgárság.²⁴⁽²⁴⁾ Már az 1470-es években tekintélyes polgár volt, és tanácsúrként a következő két évtizedben is több végrendeletben szerepelt végrehajtóként. 1500-ban őt kérte fel a városi tanács a Szent Mihály templom mellett fekvő Mária Magdolna kápolna templomtyaságára, lehetővé téve, hogy amíg ezt a tisztséget viseli, nem köteles a tanácsnak elszámolni.²⁵⁽²⁵⁾

Az 1450-es, 1460-as években a városi kölcsönbe 1–1 forintot adott.²⁶⁽²⁶⁾ Közéleti szerepén kívül a forrásokban több adat fennmaradt élete más vonatkozásairól is. 1466-ig a mai Balfi utca egyik házában lakott, adóalapul szolgáló vagyona itt, a harmadik negyedben 1459-ben 82 forint, 1463-ban szintén ennyi, míg 1464-ben 2,5 forint 8 dénárt adózott. 1466-ban vásárolt meg a Kovácsok utcájában (a mai Várkerületen) egy házat, ahol a következő években több lakója volt. 1468-ban 2 forint 2 solidus 2 dénár vagyonadót és 5 solidus 2 dénár kereseti adót fizetett, ingatlan vagyonát pedig ebben az esztendőben 70 forintra értékelték. 1477-ben hallunk egy végrendeletben lányáról, Mártáról.²⁷⁽²⁷⁾

³¹⁵Az 1480-as években tekintélyes polgára volt a városnak, aki gyakran szerepelt végrendeleti végrehajtóként, illetve a telekkönyvi bejegyzésekben is. A telekkönyvi adatok szerint 1485-ben és 1486-ban már a Mészárosok utcájában lakott. Gazdasági tevékenységét jellemezve ki kell emelnünk, hogy

foglalkozott halászattal, és az 1480-as években rendelkezett több szőlővel és réttel is. 1494-től átmenetileg az övé lett még egy ház a Mészárosok utcájában.²⁸⁽²⁸⁾ 1488-ban a belvárosban lakott és nem adózott, míg a következő évben 12 forintot vetettek ki rá. Ebben az évben fizetett még 6 forintot, 1495-ben pedig polgármesterként adómentes volt. A következő esztendőben a 4. negyedben 1,5 akó bordézmát fizetett, a belvárosban pedig 6 akót.²⁹⁽²⁹⁾ Az 1490-es években tekintélyes polgárként több végrendeletben szerepelt tanúként, többek között 1495-ben Kaspar Schöttelben, míg 1499-ben Michael Stadel végrendeletében értesülünk sógorságukról.

Az említett gyarapodásával párhuzamosan Sighart belvárosi polgárrá vált, és már az 1480-as évek elején városbíró lett, a következő évtizedben pedig szinte megszakítás nélkül a tanács tagja volt. 1500-ban kelt végrendeletében tanúként szerepeltek többek között Michael Schöttel és Georg Baumgartner. Ugyanitt említette a ferences kolostor közelében lévő házat, és élete során szerzett számos ingatlanát. Felesége, Dorothea özvegységéig lakhatott a házban és bírhatta annak ingóságait, ám az igazi kedvezményezett Veit Riemer lánya, azaz Sighart unokája, Marus volt. A lány megkapta a házat, ingóságai felét, és több szőlőt. Azonos nevű unokaöccsére, a fiatalabb Martin Sighartra a többek között Martin Hengsttel együtt létesített halastó-részét, és ezzel kapcsolatos eszközöket hagyott. Martin Sighartot az 1500-as évek legelején még több ízben tanácsossá választotta a közgyűlés, és több végrendeletben szerepelt tanúként. Minden bizonnyal 1504 körül halhatott meg. Városi tekintélyének illetve vagyonának egy részét az 1520-as, 1530-as években vezetői pozícióba kerülő unokaöccsére hagyta.³⁰⁽³⁰⁾

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Gazdaság és társadalom a kora újkori nyugat-magyarországon / Goda Károly: A város élén. Sopron polgármesterei a 15–16. század fordulóján / Az egyes személyek / Jakob Siebenbürger

Jakob Siebenbürger

Jakob Siebenbürger polgármesterként 1501 és 1504 között irányította megszakítás nélkül a város ügyeit.³¹⁽³¹⁾ Ennek ellenére az egész korszakban, sőt még az 1520-as évek elején is tevékeny alakítója volt a közügyeknek. Már a kilencvenes években többször felkérték végrendeleti végrehajtónak, mint például Michael Schöttel édesapja, Kaspar Schöttel 1495-ben, vagy Magas Imre 1500-ban. Emellett többször volt a Szent Mihály plébániatemplom gondnoka is, amiről számadás maradt fenn például 1495-ből és 1499-ből, amikor ³¹⁶még mint sókamarás is elszámolt. 1508-ban pedig a ferences templom gondnokaként rendezte bevételeit és kiadásait a ferences gárdián és a tanács előtt.³²⁽³²⁾

A magisztrátusban jelentősebb szerephez a 16. század első felében jutott a minden bizonnyal magyar származású kereskedő. Családja feltehetően Erdélyből érkezett, és eredeti családnevük a „Behem” azaz „Cseh” lehetett. A városvezető réteg külkereskedelemben résztvevő személyiségei közé sorolhatjuk őt is, ami házasságakor is szerepet játszhatott. 1477-ben már jelentős polgárként szerepelt: tekintélyes kereskedő, aki a Zemper-testvérek egyikének, Simonnak a lányát, Dorotheát vette feleségül.³³⁽³³⁾ Az após a mai Szent György utca 3. számú, a Fő tér közelében lévő házában lakott feleségével, és Simon halála után 1489-ben Siebenbürger örökölte annak ingóságait. Ekkor azonban a tanács elrendelte, hogy a testvér, Valentin Zemper fiának, Hansnak át kell adnia a házat, aminek eleget is tett. Hans a későbbiekben is gazdasági kapcsolatban maradt egykori gyámjával, aki igazolhatóan 1492-től volt a tanács tagja, és 1493-ban esküdtként vett feleségével egy Szent György utcai házat.³⁴⁽³⁴⁾ 1496-ban Siebenbürger már polgármesterként egyezkedett anyósa, az özvegy Simon Zemperné képviselőjében Hans özvegyével, a várandós Agnes asszonnyal, aki a megegyezést követően végül is kezelhette egykori hitvese vagyonát. Érdemes kiemelni a családdal kapcsolatban, hogy Agnes új férjét, Hans Jäger kereskedőt Siebenbürger

pénzösszeggel segítette a letelepedésekor. A rokoni kötelek mentén így többek között az egymáshoz üzleti, ám sokszor családi szálakkal is kapcsolódó kereskedő-társadalomba nyílik bepillantás.³⁵⁽³⁵⁾

Jakob Siebenbürger Sopronban ennek a csoportnak volt befolyásos tagja. Üzleti tevékenységének részleteit leginkább a fennmaradt harmincadjegyzékek őrizték meg, melyből kiderülnek belföldi és külhoni üzletei is. Egy-egy alkalommal például 10–20 hordó mézet, továbbá 204 mázsa gabonát vagy 22 szarvasmarhát szállított külföldre, és visszajövet több mázsa vasat, több száz kalapot, és több ezer kést hozott be. 1492-ben például Mór mellett vám fejében két ökröt vettek el tőle. 1498-ban volt szolgájával, Török Jánossal különbözőt össze, amiből kiderül, hogy egy bécsi fogadósnak gabonát adott el, míg egy budai polgár komoly összeggel tartozott neki.³⁶⁽³⁶⁾

A kereskedelmi tevékenység mellett ugyanakkor hitelezéssel is foglalkozott, amiről több soproni polgár végrendeletéből értesülünk, míg az 1490-es években szinte évről évre újabb földterületeket, főként természetesen szőlőskerteket vásárolt a soproni határban feleségével, Dorotheával.³⁷⁽³⁷⁾ Adójának alakulása is mutatja, hogy a város gazdasági vezetőrétegének is kiemelkedő tagja volt. 1488-ban a belvárosban 8 forintot fizetett, míg a következő esztendőben 14-et, illetve 10-et. 1490-ben igen magasnak számító, 28 forintot róttak ki rá, ám az évtized közepén 16-ot kellett fizetnie, míg ³¹⁷1505-ben 14 forint volt az adója.³⁸⁽³⁸⁾ Esetében feltétlenül érdemes kiemelni a családi kontinuitást, hisz a század első felében apja vezető polgára volt a városnak, fia pedig az 1530-as években töltött be irányító szerepet Sopron élén.³⁹⁽³⁹⁾

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Gazdaság és társadalom a kora újkori nyugat-magyarországon / Goda Károly: A város élén. Sopron polgármesterei a 15–16. század fordulóján / Az egyes személyek / Jakob Riemer

Jakob Riemer

Az 1503-ban elhunyt Riemer az 1480-as években már tekintélyes polgárnak számított, hisz több végrendeletben kérték fel tanúskodásra, illetve végrehajtásra, az évtized második felében már igazolhatóan tanácsúrként.⁴⁰⁽⁴⁰⁾ 1489/90-ben városbíróként szerepelt, majd a következő években végig a tanács tagja volt a 16. század elejéig, 1497/98-ban pedig ismét a város második embere.⁴¹⁽⁴¹⁾

Riemer az 1450-es évek második felében a Kovácsok utcájában szerepelt lakóként, aki itt 1457-ben 4 solidust, a következő évben pedig 5-öt adózott, majd a Fő térre költözött. Az 1460-as évek első felében ismét a második negyedben található, ahol 1468-ban az adóalapul szolgáló vagyona már 45 forint, az említett két évtizedben pedig kétszer 1–1 forintot adott a városi kölcsönbe.⁴²⁽⁴²⁾ 1464-ben és 1474-ben egy végrendelet előadójaként, illetve végrendeleti tanúként szerepelt.⁴³⁽⁴³⁾ 1481-ben a belvárosban Mátyás katonái 7 forint kárt okoztak neki. Ebben az évtizedben több végrendeletben tanúskodott, a következőben pedig a tanács meghatározó tagja volt. Ekkor, az 1490-es években egyedül, illetve feleségével együtt vásárolták későbbi testamentumaikban felsorolt szüleik javát. 1494-ben lakóként szerepelt a Kovácsok utcája egyik telkén, amit 1500-ban írtak a nevükre, holott legkésőbb 1496-ban a Fő téren említik őket.⁴⁴⁽⁴⁴⁾

1488-ban és a következő évben is 10 forint adót vetettek ki rá, a következő esztendőben pedig 20 forintot rótt ki az akkori bíróra a város. 1495-ben tanácsúrként 5 forintot fizetett, bordézmája pedig a következő évben 7,5 akó volt. Felesége, Anna 1501-ben, ő pedig két évvel később végrendelezett,⁴⁵⁽⁴⁵⁾ ez alkalommal tanúként ott szerepelt Achacz Kronperger és Georg Baumgartner is. Ebben akkori feleségére, Brigithára, és fiára, Hansra hagyta Fő téri házát, és számos szőlőjét. Előző házasságából született fiáról, Veitről, és az ő lányáról, a Martin Sighart végrendeletében is megemlített Marusról is értesülünk: Veitét lett, többek között,

a Kovácsok utcai háza, unokája [318](#) pedig szőlőt kapott. 1503-ban bekövetkezett halála után másik fia, László a Kovácsok utcai ház birtokába került, és 1505-ben 4,5 forintot adózott ott. 1504/05-ben László a külső tanács tagja volt és adószedő, ám bizonyára adósságai miatt 1512-ben a városi tanács eladta a házat, ő pedig néhai apja Fő téri ingatlanába költözött.[46\(46\)](#)

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Gazdaság és társadalom a kora újkori nyugat-magyarországon / Goda Károly: A város élén. Sopron polgármesterei a 15–16. század fordulóján / Az egyes személyek / Michael Schöttel

Michael Schöttel

1498 és 1501 között polgármesterként Michael Schöttel vezette Sopron városát.[47\(47\)](#) Már az 1490-es években többször tagja volt a városvezető magisztrátusnak, majd 1496/97-ben városbíró, ezt követően pedig négyszer volt polgármester. Hasonlóan a korábban bemutatott tanácsurakhoz, ő is töltött be templomatyai, azaz gazdasági felügyelői pozíciót: 1500-ig a bánfalvi Szent Farkas kápolna (azaz a pálos kolostor) templomatyja, majd 1502-től egészen 1510-ig ismét viselte ezt a tisztséget. A városi tanács tagjaként többször vezette Sopron pénzügyeit: városi kamarásként elszámolás maradt fenn tőle 1495/96-ból, 1498/99-ből, és 1504/05-ből is.[48\(48\)](#)

Társadalmi szerepében családi háttere és foglalkozása volt a leginkább meghatározó, hiszen már édesapja tekintélyes polgárként szerepelt. A család a városvezető elit számos tagjának lakhelyét jelentő Szent György utca Fő térhez közeli felén lakott, ő maga pedig a behozatalban és a kivitelben egyaránt résztvevő nagykereskedőként látható a forrásokban. Csupán ezzel azonban nem írható le gazdasági tevékenysége: 1489-ben például vett egy házat a Fő téren, a mai Patikaház helyén, ám nem költözött oda, hanem továbbra is apjánál, Kaspar Schöttelnél lakott. Később a szomszédos házat is megvásárolta, majd 1493-ban a kettőt együtt értékesítette.[49\(49\)](#)

Érdemes kiemelni, hogy a feldolgozott források alapján először éppen ezidőtájt, 1492-ben lett a belső tanács tagja. Apja 1495-ben, többek között Martin Sighart és Jacob Siebenbürger jelenlétében végrendekezett. Megemlékezett leányáról és másik fiáról is, ám javainak döntő része: házai a belvárosban és a külvárosban, továbbá szőlői Michaelnek jutottak. A következő évben utóbbit választották meg városbírónak, majd két esztendőn át egymás után polgármester lett. A tekintélyes örökség mellett fontos megemlíteni intenzív kiviteli és behozatali tevékenységét, amiről a harmicadjegyzékek tudósítanak, míg további ingatlanszerzéseiről a telekkönyv közöl adatokat: feleségével együtt vettek például 1499-ben egy házat, 1507-ben pedig egy szőlőskertet.[50\(50\)](#)

A rá kivetett adótételek csak megerősítik a fenti képet. 1490-ben még apjával együtt róttak ki rá 20 forintot, ám 1495-ben immár 10 forintot adózott, míg a városi kölcsönhöz 4 forinttal járult hozzá. Az 1500-as években a belvárosi polgárok adójegyzékében [3198](#) forinttal szerepelt. 1510-es végrendeleténél jelen volt többek között Peter Fleischhackher, Achacz Kronperger, Oswald Bläswetter, továbbá a végrehajtásra Georg Baumgartnert is felkérte.[51\(51\)](#) Schöttel örököséül feleségét és fiát tette meg, ám utódjának közéleti tevékenységéről a feldolgozott források nem tesznek említést.

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Gazdaság és társadalom a kora újkori nyugat-magyarországon / Goda Károly: A város élén. Sopron polgármesterei a 15–16. század fordulóján / Az egyes személyek / Georg Baumgartner

Georg Baumgartner

A meghatározó szereplők bemutatását a polgármesterséget először 1504/05-ben betöltő Georg Baumgartnerrel folytatom.⁵²⁽⁵²⁾ Személyének állandó jelenléte a magisztrátusban szemléletesen jelzi pozícióját a város hatalmi viszonyaiban. Miután a belvárosba költözött, hamarosan a belső tanács tagja lett. A századfordulón három évig viselte a városbírói tisztséget, majd szinte megszakítás nélkül tanácsúr volt, kétszer a város első embere is. 1495-ben az ispotálygondnok tisztségét látta el, 1507/08-ban Sopron jobbágyközségei egyikének, Kópházának a felügyelője volt, 1512. évi végrendelete szerint pedig a várároamenti Boldogasszony kápolna gondnokságát is viselte.⁵³⁽⁵³⁾

A város közéletében betöltött szerepei nem választhatóak el szűkebb és tágabb társadalmi helyzetétől, családi kapcsolataitól. Apja, Hans Baumgartner, aki felesége, Borbála révén több jelentős soproni családdal állt rokonságban, a külváros előkelő részének tekinthető Kovácsok utcájában lakott. Georg apja halála után a Kovácsok utcai házban maradt. 1476-ban együtt szerepelt feleségével, Brigitha Pörstellel, akivel feltehetően az 1480-as években is ugyanott laktak.⁵⁴⁽⁵⁴⁾ Társadalmi előrelépésük jelének számított, hogy 1490-ben vettek egy belvárosi házat a Mészárosok utcájában: oda is költöztek, ám a Kovácsok utcai ingatlant is megtartották.⁵⁵⁽⁵⁵⁾

Első felesége időközben elhunyt, mert 1492-ben már második hitvesével, Dorothea Borgunsnichttal szerepelt egy szőlővásárlás során. Ebben az esztendőben már igazolhatóan a belső tanács tagja volt. 1496-ban a volt városháza (a mai Fő tér 7.) megvásárlásával igen előkelő lakhelyhez jutott, két év múlva pedig városbíróvá választották. Tekintélyes polgárnak számított, hiszen többször kérték fel ezekben az években végrendeleti tanúnak, többek között olyan jelentős, az 1490-es években kulcsszerepet játszó polgárok is, mint Magas Imre, Martin Sighart, Jakob Riemer, vagy Michael Schöttel.⁵⁶⁽⁵⁶⁾

Feleségével már a vételkor új házukba költöztek, miközben korábbi ingatlanait megtartotta, sőt 1510-ben még egy majort is vásárolt a tanácstól. A Kovácsok utcai ház 1514-ben még az ő nevében szerepelt, ám lánya, Borbála 1516-ban kelt végrendeletében ³²⁰már nem említik, időközben bizonyára egyik rokonuknak adták el. A többféle családi szál közül érdemes kiemelni, hogy nagynénje, Ilona asszony második házasságában Peter Fleischhackher belvárosi kereskedő felesége lett, aki az 1510-es, ám főként az 1520-as években a városvezető elit kulcsszereplője volt. Ebből a házasságból született Katharina, akinek Baumgartner lett a gyámja: a lány az ő Fő téri házában nevelkedett és ott is adózott.⁵⁷⁽⁵⁷⁾

Baumgartner 1512-ben végrendelezett: a tetemes vagyon felsorolása helyett inkább az itt szereplő személyeket érdemes megnevezni: végrendeleti tanúként és végrehajtójaként jelen volt ugyanis Achaz Kronperger és Valentin Schwingenhamer.⁵⁸⁽⁵⁸⁾ Néhány évvel ugyan túlélte testamentumát, ám minden bizonnyal nem másította meg azt. Kiemelendő, hogy minden ingó és ingatlan vagyonát leányára, Borbálára és vejére Leonhard Hofmairra hagyta, így övék lett többek között a Kovácsok utcai ház is. Vagyonára jellemző, hogy az említett házakon kívül élete során feleségeivel számtalan szőlőt szerzett, vásárolt továbbá szántót, rétet, káposztáskertet, sőt a várostól külön bérelt egy kertet, illetve rétet is, ami szemléletesen kidomborítja többirányú gazdasági tevékenységét.⁵⁹⁽⁵⁹⁾

A főfoglalkozását tekintve kereskedő Baumgartner anyagi helyzetére az egyes adójegyzékekből, továbbá a kamarási és templomatyai számadáskönyvekből is következtetni lehet. Az 1480-as évek végén a második negyedben adózott 6 forintot, illetve 7 és 5 forintot, majd 1490-ben adója 10 forintot tett ki. Az évtized közepén hasonló összeget vetettek ki rá, bordézmája egy évvel később összesen 5 akó volt, 1505-ben pedig

5 forintot adózott.

Elmondható tehát, hogy a belvárosba érkezése után tett szert igazán komoly bevételekre, és jelentős szőlőterméssel is rendelkezett. Baumgartner vagyonának, és minden bizonnyal társadalmi presztízsének is jelentős része feleségére és vejére, Leonhard Hofmair posztósrá szállt. A tekintélyes Baumgartner-örökség tulajdonosává váló Hofmair megjelenése a belső tanácsban feltehetően családi kapcsolataihoz kötődött, és ennek szerepe lehetett 1516/17-es városbíróvá választásában is.⁶⁰⁽⁶⁰⁾ Hofmair már az 1510-es években tekintélyes polgárnak számított, több végrendeletben kérték fel végrehajtónak, 1515-től pedig két éven át volt a Szent György kápolna templomatyja.⁶¹⁽⁶¹⁾

1516-ban végrendelezett neje, Borbála, aki a testamentuma végrehajtójául Michael Pullendorfert és Christoph Grätzert kérte fel. Örököséül férjét tette meg, ráhagyva többek között a belvárosi házat, számtalan szőlőt, minden apjától származó rétet és szántót. Így a jelentős Baumgartner-vagyon az övé lett, de nem sokáig. A tanács ³²¹elismerte ugyan Borbála végrendeletét, amit a rokonság megtámadott, ám Hofmair 1520-ban elzálogosította a házat két augsburgi kereskedőnek. 1522-ben már halottként említik, és a tanács döntött a ház sorsáról, míg eladott szőlői egy részét a rokonai és szomszédai vásárolták vissza 1523-ban.⁶²⁽⁶²⁾

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Gazdaság és társadalom a kora újkori nyugat-magyarországon / Goda Károly: A város élén. Sopron polgármesterei a 15–16. század fordulóján / Az egyes személyek / Georg Eisner

Georg Eisner

Az előbbieken bemutatott polgárokhoz hasonlóan a nagykereskedők között helyezhető el a főként vasbehozattal foglalkozó Georg Eisner is.⁶³⁽⁶³⁾ A városvezetésben az 1490-es évek óta jelen lévő Eisner az 1500-as években egy ízben városbíróként, egyszer pedig polgármesterként állt Sopron élén. Többször felkérték végrendeleti tanúnak, 1507-ben pedig belső tanácsosi tisztsége mellett Harka jobbágyközség felügyelője volt. A város ügyében már az 1490-es évek végén többször járt követségben.

Intenzív kereskedelmi tevékenységéről a harmincadjegyzék bejegyzései tájékoztatnak, adója pedig jól mutatja pénzügyi helyzetének felívelését. A belvárosban 1489-ben 3 forintot fizetett, 1495-ben már 12-t, 1496-ban pedig kifejezetten magas, 9 akós volt a bordézmája.⁶⁴⁽⁶⁴⁾ 1495-ben a külváros előkelő részének számító, második negyedbeli Kovácsok utcájában volt egy további háza.⁶⁵⁽⁶⁵⁾ A következő évtized közepén 10 forintos adóval szerepelt a belvárosban, üzleteiről pedig apró adatokat szolgáltatnak a kamarási és más számadáskönyvi bejegyzések.⁶⁶⁽⁶⁶⁾ 1499-ben az akkori polgármesterrel és több tanácsossal együtt vásárolt szőlőt, illetve egy malmot, míg 1513-ban halfiaztatója szerepelt a forrásokban.⁶⁷⁽⁶⁷⁾

Valentin Schwingenhamer hagyatéki elszámolásából egy távoli rokoni szálla derül fény: előbbi özvegyének, Margitnak „vettere”, azaz unokaöccse volt a vaskereskedő fia, Christoph, aki az atyai házban lakott. Apja halála után édesanyját Peter Vischer vette feleségül, Christoph pedig 1521-es végrendeletében szinte mindent hitvesére, Sofiára hagyott.⁶⁸⁽⁶⁸⁾ Így tehát Georg Eisner vagyonának jelentős része menyéé lett, hiszen ő örökölte férje szőlőjét, malmát, több szántót és egy halfiaztatót is.

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Gazdaság és társadalom a kora újkori nyugat-magyarországon / Goda Károly: A város élén. Sopron polgármesterei a 15–16. század fordulóján / Az egyes személyek / Valentin Schwingenhamer

322 Valentin Schwingenhamer

Georg Eisner fent említett távoli rokonát, Valentin Schwingenhamert igazolhatóan a 16. század első éveitől választották be a belső tanácsba.⁶⁹⁽⁶⁹⁾ Az 1501-es év Szent György napja után már bizonyosan esküdtként szerepelt, és a következő tisztújítások szinte mindegyikén tagja lett a városvezetésnek. 1507-ben tanácsúrként ő volt a város egyik jobbágyközségének, Ágfalvának a felügyelője. 1504/05-ben városbíróvá tette őt a polgárság, majd 1514/15-ig háromszor is betöltötte a polgármesteri tisztséget. Az 1500-as években több végrendeletben szerepelt mint felkért végrehajtó, 1512-ben pedig Georg Baumgartner egyik végrendeleti tanúja volt. 1507-ben bízta rá Lienhart Wossenperger neje, Veronika hagyatékát és Borbála nevű lányát, ebből fakadó gyámtevékenységéről pedig egészen 1515-ig készített elszámolást.⁷⁰⁽⁷⁰⁾

A telekkönyvi bejegyzések szerint a század első éveiben több szőlőt vásároltak hitvesével. A gazdasági tevékenységéről többek között Michael Schöttel 1504-es kamarási számadásából, illetve az 1505-ből fennmaradt adójegyzékből lehet következtetéseket levonni.⁷¹⁽⁷¹⁾ Schwingenhamer nem számított a belváros legvagyonosabb polgárai közé: az évtized közepén 4 forintot vetettek ki rá. 1520-ban már biztosan nem élt, mert ekkor felesége, Margareth már özvegyként végrendelkezett, többek között Christoph Grätzer és Wolfgang Pauss tanácsosok jelenlétében.⁷²⁽⁷²⁾

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Gazdaság és társadalom a kora újkori nyugat-magyarországon / Goda Károly: A város élén. Sopron polgármesterei a 15–16. század fordulóján / Zárszó

Zárszó

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Gazdaság és társadalom a kora újkori nyugat-magyarországon / Goda Károly: A város élén. Sopron polgármesterei a 15–16. század fordulóján / Zárszó / A város vezetése mint történet

A város vezetése mint történet

Dolgozatomban az egyes személyek közéleti életútját rekonstruálva kívántam képet alkotni Sopron évente választott, a várost irányító vezető rétegének a 15. és 16. század fordulóján polgármesterséget viselt tagjairól. Azokra a kérdésekre kerestem a választ, hogy a fenti tisztséget betöltő személyek mikor játszottak meghatározó közéleti szerepet, és életútjuk során hogyan jutottak el ideig. Kutatásom eredményeként a főtisztségekbe kerülő személyek összeségének közéleti pályáját feltárva a hatalomban való részvétel dinamikája, és így a vezetésen belüli személyi változások láthatóvá váltak. Az irányításban való jelenlét időbeli párhuzamait figyelve ugyanis egy, az általános jellemzésen túli, és a személyi szint feletti történet rajzolódott ki, ami a közvetlen hatalomban résztvevők körének időbeli átalakulását mutatta. Az egyes személyek bemutatása során ezt a dinamikát választottam az ábrázolás alapjául. A hatalomban való részvétel kitüntetett időszakait és intenzitását alapján csoportosítva a vezető polgárok így aktív cselekvőkként, és nem a város főtisztviselőiről alkotott általános kép illusztrációiként váltak láthatóvá, sajátos tagoltságot és jelleget adva így a városvezetés eddig időben is homogénként bemutatott időszakának.

³²³Az 1490-es évek közepéig tehát a város főtisztviselői jellemzően már az előző évtizedben első emberei voltak Sopronnak. Ezzel szemben az évtized közepétől kezdődően a főbb tisztségek viselőit tekintve átalakult a vezetést közvetlenül kezükben tartó polgárok köre. Az 1510-es évek derekától pedig az előbbi

állapotokhoz képest ismét jelentős változás jelei mutatkoztak mind a főhatalom gyakorlóinak körében, mind összetételében.

A bevezetőként idézett, a telekkönyv megörökítette 1496-os aktusban a magisztrátus tagjaiként egy időmetszetben, közösen cselekvő személyeknek az eseményben való részvétel közösségén túli különbözőségük rajzolódott ki a hatalomgyakorlásban való különböző intenzitású jelenlétük feltárásával.

A dinamika segítségével láthatóvá tett változás több összetevője számos ponton még tisztázást igényel, ám az egyes személyek egyéni pályájának és a vezetésben párhuzamosan részt vevő köröknek kapcsolata feltehetően egymást befolyásoló körülményeknek tekinthetőek. A köztük lévő szorosabb összefüggések feltárására a dolgozat keretében nem vállalkozhattam, ám az archontológiai kutatásom és a rekonstruált egyéni portrék segítségével feltárt közéleti szerepek együttesen tették láthatóvá a soproni politikum megváltozását a századfordulón.

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Gazdaság és társadalom a kora újkori nyugat-magyarországon / Goda Károly: A város élén. Sopron polgármesterei a 15–16. század fordulóján / Zárszó / A klasszikus kép és a személyi szint

A klasszikus kép és a személyi szint

A város élén álló vezető rétegről, így többek között a közvetlen irányításban résztvevő polgárokról létező eddigi átfogó bemutatás már a vezetésben való jelenlét időszakában és együttesen jellemezte őket, esetenként külső szempontú szervezőerők és értékítéletek mentén. Szücs Jenő például a munkamegosztásban elfoglalt helyük alapján, szőlőbirtokos nagykereskedőkként és körükbe „beengedett” vagyonos iparosok csoportjaként határozta meg őket, akik általában három évtizeden át tartották kezükben a hatalmat. Az időszak soproni főtisztviselőinek bemutatásával a fenti kép személyi szintű vizsgálata volt a célom, és ennek érdekében a város irányításába vezető egyéni utakat próbáltam rekonstruálni.

A vezetésbe juttató eddig ismeretlen életutak együttes feldolgozása szemléletesen mutatta be, milyen változatos egyéni pályák bontakoznak ki az archontológiai adatsorok, és a csoport egészéről átfogóan elmondható tudás mögött, továbbá az egyes személyek életük mely pontján kerültek be a város vezetői közé. A kutatás eredményeként így sokkal összetettebb kép rajzolódott ki, hiszen a tanácsstaggá, illetve főtisztviselővé válás körülményei között a személyes szálak (egy-egy házasság, örökség, gyámtevékenység) több esetben a gazdasági tevékenységnél sokkal nagyobb súllyal estek latba. A hatalomba vezető utak bemutatásával tehát a közös ismérveken túli, sokkal változatosabb jelenség-együttes tárult fel, és így árnyaltabb kép jött létre a vezető csoport tagjairól. A bevezetőben bemutatott 1496-os eseményben együtt szereplő tanácsurak egy részének – kiknek többsége az előző, illetve az ezt követő években főtisztséget töltött be – a közéleti szerepe személyes életútjába ágyazva vált láthatóvá.

Kérdésselvetésünk alapján az egyéni pályákat figyelve kisebb szerep jutott a személyek közti rokoni és gazdasági szálak, a különböző kapcsolattípusok elemzésének, ami további irányát jelentheti a kutatásnak, hiszen a végrendeleteket tekintve igen gyakran a következő évek főtisztviselői szerepeltek elődeik halálos ágyánál, míg több [324](#) esetben a vezetői csoport tagjai közt a nehezen követhető női ág jelentette a kontinuitást. A várost vezető kör és hatalomgyakorlási mechanizmusa társadalomtörténeti elemzésének egyik későbbi irányát tehát az egymással kapcsolatban álló fenti kérdések együttes vizsgálata képezheti, az ehhez szükséges további ismereteket létrehozó várostörténeti és genealógiai kutatások alapján.

Mellékletek

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Gazdaság és társadalom a kora újkori nyugat-magyarországon / Goda Károly: A város élén. Sopron polgármesterei a 15–16. század fordulóján / Mellékletek / 1. Archontológiai táblázat

1. Archontológiai táblázat

A mellékelt 1. számú táblázatban a Sopron városában az 1490 és 1526 közötti időszakban polgármesterséget viselt polgárok ismert főtisztviselésének és tanácstagságának időszakát tüntettem fel.⁷³⁽⁷³⁾ A feldolgozott személyek közül többen mindkét városvezetői pozíciót (városbíró, polgármester) betöltötték a bemutatott időszakban egymást követően különböző intenzitással. Ebben a táblázatban a polgármesterség viselésének kronológiai rendjét követve vettem sorra azokat a polgárokat, akik az előbbi főtisztviselést viselték a vizsgált időszakban. Ahol ismert volt, megadtam az időszakban a vezetésben részt vevő polgárok 1490 előtti és utáni polgármesterségének és városbíróságának időpontját. Hasonlóan jártam el 1526 után még az előző években főtisztviselést betöltött személyek esetében is, így láthatóvá téve a vizsgált időszakot követően a vezetésben maradó személyek körét.⁷⁴⁽⁷⁴⁾

Érdemes hangsúlyozni, hogy a korszak városi archontológiájának feltárása még több ponton kutatásokat kíván, hiszen nem ismert az 1493/94-es tisztségviselési esztendő polgármestere, és az 1479/80, 1480/81, és az 1494/95-ös évek városbírája sem. Kiemelendő továbbá, hogy a városbírói tisztség viselőit többször helyettesítették, jelen esetben például 1501/02-ben Georg Baumgartnert Thoman Farkas.⁷⁵⁽⁷⁵⁾

A főtisztviselésekben szereplő személyek ebben az időszakban viselt tanácstagságát a fennmaradt vonatkozó városi forrásanyag feldolgozása alapján állítottam össze.⁷⁶⁽⁷⁶⁾ Azokat a forráshelyeket építettem be az archontológiába az említések datálását feloldva, ahol az egyes személyeket valamilyen kifejezéssel tanácstagnak, illetve úrnak nevezték, ami Sopronban ebben az időszakban a papokon és a nemeseken kívül csak a város vezetésének tagjait illette meg. A magisztrátusban betöltött szerepet igazoló forráshelyeket az egyes polgárok személyi lapjainál tüntettem fel. Az 1490–1526 közötti igazolható polgármesterséget (rövidítése: pm.) sötét egyszínű, a városbírótságot (rövidítése: vb.) függőleges csíkozású, míg a tanácstagságot (rövidítése: t.) pontozott mintázattal jelöltem.

³²⁵1. sz. táblázat: Az 1490–1526 közötti időszak polgármestereinek jelenléte a város vezetésében ^{*(77)}

	1490/91	1491/92	1492/93	1493/94	1494/95	1495/96	1496/97	1497/98	1498/99	1499/00	1500/01	1501/02	1502/03	1503/04	1504/05	1505/06	1506/07	1507/08	1508/09	1509/10	1510/11	1511/12	1512/13	1513/14	1514/15	1515/16	1516/17	1517/18
Polgárok																												
Christoph Herb	■																											
Achaz Kronperger		■	■		■	■			■				■			■		■	■	■	■				■	■		
Jakob Joachim		■	■		■	■																						
Martin I. Sighart		■	■	■		■	■				■	■	■															
Jakob Siebenbürger			■	■		■	■	■			■	■	■	■				■	■	■	■	■			■			■
Jakob Riemer		■	■			■	■	■	■		■																	
Michael Schöttel			■	■		■	■		■	■	■		■			■	■											
Georg Baumgartner			■			■	■		■	■	■		■		■	■			■	■	■		■	■				
Georg Eisner			■	■		■	■			■		■	■			■	■						■	■				■
Valentin Schwingenhamer											■	■	■		■	■		■	■	■	■		■	■	■	■		
Michael Iban						■	■				■	■	■		■	■		■	■	■	■		■	■	■	■	■	■
Oswald Bläswetter													■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■
Christoph Grätzer																												■
Peter Fleischhackher															■	■	■	■	■	■	■							■
Martin II. Sighart																■	■				■	■						
Michael Pullendorfer																												■

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Gazdaság és társadalom a kora újkori nyugat-magyarországon / Goda Károly: A város élén. Sopron polgármesterei a 15–16. század fordulóján / Mellékletek / 2. Személyi adatlapok

3262. Személyi adatlapok

Az egyes személyekhez kapcsolódó, feldolgozott forrásokból származó adatok közül a személyi lapokon a tisztségviselésükre vonatkozó információkat vettem fel. Az adatlapokat a tisztségviselők családnevének betűrendjében közlöm. A tisztségviselésekkel kapcsolatban a polgármesterségre, illetve a városbíróásra vonatkozó igazolható éveket Mollay Károly gyűjtése (Gb. XXXIX–XL.) alapján szerepeltettem, és egy-egy esetben kiegészítésként innen kerültek be az 1490 előtti, illetve 1526 utáni főtisztviselésre vonatkozó adatok is. Az 1520-as évek második felében tanácstagságot viselt személyek esetében pedig Tirnitz József archontológiai gyűjtése (ld. az archontológiai táblázatok bevezetésénél) szolgált alapul.

A fő fókuszpontot az 1490–1526 közötti időszak jelentette, ahol a tanácstagságok gyűjtését az archontológiai táblázatok bevezetésében megjelölt forrásanyag alapján magam végeztem el. Az egyes évek felsorolása után adtam meg azon forráshelyeket, melyek alapján megállapítható volt az illető tisztségviselése.

Georg Baumgartner

Tanácsúr: 1492/93: Gedb. 34. sz., Gedb. 251. sz., Pb. 5.; 1495/96: II/5. 63., Gedb. 50. sz., Gedb. 52. sz., Bb. 73.; 1496/97: II/2. 184., II/5. 38-39., Gb. 1. sz.; 1502/03: Gedb. 131. sz., Gedb. 135. sz.; 1503/04: II/1. 284., II/1. 291., Gedb. 147. sz.; 1505/06: II/5. 173., Gedb. 62. sz.; 1506/07: II/1. 298.; 1507/08: II/2. 185.; 1510/11: II/1. 317., Gedb. 201. sz.; 1512/13: Gedb. 236. sz.; 1513/14: Gb. 355. sz.; *Városhíró:* 1498/99, 1499/1500, 1501/02.; *A polgármesterségének évei:* 1504/05, 1509/10, /Gb. XXXIX./, illetve: Gb.: XXXIX, lbj. 3.: 1502.03.12: ist Farkas Tamás Verwalter, „verweser des statrichteramts” (II/1: 277).

Oswald Bläswetter

Tanácsúr: 1503/04: II/1. 290., Gb. 275. sz., Gedb. 146. sz.; 1504/05: Gedb. 158. sz.; 1505/06: II/5. 173., Gb. 297. sz.; 1506/07: Gb. 301. sz.; 1507/08: II/2. 185.; 1510/11: II/1. 317. sz., Gedb. 200. sz., Gedb. 201. sz.; 1517/18: Gedb. 267. sz.; *Városhíró:* 1508/09, 1509/10, 1511/12, 1512/13, 1513/14, /ám (Gb. XXXIX, 4. lbj.): 1515.01.15: Bläswetter Oswald Verwalter des Stadtrichteramtes (Gedb.161)./; *A polgármesterségének évei:* 1515/16, 1516/17 /Gb. XXXIX./.

Georg Eisner

Tanácsúr: 1492/93: Gedb. 251. sz., Pb. 5.; 1493/94: II/1. 242.; 1495/96: II/5. 63.; 1496/97: II/2. 184., II/5. 38., Gb. 1.sz.; 1499/1500: Gedb. 94. sz.; 1505/06: II/5. 172.; 1507/08: II/2.185.; 1510/11: Gedb. 201. sz., Gedb. 203. sz.; 1512/13: Gb. 347. sz.; 1516/17: II/1. 338.;1517/18: Gedb. 267. sz., Gedb. 274. sz.; 1519/20 v.1520/21 v. 1521/22: II/6. 311.; *Városhíró:* 1502/03; *A polgármesterségének évei:* 1506/07 /Gb. XXXIX./.

Peter Fleischhackher

Tanácsúr: 1505/06: II/5. 174., Gb. 293. sz.; 1506/07: II/1. 304.; 1513/14: II/2. 188.; 1519/20 v. 1520/21: II/5. 263.; 1520/21: II/1. 366.; 1521/22: II/1. 379., II/6. 319., Gedb. 327312. sz.; 1522/23: I/7. 45., II/6. 332.; 1523/24: II/6. 384., Gb. 403. sz., Pb. 189.; 1524/25: Gerb. 518.; 1525/26: II/6. 384.; 1526/27: II/6. 417., Gerb. 535.; 1527/28: I/7. 268.; t.: 1527-1534; *Városhíró:* 1507/08, 1510/11, 1517/18, 1518/19; *A polgármesterségének évei:* 1523/24

/Gb. XXXIX-XL./

Christoph Grätzer

Tanácsúr: 1513/14: II/2. 188.; 1516/17: II/1. 341.; 1517/18: II/1. 341.; 1523/24: II/2. 191.; 1524/25: II/2. 3., II/1. 420., Gerb. 518.; 1525/26: II/2. 13., I/7. 183.; 1526/27: I/7. 191., Gerb. 533.; t.: 1531-1535, 1537-1538, 1540-1546; *A polgármesterségének évei:* 1519/20, 1520/21, 1521/22, 1522/23, 1529/30, 1530/31, 1536/37, 1539/40. /Gb. XXXIX-XL./.

Christoph Herb

A polgármesterségének évei: 1479/80, 1481/82, 1482/83, 1484/85, 1485/86, 1488/89, 1489/90, 1490/91 /Gb. XXXIX./.

Michael Iban

Tanácsúr: 1495/96: II/5. 63.; 1496/97: II/2. 184., II/5. 38., Gb. 1. sz.; 1500/01: Gedb. 101. sz.; 1502/03:

II/1. 281.; 1503/04: Gb. 275. sz.; 1504/05: Gedb. 161. sz.; 1507/08: II/2. 185., Gedb. 181. sz.; 1508/09: II/1. 312.; 1510/1511: Gb. 325. sz., Gedb. 201. sz.; 1510/11 v. 1511/1512: Gb. 97. sz.; 1514/1515: II/5. 225. ; 1516/1517: Gedb. 264. sz.; 1520/21: II/1. 365., Gedb. 299. sz., Gedb. 305.1 sz.; 1521/22: II/1. 379., Gedb. 312. sz., Gedb. 317. sz.; 1522/23: I/7. 45., II/6. 332.; 1523/24: II/2. 191.; 1526/27: II/2. 200., II/6. 417., Gb. 465. sz.; t.: 1526–1528; *Városbíró*: 1505/06; *A polgármesterségének évei*: 1512/13, 1513/14, 1517/18, 1518/19, 1524/25, 1525/26, 1528/29 /Gb. XXXIX-XL./.

Jakob Joachim

Tanácsúr: 1481/82: I/5. 404.; 1484/85: I/6. 28.; 1493/94: II/1. 239., Gb. 164. sz., Gb. 162. sz.; 1494/95: Gb. 168. sz.; 1495/96: II/5. 63.; 1496/97: II/2. 184.; *Városbíró*: 1485/86; *A polgármesterségének évei*: 1491/92, 1492/93 /Gb. XXXIX./.

Achacz Kronperger

Tanácsúr: 1481/82: I/5. 404.; 1482/83: I/6. 10. ; 1491/92: Gb.133. sz.; 1492/93: Gedb. 34. sz., Pb. 5.; 1495/96: II/5. 63.; 1496/97: II/2. 184., II/5. 38-39., Gb. 1. sz., Gedb. 63. sz.; 1498/99: II/1. 255.; 1502/03: II/1. 281., II/1. 279.; 1503/04: II/1. 284., Gedb. 147. sz.; 1505/06: II/5. 174.; 1507/08: II/2. 185.; 1508/09: Gedb. 194. sz.; 1509/10: II/1. 314.; 1509/10 v. 1510/11: Gedb. 198. sz.; 1510/1511: II/1. 317., Gedb. 201.; 1513/1514: II/2. 188., Pb. 15. 2. sz.; 1514/1515: II/5. 211.; *A polgármesterségének évei*: 1483/84, 1494/95 /Gb. XXXIX./.

Michael Pullendorfer

Tanácsúr: 1513/14: II/2. 188.; 1516/17: II/1. 341.; 1517/18: II/1. 347., Gedb. 267. sz., Gedb. 273. sz.; 1519/20 v. 1520/21 v. 1521/22: II/6. 311.; 1519/20: I/6. 389.; 1520/21: II/1. 367.; 1521/22: II/1. 379., II/1. 395., Gedb. 320. sz., Gedb. 321. sz., II/6. 319.; 328 1522/23: Gedb. 333. sz.; 1523/24: II/2. 191.; 1525/26: II/2. 199., I/7. 183.; 1526/27: I/7. 244., II/2. 200., II/6. 417., Gerb. 531.; t.: 1525-1526, 1528-1529; *Városbíró*: 1524/25; *A polgármesterségének évei*: 1527/28 /Gb. XXXIX./.

Jakob Riemer

Tanácsúr: 1491/92: Gb. 133. sz.; 1492/93: Gedb. 1. sz., Gedb. 251. sz., Pb. 5.; 1495/96: II/5. 63., Gb. 176. sz.; 1496/97: II/2. 184., II/5. 38-39., Gb. 1. sz. ; 1498/99: II/1.: 255., Gb. 212. sz. ; 1500/01: II/1.: 270., Gb. 233. sz.; *Városbíró*: 1489/90; *A polgármesterségének évei*: 1497/98 /Gb. XXXIX./.

Michael Schöttel

Tanácsúr: 1492/93: Gedb. 251. sz., Pb. 5., Bb. 59.; 1493/94: Gb.164. sz., Gedb. 37. sz.; 1495/96: II/5. 63., Gedb. 49. sz.; 1497/98: Gedb. 81. sz.; 1502/03: I/6. 204., Gedb. 135. sz.; 1504/05: Gedb. 161. sz.; 1507/08: II/2. 185., Gb. 309.; *Városbíró*: 1496/97; *A polgármesterségének évei*: 1498/99, 1499/1500, 1500/01, 1505/06 /Gb. XXXIX./.

Valentin Schwingenhamer

Tanácsúr: 1501/02: Gedb.107. sz.; 1503/04: II/1. 288.; 1505/06: II/5. 174.; 1506/07: II/1. 301.; 1509/10: II/1. 314.; 1510/11: Gedb. 201. sz.; 1512/13: Pb. 4. sz., Pb. 8. sz., Pb. 11. sz.; 1513/14: II/2. 188., Gedb. 245. sz.; *Városbíró*: 1504/05; *A polgármesterségének évei*: 1507/08, 1508/09, 1514/15 /Gb. XXXIX./.

Jakob Siebenbürger

Tanácsúr: 1492/93: Gedb. 251. sz., Pb. 5. ; 1493/94: II/1. 242.; 1495/96: II/5. 63.; 1497/98: Gedb. 80. sz.; 1500/01: I/6. 194., Gedb. 97. sz.; 1504/05: II/1. 295., Gb. 288. sz.; 1507/08: II/2. 185.; 1508/09: Gedb. 195. sz.; 1509/10: Gb. 321. sz. ; 1513/14: II/2. 188., Gedb. 243. sz.; 1517/18: Gb. 384. sz., Gedb. 265. sz., Gedb. 273. sz.; 1518/19: Gedb. 282. sz.; 1520/21: Gedb. 299. sz.; 1521/22: Gedb. 317. sz.; *A polgármesterségének éve:* 1496/97, 1501/02, 1502/03, 1503/04, 1510/11, 1511/12 /Gb. XXXIX./

Martin I. Sighart

Tanácsúr: 1491/92: II/1. 233., Gb. 133. sz.; 1493/94: Gb. 164. sz.; 1494/95: II/1. 244.; 1496/97: II/2. 184., II/5. 38-39., Gb. 1. sz., Gedb. 63. sz., Gedb. 68. sz.; 1498/99: II/1. 255., Gedb. 73. sz.; 1500/01: Gedb. 98. sz.; 1501/02: II/1. 274., II/6. 276.: vagy: 1500/01, 1501/02; 1502/03: I/6. 204., Gedb. 135. sz.; 1503/04: II/1. 293., II/1. 286., II/5. 138., Gedb. 147.; *Városbíró:* 1481/82, 1482/83, 1492/93; *A polgármesterségének éve:* 1495/96 /Gb. XXXIX./.

Martin II. Sighart

Tanácsúr: 1506/07: Gb. 299. sz.; 1507/08: II/2. 185., Gb. 310. sz.; 1510/11: Gb. 201. sz., Gb. 208. sz.; 1512/13: Pb. 151.; 1513/14: II/2. 188.; 1525/26: II/2. 199.; *Városbíró:* 1519/20, 1520/21, 1522/23, 1523/24; *A polgármesterségének éve:* 1526/27, 1531/32 /Gb. XXXIX-XL./.

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Gazdaság és társadalom a kora újkori nyugat-magyarországon / Gyöngyössy Márton: NYUGAT-MAGYARORSZÁG KORA ÚJKORI PÉNZFORGALMA*

329 Gyöngyössy Márton: NYUGAT-MAGYARORSZÁG KORA ÚJKORI PÉNZFORGALMA⁽⁷⁸⁾

A legtöbb pénztörténeti elemzés pontosan igyekszik megadni vizsgálódásainak időbeli és térbeli kereteit, hiszen olykor a legkisebb eltérés is jelentősen más eredményekhez vezethet. Figyelmemet a kora újkori Magyarország nyugati területei felé a korábbi osztrák szakirodalom és a rendszeresen közölt burgenlandi leletek terelték.¹⁽⁷⁹⁾ Munkám során meglepődve tapasztaltam, hogy a határ másik, tehát magyarországi oldalán előkerült, sajnos, jórészt közöletlen, de a Magyar Nemzeti Múzeumban földolgozott leletek alapján az osztrák kollégáink által felvázolt pénztörténeti kép erőteljesen átrajzolható. A XX. századi határoktól így jelen történeti elemzésemben eltekintenek, a vizsgálat helyszínének három vármegye: Sopron, Moson és Vas 1913-as területét tekintem: azaz a továbbiakban „Nyugat-Magyarország” alatt ezt értem. Ez a földrajzi behatárolás azért is vonzó, mivel a térség fővárosának tekinthető Sopron város pénztörténetét Huszár Lajos írott források alapján már feldolgozta,²⁽⁸⁰⁾ következtetéseit tehát izgalmas vállalkozás összehasonlítani a térség éremleleteivel.

A Mohács utáni időszak pénztörténetének vizsgálata során sok szempontból a középkori Magyarországtól öröklött pénzverési hagyományok folytatását tapasztalhatjuk: a pénzverés szervezeti keretei, a kibocsátott pénznemek, azok finomsága a királyi Magyarország kezdeti évtizedeiben alig-alig változtak. A folyamatosság ellenére azonban sem az adminisztráció, sem maga a pénzverés nem maradt teljesen változatlan, a korabeli világgazdasági és világpolitikai tendenciák hatása (például pénzrontás) – ha olykor késve is – a királyi Magyarországon is megjelent. A két legfontosabb numizmatikai változásként a

tallérverés hazai megindítását (1553), valamint a magyar aranyforint éremképe (pontosabban annak értelmezése) megváltoztatását (1609) említhetjük: Szent László helyét a mindenkori magyar király egész alakos ábrázolása foglalta el. Ezen utóbbi numizmatikai változás, valamint a tizenöt éves háború zárulta és az új uralkodó, II. Mátyás (1608–1619) trónra lépte jelöli ki jelen esetben pénztörténeti korszakunk végét.³⁽⁸¹⁾

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Gazdaság és társadalom a kora újkori nyugat-magyarországon / Gyöngyössy Márton: NYUGAT-MAGYARORSZÁG KORA ÚJKORI PÉNZFORGALMA* / Az írott forrásokból kirajzolódó kép – Sopron pénztörténete

Az írott forrásokból kirajzolódó kép – Sopron pénztörténete

A Mohács utáni első két évtizedben a végrendeletekből kirajzolódó pénzforgalom nem tért el a 16. század első évtizedeiben tapasztaltaktól: a forrásokból az aranyforint, ³³⁰a krajcár, különösen is a „*deutsch gelt*” (azaz garas és főként krajcár), valamint a magyar denár szerepe látszik jelentősnek. Fontos megemlíteni, hogy a magyar denár alapú számítási forint 1532-ben jelenik meg először a soproni forrásokban. Ez a számítási pénz mindenkor száz magyar denárral volt egyenértékű, szerepe az elszámolásokban azért volt kiemelkedő, mert a denár fokozatos romlásának következtében az aranyforint értéke folyamatosan emelkedett, azaz eleinte lassan, majd egyre gyorsabban távolodott az eszményi száz denáros árfolyamtól. A fent írtak ellenére a Mohács utáni korszakváltás a forrásokban is jól nyomon követhető, mert két új pénznév is fölbukkan: a „*dickphening*”, amelyet 1538-ban említenek, és a numizmatikai kutatás a *pfundner* nevű, 1526–1529 között vert, súlyosabb osztrák ezüstpénzzel azonosít, valamint a „*Jochantaler*” vagy „*Jochanstaler*” néven emlegetett tallér (Joachimstaler), amely adataink szerint már 1526-ban megjelent Sopronban.⁴⁽⁸²⁾

A 16. század közepétől tovább színesedik Sopron pénzforgalma. A magyar aranyforint mellett – amelyet ekkor már a korábbi „*gold ungrisch*”, „*ungrisch gulden*” vagy „*gold gulden*” helyett dukátnak („*ducat*”) neveznek – a különböző értékű tallérok egyre nagyobb jelentőségre tesznek szert, amelyeknek denárban számított értéke – a denár romlása következtében – szintén emelkedik. Míg azonban az aranyak esetében csak elvétve fordulnak elő más országokban vert aranypénzek (például karintiai dukát, salzburgi dukát), addig a tallérforgalom esetében elsősorban külföldi kibocsátók vereteivel kell számolnunk. Az értémpénzek mellett nagyobb a jelentősége az aprópénzeknek: az osztrák tartományokból beáramló garasok („*kais. groschen*”, „*groschen kais. geld*”) 1582-től 4 denáros értéken szerepelnek a soproni forrásokban, illetve krajcárértékben 3 krajcárnak felelnek meg; de a leggyakoribb és legfontosabb aprópénz: a krajcár volt („*kreuzer*”), amelynek értéke 1,66 denárt tett ki. Természetesen a magyar denár is tényező maradt, állandóan forgott, 3 fontdenár értékben. A többi, egyébként ritkán felbukkanó pénzfajták közül két lengyel pénzt érdemes megemlíteni: a lengyel hármagarast („*dutka*”), amely először 1603-ban szerepel, illetve a néha felbukkanó *ort* nevű, egynegyed számítási forint (25 denár) értékű pénzt.⁵⁽⁸³⁾

A forrásokban 1571 után gyakrabban feltűnő új fogalom, a „*Verlust*” is jól jelzi a pénzforgalom színes összetételét. Ha ugyanis a fizetés aprópénzben történt értékpénz helyett vagy fordítva, akkor ez bizonyos veszteséggel járt vagy az elfogadóra vagy a fizetőre nézve, ezt tehát a pénzügyi műveleteknél célszerű volt figyelembe venni. Azt is mondhatnók, az „árfolyamnyereséget” igyekeztek „bekalkulálni”.⁶⁽⁸⁴⁾

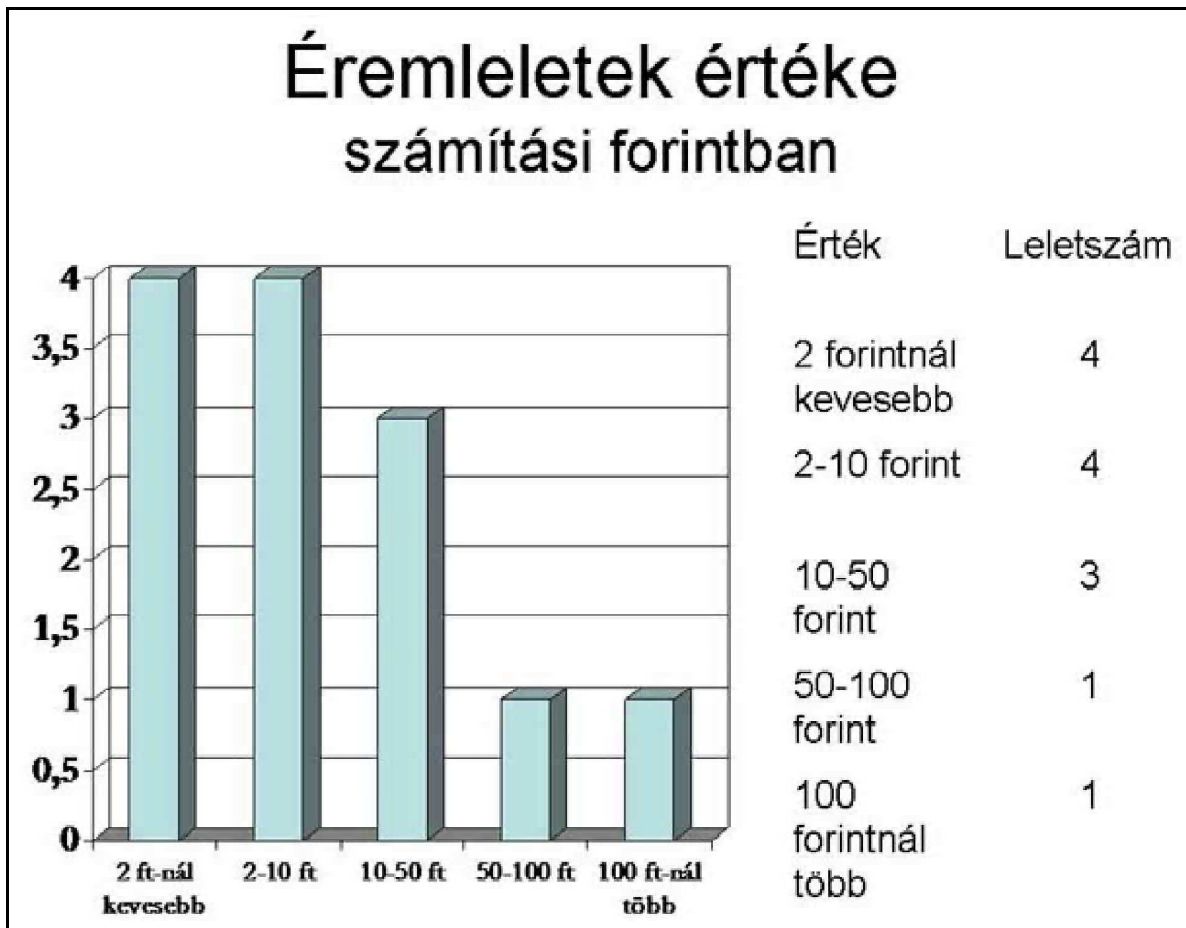
A Huszár Lajos által megrajzolt, alapos pénztörténeti kép hátránya, hogy a források alapján nem tudjuk az egyes pénznemek pénzforgalmi arányait rekonstruálni. Bár Huszár hivatkozik éremleletekre, de a térségből

egyét sem közöl, nem véletlenül: a korszakból ugyanis legjobb ismereteim szerint nincs közölt vagy a Magyar Nemzeti Múzeum nyilvántartásában szereplő soproni érmelelet!⁷⁽⁸⁵⁾

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Gazdaság és társadalom a kora újkori nyugat-magyarországon / Gyöngyössy Márton: NYUGAT-MAGYARORSZÁG KORA ÚJKORI PÉNZFORGALMA* / Az 1527-1608 közötti záródású érmeleletek elemzése

331 Az 1527-1608 közötti záródású érmeleletek elemzése

A vizsgált korszakból tizennégy kincs- és érmelelet ismeretes a térségből. Kincslelet alatt a nagyobb értékű, jórészt értékpénzekből álló, teaurálási célzatot mutató leleteket – számuk összesen három –, érmelelet alatt a váltópénzeket tartalmazó, tehát általában kisebb értékű együtteseket értem. Ezen leletek mellett – a teljesség igénye nélkül, a szakirodalmi közlések figyelembe vételével – bevontam az elemzésbe nyolc szórvány- és két ásatási leletet is, így a teljes leletkataszter jelenleg huszonnégy tételt tartalmaz (lásd a Függelékét). A leletek elemzése után két kontrollcsoportot kívánok megvizsgálni megállapításaim alátámasztására, a tapasztalt tendenciák igazolására és nyomon követésére: az 1520-as években (1), valamint az 1609–1620 között (2) elrejtett nyugat-magyarországi érmeleleteket.

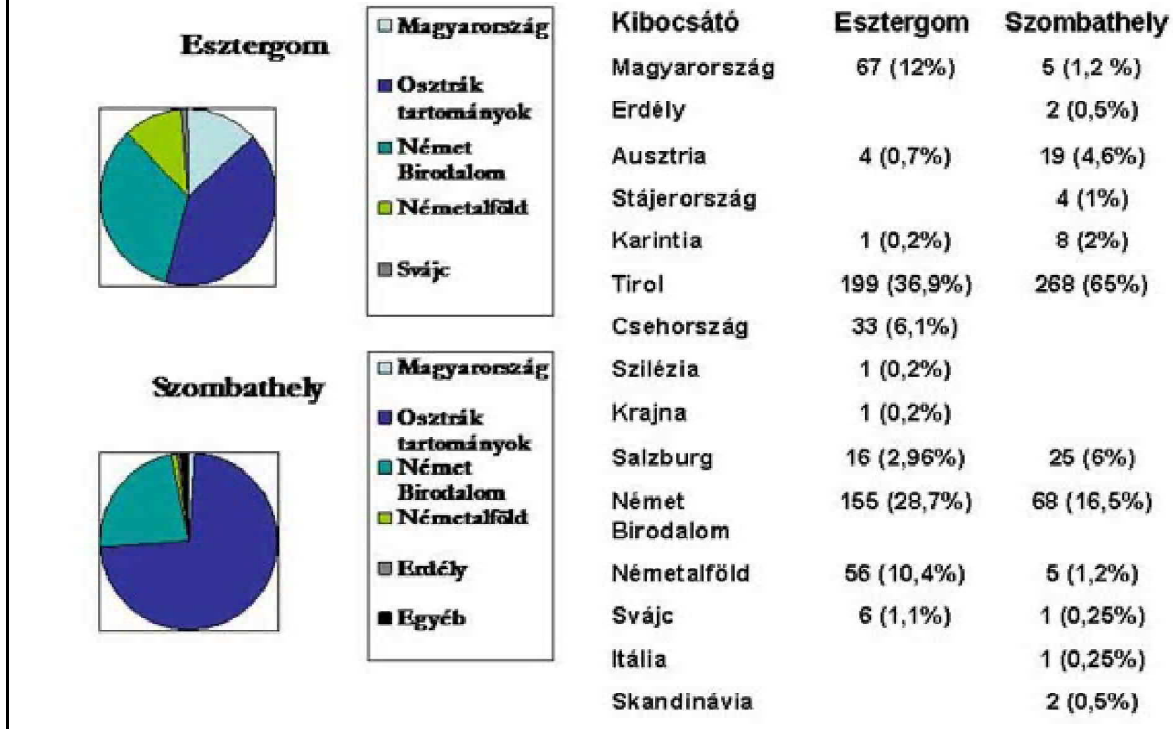

A kincsleletek elemzése során két szempontot kell érvényesítenünk: egyrészt vizsgálnunk kell az értékpénzeknek a leleteken belüli értékarányát, másrészt a kibocsátók szerinti megoszlást (mindkettőt célszerű kincs- és éremleletek esetében is figyelembe venni). Nyugat-Magyarország legjelentősebb értékű éremlelete az 1593-as záródású „szombathelyi” tallérlelet.⁸⁽⁸⁶⁾ A kincslelet elrejtésére már a tizenöt éves háború idején került sor, akárcsak az azonos záródási évű *esztergom-szamarhegyi* tallérleletére,⁹⁽⁸⁷⁾ amely remek összehasonlításra ad lehetőséget. Mint említettem, az elrejtés ideje azonos, ennek ellenére az összetételben jelentős eltérések mutatkoznak: mindkét esetben a tiroli tallérok hányada a legnagyobb (Esztergom: 37%, Szombathely: 65%), ezeket követik a ³³²Német Birodalom különféle kibocsátóinak veretei (Esztergom: 29%, Szombathely: 17%), külön említendő a magyar veretek eltérő százalékos aránya (Esztergom: 12%, Szombathely: 1,2%). A két lelet közül a korabeli magyarországi tallérforgalomhoz¹⁰⁽⁸⁸⁾ az esztergom-szamarhegyi áll közelebb, a szombathelyi „kilóg”. Négy szignifikáns eltérést tapasztalhatunk ugyanis ezen nyugat-magyarországi kincslelet esetében:

- a tiroli tallérok átlagosnál nagyobb aránya (2/3!),
- a salzburgi tallérok magasabb hányada,
- a német birodalom egyéb kibocsátói vereteinek alacsonyabb aránya, valamint a csehországiak hiánya,
- erdélyi tallérok fölbukkanása (ez a legkorábbi lelet, amelyben már erdélyi tallérveret van!¹¹⁽⁸⁹⁾).

Mindezek alapján, ha nem ismernénk megközelítőleg sem a tallérlelet előkerülési helyét, viszonylagos pontossággal meg tudnánk határozni. A szombathelyi tallérlelet pénzforgalmi szempontból a Habsburg Birodalom déli feléhez csatlakozik, az erdélyi veretek viszont magyar területhez kapcsolják. Nyilvánvaló, hogy ez a pénzmennyiség a Habsburg Birodalom centrumától délre, Nyugat-Magyarországon halmozódott föl, ezek a tendenciák tehát az itteni (érték)pénzforgalmi viszonyokat tükrözik.

A szombathelyi és az esztergomi számarhegyi tallérlelet (1593)

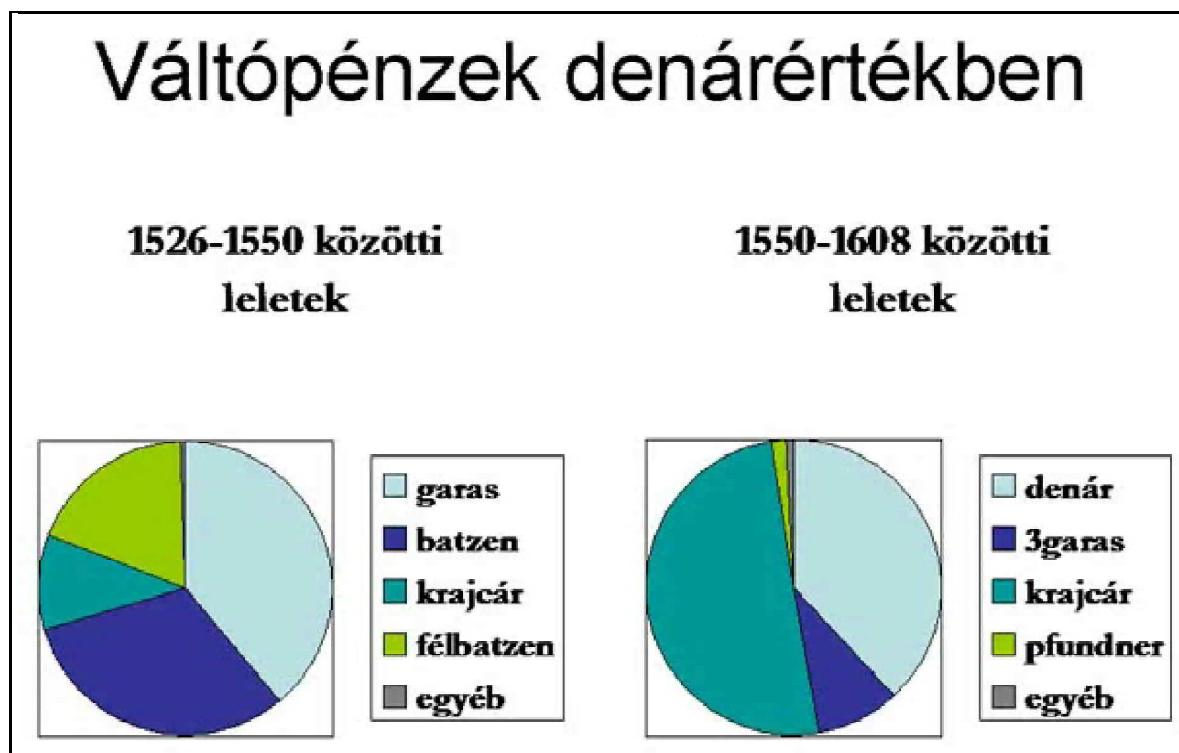

A szombathelyi tallérleletet érdemes összevetni egy másik, értékét tekintve kevésbé jelentős kincslelettel, amelyet *Kismáxfán* találtak. Az 1592-es záródású, 21 tallérból álló pénzüössesség összetételét tekintve kiegyensúlyozottabbnak tűnik (7 német birodalmi tallér, 6 osztrák, 4 magyar, stb.). A korabeli magyar viszonyokhoz közelebb áll, mint a szombathelyi, de az alacsonyabb darabszám nem teszi lehetővé statisztikai következtetések levonását.

Az aranypénzek esetében a leletek alapján nyilvánvaló a magyar aranyforint tulajdonképpeni egyeduralma, a jelentősebb számú aranypénzt tartalmazó, 1589-es záródású kemeneshőgyészi kincslelet aranyveretei között kizárólag magyar dukátok bukkannak föl, csak az egyébként igen nagy értékű *nagymartoni* (Mattersburg) éremleletben – záródás: 1527 –, illetve a szombathelyi tallérleletben szerepeltek más országokból, illetve kibocsátóktól (Ausztria, Csehország, Münsterberg-Öls) származó kibocsátások, ám az utóbb említett tallérleletben is több volt a magyar aranydukát, mint a máshonnan származó.

Az értékpénzek forgalmának elemzését lezárva megállapíthatjuk, hogy a leletekből levonható következtetések részben megerősítik, részben kiegészítik Huszár Lajos eredményeit: a tallérok előretörését, elsősorban a délnémet kibocsátók vereteinek növekvő arányát tapasztalhatjuk, míg az aranypénzek esetében a magyar aranyforint megőrizte csaknem kizárólagosságát.

A váltópénzek estében célszerűségi okokból, a már említett numizmatikai és pénztörténeti változásokra figyelemmel két időbeli csoportra osztottam a leleteket, 1550-es korszakhatárral. Így nagyobb esély van arra, hogy a kora újkorban lezajlott változásokat is pontosan követni tudjuk.¹²⁽⁹⁰⁾

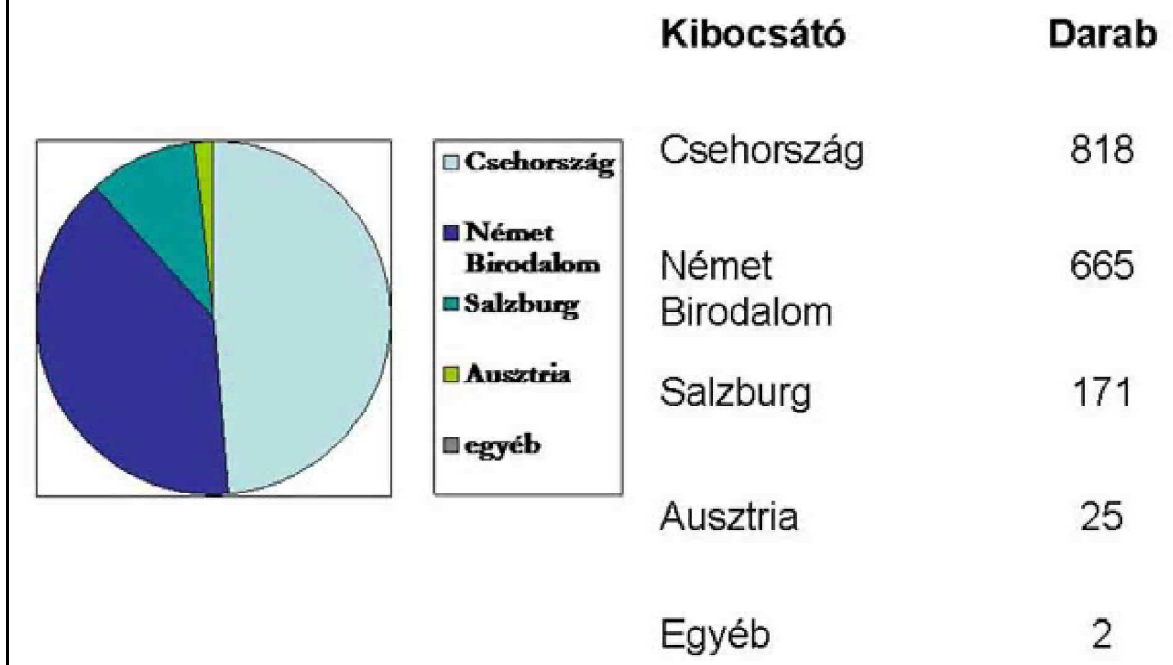

Ha az 1527 és 1550 között elrejtett leletekben szereplő egyes aprópénzfajok denárértékét (összesen 11750,8 denár) vesszük figyelembe, a fő fizetési eszköznek a garasveretek látszanak, az elrejtett váltópénzek értékének ugyanis 88%-át teszik ki (garas: 38,61%, batzen (német garasveret): 30,82%, félbatzen: 18,98%). A krajcárok szerepe ³³⁴nem annyira jelentős, de nem is elhanyagolható; ezzel szemben a többi pénzfaj, különösen a magyar denár – úgy tűnik – szinte hiányzik a pénzforgalomból.

1550 után viszont más kép tárul elénk: az értékpénzek (tallérok) szerepe megnő, így kisebb az elrejtett váltópénzek értéke (denárérték mindösszesen 1075,6); immár az aprópénzek értéke 50%-ban a krajcárokból származik, de megnőtt a magyar denárok szerepe is (38%), ez minden bizonnyal a hétköznapi pénzforgalmat tükrözi.

Ha a két időszak leleteinek váltópénzeit kibocsátók szerint vizsgáljuk, azt tapasztaljuk, hogy az 1527–1550 között elrejtettek esetében a garasvereteknél (garasok, batzenek) a legnagyobb csoport a csehországi vereteké (53%), ezután következnek a német birodalmi kibocsátók batzenjei (34%), majd a salzburgiak (11%). A forrásokban szereplő garasok és batzenek mögött tehát elsősorban ezeket kell keresnünk, az osztrák veretek – legalábbis a leletekben – csekély hányadot tesznek ki.

Garasok és batzenek leletekből (1526-1550)

Az 1550 utáni leletek esetében a *máriakálnoki* lelet (1587) elemzése lehet a krajcárok forgalmára tanulságos: túlnyomórészt tiroli veretekből áll; ugyanakkor ezzel szemben két éremlelet is kizárólag magyar denárokat tartalmazott: *Alhó* (1601) és *Tótkeresztúr* (1564 előtt). Ezek arra mutatnak, hogy a 16. század második felében, a 17. század elején a nyugat-magyarországi falusi környezetben a denár előretörése tapasztalható.

Különösen is érdekes, hogy a lengyel pénzek értékaránya a leletekben mindössze 10% körüli értéket mutat: korszakunk végéig tehát nem tudtak Nyugat-Magyarországon uralomra jutni, szemben az ország más területeivel. [13\(91\)](#)

Az aprópénzek esetében is igaz az, amit korábban az értékpénzek kapcsán Huszár Lajos eredményeiről írtam. Az általa megrajzolt pénztörténeti kép a statisztikai elemzések révén tovább finomodott, kiegészült. Jól látszik, hogy 1550 előtt a térség legfontosabb váltópénzei a cseh garasveretek és a délnémet batzenek, míg 1550 után a jórészt [335](#)tiroli veretű krajcárok voltak, ám ez utóbbiak mellett ekkor a magyar denárok is nagyobb jelentőségre tettek szert. A Felvidéken nagy gondokat okozó lengyel pénzek jelenléte viszont a most vizsgált területen még nem tekinthető jelentősnek, igaz, elhanyagolhatónak sem.

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Gazdaság és társadalom a kora újkori nyugat-magyarországon / Gyöngyössy Márton: NYUGAT-MAGYARORSZÁG KORA ÚJKORI PÉNZFORGALMA* / Az 1520-as

évek nyugat-magyarországi éremleletei

Az 1520-as évek nyugat-magyarországi éremleletei

Az 1520-as évekből három éremleletet ismerünk Nyugat-Magyarországról. A *csejkei* (Schauka, 1524) alapján egyértelműen a krajcár jelentőségére következtethetünk, a lelet denárértékének 70%-át krajcárok teszik ki, zömmel tiroli kibocsátásúak.¹⁴⁽⁹²⁾ Ezzel szemben a *márcfalvi* (Marz) lelet (1525) alapján inkább a garasok és a pfennigek pénzforgalomban játszott csaknem kizárólagos szerepe következik.¹⁵⁽⁹³⁾ Ez a látszólagos ellentmondás könnyen föloldható. A megoldás a két lelet összértékében lehet: Csejke 85 számítási forint értékű, Márcfalva 5 számítási forint értékű (a harmadikként említhető, *gyepűfüzesi* lelet – záródása 1525 – szintén kisebb értékű, és a márcfalvi tendenciákat tükrözi¹⁶⁽⁹⁴⁾). Ráadásul a csejkeiben egy aranyforint is felbukkan, nyilvánvaló, hogy a két tulajdonos, illetve elrejtő különböző társadalmi csoporthoz tartozhatott. A márcfalvi leletben tükröződő nyugat-magyarországi falusi-paraszti környezet – úgy tűnik – a garasokat becsülte többre, a hétköznapi ügyleteiben pedig pfennigekkel fizetett, vélhetőleg ezekkel a pénzekkel adózott is. A csejkei lelet mögött meghúzódó mezővárosi-városi, távolsági kereskedelembe is bekapcsolódó polgárság ezzel szemben a nyugatra fekvő szomszédos országokban egyre nagyobb jelentőségre szert tevő krajcárokból, illetve a garasértékű batzenekben gondolkodott; ez a tendencia – amint láttuk – Mohács után is megfogható az éremleletekben. A krajcár szerepének viszonylagos visszaesése is vélhetőleg azzal magyarázható, hogy a tulajdonosi kör a leletek esetében nem feltétlenül azonos; nyilvánvaló, hogy veszély esetén mindenki igyekezett menteni vagyonát, készpénzét és más értékeit; a pénztörténeti kutatás föladata, hogy a különböző elrejtők egykori társadalmi hovatartozását meghatározza.¹⁷⁽⁹⁵⁾

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Gazdaság és társadalom a kora újkori nyugat-magyarországon / Gyöngyössy Márton: NYUGAT-MAGYARORSZÁG KORA ÚJKORI PÉNZFORGALMA* / Az 1609-1620 közötti záródású nyugat-magyarországi éremleletek

Az 1609-1620 közötti záródású nyugat-magyarországi éremleletek

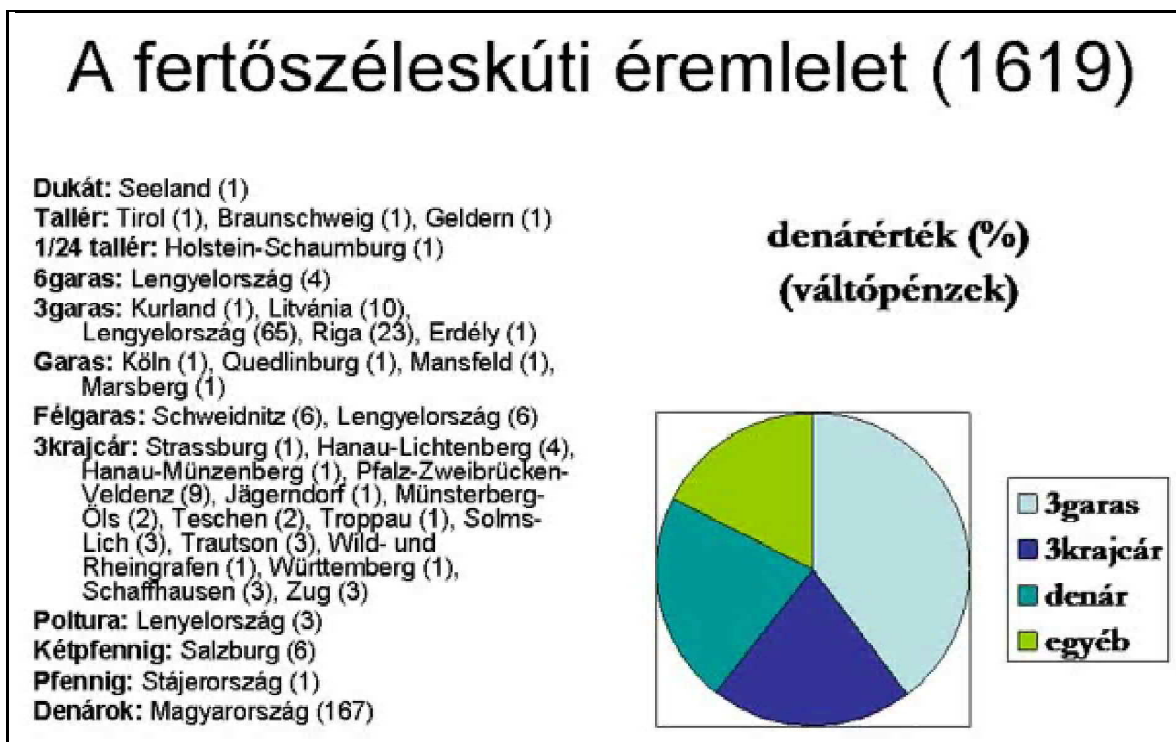
Korszakunkat követően két értékpénzleletet említhetünk Nyugat-Magyarországról: az 1613-as záródású katafai, és a vélhetőleg 1619-es záródású fertőmeggyesi kincsleteteket.¹⁸⁽⁹⁶⁾

A *katafai* lelet 55 tallérjából 42 darab tiroli veretésű, ezzel szemben a leletben talált jelentős mennyiségű aprópénz (2544 darab) szinte kizárólagosan (99%) magyar denárokból állt (II. Ulászlótól II. Mátyásig). A lelet alapján két fontos megállapítást tehetünk: egyrészt a tiroli tallérok aránya tovább nőtt a nyugat-magyarországi pénzforgalomban, másrészt az aprópénz-forgalomban ismét jelentős szerepet játszott a magyar denár.

A *fertőmeggyesi* (Mörbisch am See) lelet esetében az összetétel arra utal, hogy nem itt, ebben a térségben felhalmozott pénzvagyonról van szó. Az oszmán és a németalföldi ³³⁶dukátok magas aránya ugyanis egyértelműen törökös jellemző, az (eredeti) tulajdonost vagy a hódoltság területén (esetleg az Oszmán Birodalom más részein), vagy Erdélyben kereshetjük, a lelet elrejtésére harci cselekmények kapcsán, azokkal összefüggésben kerülhetett sor.¹⁹⁽⁹⁷⁾

Rátérve az aprópénzekre és a kisebb értékű éremleletekre, a *sopronkerteszi* (Baumgarten) lelet (1620 körül)²⁰⁽⁹⁸⁾ megerősíti a katafai lelet aprópénzeiből levont következtetést, hogy tudniillik a magyar denárok

szerpe ismét megnőtt az aprópénz-forgalomban, a *fertőszéleskúti* (Breitenbrunn) lelet (1619)²¹⁽⁹⁹⁾ alapján viszont jól látszik a lengyel pénzek előretörése: a hármargarasok számottevő tényezővé váltak a pénzforgalomban, ám még különösebb, és figyelemre érdemes a háromkrajcárosok szereplése. A lelet ékesen bizonyítja – amint arra a közelmúltban Buza János is rámutatott –, hogy a pénzrontást és az inflációt nem a lengyel, hanem a különböző német, illetve német mintára vert aprópénzek idézték elő. A korábbi kutatást a poltura megnevezés tévesztette meg, ám ma már világos, hogy a lengyel polturákat csak 1614-ben kezdték el verni, míg a lengyel rendek már 1598-ban törvényt hoztak a lengyelül „*póltorak*”-nak nevezett, és a Német Birodalomból behozott háromkrajcárosok ellen. A fertőszéleskúti leletben a polturák száma igen csekély, ezzel szemben a német birodalmi háromkrajcárosok száma már jelentős.²²⁽¹⁰⁰⁾

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Gazdaság és társadalom a kora újkori nyugat-magyarországon / Gyöngyössy Márton: NYUGAT-MAGYARORSZÁG KORA ÚJKORI PÉNZFORGALMA* / Szórványok és ásatáson lelt – keltező értékkel bíró – pénzek

337 Szórványok és ásatáson lelt – keltező értékkel bíró – pénzek

A szórványok nem alkotnak zárt leletgyűttest, fölbukkanásuk esetleges, ezért inkább csak színesítik a képet. Elméletet nem szabad rájuk építeni, mivel földbbe kerülésük időpontja – ritka kivételektől eltekintve – nem ismert. Mégis fontosnak tartom megjegyezni, hogy a térségből szép számmal ismerünk kora újkori magyar denárokat szórványokból, így: *Darufalva* (*Drassburg*) I-II., *Királyhida* (*Bruckneudorf*), *Nyulas* (*Jois*), *Őriszentmárton* (*Sankt Martin in der Wart*), *Sásony* (*Winden am See*) nevét említhetjük. Ugyanakkor lengyel pénzek is fölbukkannak szórványként: *Nyulas*, *Pándorfalu* (*Parndorf*).

Hasonlóképpen a régészeti ásatásokon előkerült pénzekből sem lehet, és nem is szabad a pénzforgalmat rekonstruálni, mivel rendszerint elhányt, eldobott, elhagyott kisebb értékű pénzekről van szó, amelyeknek viszont a pénzforgalom ismeretében jó keltező értékük lehet. Sajnos, a régészek általában megelégszenek a kibocsátás idejének, évének megállapításával, és nem veszik figyelembe, hogy egy-egy darabot akár egy évszázadig is használhattak.

Nyugat-Magyarországról két ásatás éremanyagát lehet figyelembe venni. A kőszegi vár ásatásán öt kora újkori érmet találtak, ezek közül kettő kora újkori magyar denár volt; földbekerülésük időpontja pontosan nem állapítható meg, vélhetőleg a 16. század második fele – 17. század eleje volt. A másik ásatás: Pomogy-Templomdomb (Pamhagen), ahol szintén két kora újkori magyar denárt leltek. Földbekerülésük időpontja azonos lehet a kőszegi darabokéval.

Mind a szórványok, mind az ásatásokon talált pénzek arra utalnak, hogy a hétköznapi pénzforgalomban jelen voltak a magyar denárok is.

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Gazdaság és társadalom a kora újkori nyugat-magyarországon / Gyöngyössy Márton: NYUGAT-MAGYARORSZÁG KORA ÚJKORI PÉNZFORGALMA* / Összefoglalás

Összefoglalás

A vizsgált térben és időben jól körülhatárolt terület, amelyet következetesen Nyugat-Magyarországnak neveztem, az éremleletek földolgozottsága és az írott források kiértékeltsége révén jól megfigyelhető, pénztörténetileg elemezhető kutatási tárgynak bizonyult. Az éremleletek ugyanis kontrollcsoportként igazolják a gazdaságtörténeti kutatás által megrajzolt pénztörténeti képet, esetenként kiegészítve azt. Tanulmányom egyik célkitűzése éppen az volt, hogy bebizonyítsam: a gazdaságtörténeti elemzésekben nem lehet figyelmen kívül hagyni az éremleleteket, amint a numizmatikus sem tekinthet el az írott források ismeretétől. „Nyugat-Magyarország” ezért is izgalmas régió, hiszen pénzrendszerek olyan találkozási pontjáról van szó, amely minden szempontból alaposan kutatott, feltárt; de mindeddig nem készült a fentieknek megfelelő szintézis. Bízom abban, hogy kísérletem – minden hiányossága ellenére – az eredeti célkitűzést eredményesen valósította meg.

338A régi Magyarország 1913-as Vas, Sopron és Moson megyéinek területén előkerült, 1527-1608 közötti záródású leletek (alaptérkép: Történelmi világtlasz. Budapest. 1998. 126-127.)

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Gazdaság és társadalom a kora újkori nyugat-magyarországon / Gyöngyössy Márton: NYUGAT-MAGYARORSZÁG KORA ÚJKORI PÉNZFORGALMA* / Függelék

339Függelék

Nyugat-Magyarország kora újkori éremleletei

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Gazdaság és társadalom a kora újkori nyugat-magyarországon / Gyöngyössy Márton: NYUGAT-MAGYARORSZÁG KORA ÚJKORI PÉNZFORGALMA* / Függelék / 1./ Alhó

1./ Alhó

mai név: Markt Allhau (A)

vármegye: Vas

záródás: 1601

összesen 118 darab érem

a lelet korabeli összértéke: 1,18 számítási forint

denár: Magyarország (118)

Magyarország. II. Lajos (1516-1526) körmöci denárok, 1520 (1), 1525 (1), 1526 (1). *I. Ferdinánd* (1527-1564) körmöci denárok, 1532 (1), 1537 (2), 1539 (1), 1542 (1), 1544 (1), 1545 (1), 1548 (1), 1549 (2), 1552 (2), 1553 (1), 1554 (3), 1557 (2), 1558 (4), 1561 (1), 1562 (2), 1564 (1), évszám? (2). *I. Miksa* (1564-1576) körmöci denárok, 1566 (3), 1567 (2), 1568 (1), 1569 (5), 1570 (3), 1571 (5), 1572 (2), 1575 (4), 1576 (3), 1577 (2), 1578 (1). *I. Rudolf* (1576-1608) körmöci denárok, 1579 (3), 1580 (3), 1581 (5), 1582 (2), 1584 (2), 1585 (4), 1586 (6), 1587 (2), 1589 (2), 1590 (3), 1591 (5), 1592 (2), 1593 (1), 1594 (1), 1595 (3), 1596 (2), 1597 (2), 1598 (2), 1599 (3), 1600 (1), 1601 (2).

MNM ÉT: –

Leletközlés: FÖ 3, 203-204.

Irodalom: KOCH 1969, 90.

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Gazdaság és társadalom a kora újkori nyugat-magyarországon / Gyöngyössy Márton: NYUGAT-MAGYARORSZÁG KORA ÚJKORI PÉNZFORGALMA* / Függelék / 2./ Darufalva I.

2./ Darufalva I.

mai név: Draßburg (A)

vármegye: Sopron

záródás: szórvány

összesen 2 darab érem

denár: Magyarország (2)

340 *Magyarország. I. Rudolf* (1576-1608) körmöci denárok, 1583? (1), 1590 (1).

MNM ÉT: –

Leletközlés: FÖ 1, 260.

Irodalom: –

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Gazdaság és társadalom a kora újkori nyugat-magyarországon / Gyöngyössy Márton: NYUGAT-MAGYARORSZÁG KORA ÚJKORI PÉNZFORGALMA* / Függelék / 3./ Darufalva II.

3./ Darufalva II.

mai név: Draßburg (A)

vármegye: Sopron

záródás: szórvány

összesen 2 darab érem

denár: Magyarország (2)

Magyarország. XVI. századi denárok (2).

MNM ÉT: –

Leletközlés: FÖ 2, 298.

Irodalom: –

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Gazdaság és társadalom a kora újkori nyugat-magyarországon / Gyöngyössy Márton: NYUGAT-MAGYARORSZÁG KORA ÚJKORI PÉNZFORGALMA* / Függelék / 4./ Feketeváros I.

4./ Feketeváros I.

mai név: Purbach am Neusiedler See (A)

vármegye: Sopron

záródás: 1550k.

összesen 12 darab érem

a lelet korabeli összértéke: 0,59 számítási forint

garas: Csehország (9), Szászország (2)

zweier: Salzburg (1)

Csehország. *III. Vencel* (1305-1306) garas, (1). *II. Ulászló* (1471-1516) garas, (6). *I. Ferdinánd* (1526-1564) garas, 1542 (1), év nélkül (1).

Szászország. *Ernestini főág. János és György* (1525-1530) garas, (1). *György* (1500-1539) garas, 1532 (1).

Salzburg. *Matthäus Lang von Wellenburg* (1519-1540) zweier, 1519 (1).

MNM ÉT: –

Leletközlés: FÖ 1, 30.

Irodalom: KOCH 1969, 90.

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Gazdaság és társadalom a kora újkori nyugat-magyarországon / Gyöngyössi Márton: NYUGAT-MAGYARORSZÁG KORA ÚJKORI PÉNZFORGALMA* / Függelék / 5./ Feketeváros II.

5./ Feketeváros II.

mai név: Purbach am Neusiedler See (A)

vármegye: Sopron

záródás: 1600

összesen 15 darab érem (ebből 12 ismert)

a lelet korabeli összértéke: 1 számítási forint

hármagaras: Lengyelország (11)

denár: Magyarország (1)

Magyarország. *I. Ferdinánd* (1527-1564) körmöci denár, 1545 (1).

Lengyelország. *III. Zsigmond* (1587-1623) hármagarasok, Krakkó 1589 (2), 1596 (1), 1598 (1), 1600 (1); Poznan 1599 (2); Bydgoszcz 1598 (1), 1599 (1); Marienburg 1594 (1); Lublin 1598 (1).

MNM ÉT: –

Leletközlés: FÖ 1, 83.

Irodalom: KOCH 1969, 90.

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Gazdaság és társadalom a kora újkori nyugat-magyarországon / Gyöngyössy Márton: NYUGAT-MAGYARORSZÁG KORA ÚJKORI PÉNZFORGALMA* / Függelék / 6./ Fertőrákos I.

6./ Fertőrákos I.

mai név: Fertőrákos

vármegye: Sopron

341záródás: 1547

összesen 764 darab érem

a lelet korabeli összértéke: 32,8 számítási forint

garas: Csehország (619), Bajorország (4), Szászország (130), Szilézia (1), Konstanz (2), Salzburg (1), Halberstadt (2), Kempten (1), Mansfeld (1), Nördlingen (3)

Csehország. II. Ulászló (1471-1516) garasok, (463). **II. Lajos** (1516-1526) garas, (1). **I. Ferdinánd** (1526-1564) garasok, év nélkül (26), 1533 (6), 1534 (4), 1535 (4), 1536 (9), 1537 (4), 1538 (3), 1539 (7), 1540 (8), 1541 (9), 1542 (10), 1543 (8), 1544 (4), 1545 (1), 1546 (5), 1547 (1), bizonytalan (46).

Bajorország. Garasok (4).

Szászország. Garasok (130).

Szilézia. Garasok (1).

Konstanz. Garasok (2).

Salzburg. Garas (1).

Halberstadt. Garasok (2).

Kempten. Városi garas 1514 (1).

Mansfeld. Garas (1).

Nördlingen. Garasok (3).

MNM ÉT: –

Leletközlés: NK 36-37 (1937-1938) 115.

Irodalom: –

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Gazdaság és társadalom a kora újkori nyugat-magyarországon / Gyöngyössy Márton: NYUGAT-MAGYARORSZÁG KORA ÚJKORI PÉNZFORGALMA* / Függelék / 7./ Fertőrákos II.

7./ Fertőrákos II.

mai név: Fertőrákos

vármegye: Sopron

záródás: 1538

összesen 184 darab érem

a lelet korabeli összértéke: 9,75 számítási forint

garas: Csehország (184)

Csehország. II. Ulászló (1471-1516) garasok, (170). *I. Ferdinánd* (1526-1564) garasok, év nélkül (7), 1538 (3), év? (4).

MNM ÉT: 042-1/87

Leletközlés: NK 86-87 (1987-1988) 179.

Irodalom: –

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Gazdaság és társadalom a kora újkori nyugat-magyarországon / Gyöngyössy Márton: NYUGAT-MAGYARORSZÁG KORA ÚJKORI PÉNZFORGALMA* / Függelék / 8./ Kemeneshőgyész

8./ Kemeneshőgyész

mai név: Kemeneshőgyész

vármegye: Vas

záródás: 1589

összesen 16 darab érem

a lelet korabeli összértéke: 27 számítási forint

dukát: Magyarország (13)

342tallér: Felső-Ausztria (1), Szászország (1), Köln (1)

Magyarország. I. Ferdinánd (1527-1564) körmöci dukátok, 1537 (1), 1557 (1), 1560 (1), 1561 (1); nagyszebeni dukát, 1554 (1). *I. Miksa* (1564-1576) körmöci dukátok, 1570 (1), 1571 (6), 1572 (1).

Felső-Ausztria. I. Ferdinánd (1521-1564) tallér, 1545 (1).

Szászország. Albertini főág. Keresztély (1586-1591) tallér, 1589 (1).

Köln. Salentin von Isenburg (1567-1577) tallér, 1576 (1).

MNM ÉT: 184/1937

Leletközlés: NK 42 (1943) 69.

Irodalom: –

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Gazdaság és társadalom a kora újkori nyugat-magyarországon / Gyöngyössy Márton: NYUGAT-MAGYARORSZÁG KORA ÚJKORI PÉNZFORGALMA* / Függelék / 9./ Királyhida

9./ Királyhida

mai név: Bruckneudorf (A)

vármegye: Moson

záródás: szórvány

összesen 16 darab érem

denár: Magyarország (1)

pfennig: Ausztria (1)

Magyarország. I. Rudolf (1576-1608) körmöci denár, 1595 (1).

Ausztria. I. Ferdinánd (1521-1564) bécsi pfennig, 1527 (1).

MNM ÉT: –

Leletközlés: FÖ 18, 529.

Irodalom: –

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Gazdaság és társadalom a kora újkori nyugat-magyarországon / Gyöngyössy Márton: NYUGAT-MAGYARORSZÁG KORA ÚJKORI PÉNZFORGALMA* / Függelék / 10./ Kismákfa

10./ Kismákfa

mai név: Kismákfa

vármegye: Vas

záródás: 1592

összesen 21 darab érem

a lelet korabeli összértéke: 25,2 számítási forint

tallér: Magyarország (4), Csehország (2), Karintia (1), Tirol (5), Elzász (1), Zeeland (1), Braunschweig-Wolfenbüttel (1), Donauwörth (1), Köln (1), Mansfeld (1), Neuss (1), Szászország (2)

Magyarország. *I. Miksa* (1564-1576) körmöci tallér, 1574 (1). *I. Rudolf* (1576-1608) körmöci tallér, 1583 (1), 1585 (1), 1592 (1).

Karintia. *Károly főherceg* (1564-1590) tallér, 1584 (1).

Elzász. *Ferdinánd* (1521-1564) tallér, (1).

Zeeland tallér, 1585 (1).

Braunschweig-Wolfenbüttel. *Gyula* (1568-1589) tallér, 1570 (1).

Donauwörth. Tallér, 1548 (1).

Köln. Tallér, 1568 (1).

Mansfeld. Tallér, 1587 (1).

Neuss. Tallér, 1572 (1).

Szászország. *Albertini főág. Ágost* (1553-1586) tallér, 1581 (1). *Szász-Coburg. János Kázmér és János Ernő* (1572-1633) tallér, 1590 (1).

MNM ÉT: 548/1899

Leletközlés: NK 13 (1914) 27.

Irodalom: –

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Gazdaság és társadalom a kora újkori nyugat-magyarországon / Gyöngyössy Márton: NYUGAT-MAGYARORSZÁG KORA ÚJKORI PÉNZFORGALMA* / Függelék / 11./ Kőszeg – vár

11./ Kőszeg – vár

mai név: Kőszeg

vármegye: Vas

záródás: ásatás

összesen 5 darab érem

garas: Zug (1, hamis)

denár: Magyarország (2)

pfennig: Salzburg (1), Passau (1)

Magyarország. *I. Ferdinánd* (1527-1564) körmöci denárok, 1528 (1), 1538 (1).

Salzburg. Pfennig (1).

Passau. *Ernst von Bayern* (1516-1540) pfennig, (1).

Zug. Hamis garas (1).

MNM ÉT: –

Leletközlés: HOLL 1992, 25.

Irodalom: –

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Gazdaság és társadalom a kora újkori nyugat-magyarországon / Gyöngyössy Márton: NYUGAT-MAGYARORSZÁG KORA ÚJKORI PÉNZFORGALMA* / Függelék / 12./ Kőszegpaty

12./ Kőszegpaty

mai név: Kőszegpaty

vármegye: Vas

záródás: 1530

összesen 345 darab érem

a lelet korabeli összértéke: ? számítási forint

garas: Ausztria (x), Karintia (1), Bajorország (1), Halberstadt (1), Kampen (2), Konstanz (1), Öttingen (1)

félgaras: Bajorország (x), Pfalz – Simmern (1)

denár: Aquileja (2), Öttingen (1)

pfennig: Ausztria (x), Karintia (x), Stájerország (x), Tirol (x), Salzburg (x), Hardegg – Glatz (x), Henneberg (x), Schwarzburg (1), Passau (x)

Ausztria. Garasok, 1513-1518 (x); pfennigek 1516-1522 (x).

Tirol. Pfennigek (x).

Stájerország. III. *Frigyes* (1424-1493) pfennigek, (x). I. *Miksa* (1493-1519) pfennigek, 1504 (x), 1512 (x), 1517 (x), 1520 (x), 1525 (x). További pfennigek (x).

Karintia. I. *Miksa* (1493-1519) pfennigek, 1515-1517 (x). *Ferdinánd* (1521-1564) garas, 1523 (1).

Salzburg. Pfennigek, 1500-1525 (x).

344Passau. Pfennigek (x).

Bajorország. *Ernö* (1397-1438) garas, (1). *Albert* (1465-1508) félgarasok, 1500 (x).

Konstanz. *Városi* garas (1).

Öttingen. *Joachim* (1477-1520) garas, 1519 (1). Pfennig (1).

Campan. Garasok, 1514 (x), 1519 (x).

Halberstadt. *V. Albert* (1513-1545) garas, 1530 (1).

Pfalz-Simmern. Félgaras (1).

Nödlingen. Pfennigek (x).

Henneberg. Pfennigek (x).

Schwarzburg. Pfennig, 1520 (1).

Aquileja. *II. Antal* (1402-1411) denár, (1), *II. Lajos* (1412-1420) denár, (1).

MNM ÉT: –

Leletközlés: NK 7 (1908) 117.

Irodalom: POHL 1972, 174.

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Gazdaság és társadalom a kora újkori nyugat-magyarországon / Gyöngyössy Márton: NYUGAT-MAGYARORSZÁG KORA ÚJKORI PÉNZFORGALMA* / Függelék / 13./ Máriakálnok

13./ Máriakálnok

mai név: Máriakálnok

vármegye: Moson

záródás: 1587

összesen 275 darab érem

a lelet korabeli összértéke: 4,23 számítási forint

pfundner: Alsó-Ausztria (4)

krajcár: Alsó-Ausztria (1), Görz (14), Stájerország (5), Tirol (249), Sankt Gallen (1)

kvartnik: Lengyelország (1)

Alsó-Ausztria. *I. Ferdinánd* (1521-1564) pfundner, 1527 (4), krajcár (1).

Tirol. *Zsigmond* (1439-1490) krajcárok, j.n. (83), kis kereszt (123). *Frigyes* (1439-1446) krajcárok (2). *I. Miksa* (1490-1519) krajcárok (41).

Stájerország. Krajcárok 1584 (3), 1587 (2).

Görz. *Lénárt* (1454-1500) krajcárok (14).

Sankt Gallen. Krajcár (1).

Lengyelország. Sándor (1501-1506) kvartnik (1).

MNM ÉT: 78/1938

Leletközlés: NK 42 (1943) 69.

Irodalom: –

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Gazdaság és társadalom a kora újkori nyugat-magyarországon / Gyöngyössy Márton: NYUGAT-MAGYARORSZÁG KORA ÚJKORI PÉNZFORGALMA* / Függelék / 14./ Nagymarton

14./ Nagymarton

mai név: Mattersburg (A)

vármegye: Sopron

záródás: 1527

összesen 2338 darab érem

a lelet korabeli összértéke: 69,36 számítási forint

dukát: Münsterberg-Öls (1)

345garas: Szászország (2), Goslar (3), Csehország (3)

félgaras: Pfalz (1), Schweidnitz (1), Lengyelország (4), Litvánia (1)

batzen: Karintia (19), Görz (1), Augsburg (34), Hall in Schwaben (2), Isny (25), Kempten (2), Konstanz (85), Leuchtenberg (3), Nördlingen (33), Öttingen (77), Passau (115), Pfalz (53), Regensburg (18), Salzburg (162), Chur (3)

félbatzen: Ausztria (135), Karintia (66), Görz (42), Augsburg (5), Bajorország (215), Isny (6), Kempten (197), Leuchtenberg (2), Nördlingen (10), Öttingen (14), Pfalz (6), Regensburg (38), Salzburg (53), Chur (1), Schaffhausen (3), Zürich (1)

sechser: Tirol (31)

krajcár: Ausztria (20), Stájerország (7), Görz (27), Tirol (739), Württemberg (1), Luzern (6), Sankt Gallen (1), Zürich (5), Crevacuore (4)

denár: Aquileja (1)

zweier: Ausztria (1), Salzburg (2)

pfennig: Passau (1)

plappart: Ulm-Überlingen (1)

schilling: Ulm-Überlingen-Ravensburg (1)

félschilling: Nürnberg (1)

Ausztria. III. Frigyes (1457-1493) krajcárok, Bécs 1468 (1), 1482 (3), 1484 (1), 1485 (1), év? (1); Bécsújhely, 1470 (6), 1471 (7); zweier, Bécs, év nélkül (1). **I. Miksa** (1493-1519) félbatzenek, 1511 (4), 1512 (10), 1513 (római számmal, 7) 1513 (arab számmal, 2), 1514 (14), 1515 (23), 1516 (23), 1517 (8), 1518 (10), 1519 (1). **Wiener Hausgenossen**, félbatzenek, 1519 (7), 1520 (12), 1521 (14). **I. Ferdinánd** (1521-1564) krajcár, (1).

Stájerország. III. Frigyes (1424-1493) krajcárok, 1482 (2), 1483 (2), 1487 (1), 1488 (1), 1489 (1).

Karintia. I. Miksa (1493-1519) batzenek, 1515 (2), 1516 (5), 1517 (6), 1518 (6); félbatzenek, 1515 (évszám a karintiai címer oldalán, 2), 1515 (évszám a kettős címer oldalán, 15), 1516 (pólya – három oroslán, 20), 1516 (három oroslán – pólya, 13), 1517 (9). **I. Ferdinánd** (1521-1564) félbatzenek, 1522 (5), 1523 (2).

Görz. Lénárt (1454-1500) krajcárok, 1478 (1), év nélkül (18). **I. Miksa** (1500-1519) batzen, 1518 (1); félbatzenek, 1518 (23), 1519 (19); krajcárok, év nélkül (4).

Tirol. Zsigmond (1439-1490) sechserok, év nélkül (24); krajcárok, év nélkül (543). **I. Miksa** (1490-1519) sechserok, év nélkül (5); krajcárok, év nélkül (196); **I. Ferdinánd** (1522-1564) sechserok, év nélkül (2).

Augsburg. Városi batzenek, 1522 (2), 1523 (2), 1524 (1), év? (1); félbatzenek, év nélkül (2). **Eberhard von Königstein** (1515-1535) batzenek, római számokkal 1516 (1), 1518 (1), 1519 (5); arab számokkal, 1520 (2), 1521 (12), 1523 (6), 1524 (1); félbatzenek, 1520 (1), 1523 (2).

Bajorország. IV. Albert (1465-1508) félbatzenek, 1506 (182). **IV. Vilmos** (1508-1550) straubingi félbatzenek, 1508 (2), 1509 (4), 1510 (4), 1511 (3). **IV. Vilmos és X. Lajos** (1508-1545) félbatzenek, 1525 (20).

Goslar. Városi máriásgarasok, 1520 (1), 1521 (1), év? (1).

Hall in Schwaben. Városi batzenek, 1517 (1), év? (1).

Isny. Városi batzenek, 1508 (10), 1516 (8), 1518 (1), 1522 (1), 1523 (1), 1524 (3), 1527 (1); félbatzenek, 1508 (6).

346Kempten. Városi batzenek, év nélkül (2); félbatzenek, 1511 (14), 1512 (26), 1513 (3), 1514 (28), 1515 (16), 1516 (14), 1517 (16), 1518 (14), 1519 (11), 1520 (7), 1521 (10), 1522 (19), 1523 (10), 1524 (5), év? (4).

Konstanz. Hugo von Hohen-Landenberg (1496-1529) batzenek, év nélkül (35), 1519 (4), 1520 (1).

Konstanz. Városi batzenek, év nélkül (45); félbatzenek (46).

Leuchtenberg. VI. János (1487-1531) batzenek, 1522 (1), 1524 (1), év nélkül (1); félbatzenek, 1514 (1), 1521 (1).

Münsterberg-Öls. I. Károly (1498-1536) dukát, 1522 (1).

Nördlingen. Eberhard von Königstein (1506-1535) batzenek, 1514 (2), 1515 (1), 1516 (2), római számokkal, I. Miksa nevére 1516 (5), 1517 (1), 1518 (5), 1519 (2), 1520 (1), 1521 (1), V. Károly nevére, 1520 (1), 1521 (2), 1522 (10); félbatzenek I. Miksa nevére, 1513 (1), római évszámmal, 1515 (1), V. Károly nevére, 1527 (1).

Nürnberg. IV. Frigyes (1495-1515) schwabachi félschilling, év nélkül (1).

Öttingen. Wolfgang és Joachim (1477-1520) batzenek, 1516 (7), 1517 (2), 1518 (12), 1519 (11), 1520 (1), év? (2); félbatzenek, 1515 (8), 1518 (3), 1519 (1), év? (2). Wolfgang, Márton és XIV. Lajos (1522-1549) batzenek, 1522 (9), 1523 (14), 1524 (4), év? (2).

Passau. Wigileus Fröschel (1500-1516) batzenek, 1516 (10), 1517 (2), év? (2). Ernst von Bayern (1517-1540) batzenek, 1518 (15), 1519 (14), 1520 (15), 1521 (11), 1522 (22), 1523 (7), 1524 (12), év? (5). Wigileus Fröschel vagy Ernst von Bayern pfennig, év nélkül (1).

Pfalz. Fülöp (1476-1509) félgaras, év nélkül (1). III. Frigyes (1508-1525) batzen, 1524 (1). Ottó Henrik és Fülöp (1508-1548) batzenek, 1515 (2), 1516 (6), 1517 (10), 1518 (3), 1519 (6), 1520 (5), 1521 (2), 1522 (9), 1523 (14), 1524 (4), év? (2).

Regensburg. III. János (1507-1538) batzenek, 1523 (4); félbatzen, 1525 (1).

Regensburg. Városi batzenek, 1517 (1), 1518 (1), 1519 (1), 1522 (2), 1523 (8), év? (1); félbatzenek, 1510 (3), 1511 (10), 1512 (3), 1513 (3), 1514 (8), 1515 (3), 1516 (5), év? (2).

Salzburg. Leonhard von Keutschach (1495-1519) batzenek, 1500 (22), 1508 (1), 1509 (4), 1510 (2), 1511 (7), 1512 (9), 1513 (10), 1514 (14), 1515 (1), 1516 (5), 1517 (1), 1518 (5), 1519 (5), év? (3); zweier, év? (1). Matthäus Lang von Wellenburg (1519-1540) batzenek, 1519 (2), 1520 (5+21), 1521 (18), 1522 (19), 1523 (5), 1524 (3); félbatzenek, 1526 (31), 1527 (20), év? (2); zweier, 1525 (1).

Schweidnitz. Városi félgaras, 1526 (1).

Szászország. Ernestini főág. III. Frigyes, Albert és János (1486-1500) schneebergi garas, év nélkül (1). III. Frigyes, János és György (1507-1525) schneebergi garas, év nélkül (1).

Ulm-Überlingen. Plappart, 1502 (1).

Ulm-Überlingen-Ravensburg. Schilling, 1502 (1).

Württemberg. V. Eberhard (1457-1496) krajcár, év nélkül (1).

Chur. Paul Ziegler von Ziegelberg (1503-1541) batzenek, 1525 (2), 1526 (1); félbatzen, év nélkül (1).

Luzern. Krajcárok, év nélkül (659).

Sankt Gallen. Krajcár, év nélkül (1).

Schaffhausen. Félbatzenek, év nélkül (3).

Zürich. Félbatzen, év nélkül (1). Krajcárok, év nélkül (5).

347 **Aquileja. II. Antal** (1402-1412) denár (1).

Crevacuore. Krajcárok, év nélkül (4).

Csehország. II. Ulászló (1471-1516) prágai garasok (3).

Lengyelország. I. Zsigmond (1506-1548) félgarasok, 1507 (2), 1508 (1), 1511 (1).

Litvánia. Sándor (1492-1506) félgaras, év nélkül (1).

MNM ÉT: –

Leletközlés: FÖ 7, 208-211.

Irodalom: KOCH 1969, 89.

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Gazdaság és társadalom a kora újkori nyugat-magyarországon / Gyöngyössy Márton: NYUGAT-MAGYARORSZÁG KORA ÚJKORI PÉNZFORGALMA* / Függelék / 15./ Nyulas

15./ Nyulas

mai név: Jois (A)

vármegye: Moson

záródás: szórvány

összesen 10 darab érem

hármagaras: Lengyelország (1)

krajcár: Tirol (1)

denár: Magyarország (5)

zweier: Salzburg (1)

pfennig: Felső-Ausztria (2)

Magyarország. I. Ferdinánd (1527-1564) körmöci denárok, 1531 (1), 1546? (1), 1549 (1), 1553 (1).
Miksa (1564-1576) körmöci denár, 1576 (1).

Felső-Ausztria. I. Ferdinánd (1521-1564) linzi pfennigek, 1527 (1), 1528 (1).

Tirol. Ferdinánd főherceg (1564-1595) krajcár, év nélkül (1).

Salzburg. Ernst von Bayern (1540-1554) zweier, év? (1).

Lengyelország. III. Zsigmond (1587-1632) hármagaras, 1606 (1).

MNM ÉT: –

Leletközlés: FÖ 17, 426.

Irodalom: –

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Gazdaság és társadalom a kora újkori nyugat-magyarországon / Gyöngyössy Márton: NYUGAT-MAGYARORSZÁG KORA ÚJKORI PÉNZFORGALMA* / Függelék / 16./ Óriszentmárton

16./ Óriszentmárton

mai név: Sankt Martin in der Wart (A)

vármegye: Vas

záródás: szórvány

összesen 1 darab érem

denár: Magyarország (1)

Magyarország. I. Ferdinánd (1527-1564) körmöci denár, 1550 (1).

MNM ÉT: –

Leletközlés: FÖ 10, 155.

Irodalom: –

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Gazdaság és társadalom a kora újkori nyugat-magyarországon / Gyöngyössy Márton: NYUGAT-MAGYARORSZÁG KORA ÚJKORI PÉNZFORGALMA* / Függelék / 17./ Pándorfalu

348 17./ Pándorfalu

mai név: Parndorf (A)

vármegye: Moson

záródás: szórvány

összesen 1 darab érem

hármascaras: Lengyelország (1)

Lengyelország. III. Zsigmond (1587-1623) hármascaras (1).

MNM ÉT: –

Leletközlés: FÖ 2, 119.

Irodalom: –

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Gazdaság és társadalom a kora újkori nyugat-magyarországon / Gyöngyössy Márton: NYUGAT-MAGYARORSZÁG KORA ÚJKORI PÉNZFORGALMA* / Függelék / 18./ Pomogy – Templomdomb

18./ Pomogy – Templomdomb

mai név: Pamhagen (A)

vármegye: Moson

záródás: ásatás

összesen 2 darab érem

denár: Magyarország (2)

Magyarország. I. Ferdinánd (1527-1564) körmöci denár, 1540 (1). *I. Miksa* (1564-1576) körmöci denár, 1570 (1).

MNM ÉT: –

Leletközlés: FÖ 8, 224.

Irodalom: –

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Gazdaság és társadalom a kora újkori nyugat-magyarországon / Gyöngyössy Márton: NYUGAT-MAGYARORSZÁG KORA ÚJKORI PÉNZFORGALMA* / Függelék / 19./ Rohonc

19./ Rohonc

mai név: Rechnitz (A)

vármegye: Vas

záródás: 1529

összesen 142 darab érem (ebből 116 ismert)

a lelet korabeli összértéke: 4,553 számítási forint

kettősgaras: Leuchtenberg (2)

garas: Ausztria (4), Königstein (8), Nördlingen (4), Szászország (6)

batzen: Ausztria (1), Karintia (4), Augsburg (1), Isny (4), Öttingen (5), Pfalz-Neuburg (4), Salzburg (8), Konstanz (8), Passau (10), Regensburg (3), Schaffhausen (1)

félbatzen: Ausztria (2), Alsó-Ausztria (1), Bajorország (10), Regensburg (2), Salzburg (1), Augsburg (1), Campen (5), Konstanz (2)

sechser: Tirol (4)

krajcár: Tirol (2), Schwyz-Uri-Unterwaldem (1)

kétpfennig: Passau (1)

cavalotto: Rogoredo (1)

Alsó-Ausztria. I. Miksa (1496-1519) leopolder, Bécs, év nélkül (1); félbatzenek, 1514 (1), 1516 (1). *Alsó-ausztriai rendek* (Wiener Hausgenossen), félbatzen, 1519 (1).

349 *Karintia. I. Miksa* (1496-1519) batzenek, 1516 (1), 1517 (2), év? (1), garasok 1515 (2), 1516 (1), 1519 (1).

Tirol. Zsigmond (1439-1490) krajcárok, Meran, év nélkül (6). *I. Miksa* (1496-1519) krajcárok, Hall, év nélkül (2). *I. Ferdinánd* (1521-1564), sechserok, Hall, év nélkül (4).

Augsburg. Városi batzen, 1523 (1); félbatzen, 1520 (1).

Bajorország. IV. Albert (1467-1508) félbatzenek, 1506 (6). *IV. Vilmos* (1508-1511) félbatzen 1509 (1). *IV. Vilmos* (+1545) és *X. Lajos* (+1550) félbatzenek, 1525 (3).

Brandenburg-Ansbach-Bayreuth. Frigyes (1495-1536) félschilling, év nélkül (1).

Campen. Félbatzenek, 1511 (1), 1515 (4).

Isny. Batzenek 1508 (3), 1527 (1).

Konstanz. Hugo von Hohenlandberg (1496-1529) batzenek, 1519 (2), év nélkül (1).

Konstanz. Városi batzenek, év nélkül (5). Félbatzenek, év nélkül (2).

Königstein. IV. Eberhard (1481-1535) széles garasok, 1516 (1), 1519 (2), 1521 (4), 1523 (1).

Leuchtenberg. VI. János (1487-1531) kettősgarasok, 1522 (1), 1525 (1).

Nördlingen. Széles garasok, 1514 (1), 1516 (2); garas, 152? (1).

Öttingen. I. Wolfgang (1474-1522) batzen 1518 (1). *I. Wolfgang, Márton* (+1549) és *XIV. Lajos* (+1548) batzenek, 1521 (2). *Károly Lajos* (+1549), *XV. Lajos* (+1557), *Márton* (+1549) és *XIV. Lajos* (+1548) batzenek, 1523 (2).

Passau. Wigileus Fröschl (1500-1516) batzen, 1516 (1). *Ernst von Bayern* (1516-1540) batzenek, 1518 (1), 1519 (1), 1520 (3), 1521 (1), 1522 (1), 1523 (1), 1524 (1); kétpfennig, 1529 (1).

Pfalz-Neuburg. Ottó Henrik és *Fülöp* (1504-1544) batzenek, 1516 (1), 1517 (1), 1518 (1), 1520 (1).

Regensburg. III. János (1507-1538) batzen, 1523 (1).

Regensburg. Városi batzen, 1526 (1).

Salzburg. Leonhard Keutschach (1495-1519) batzenek, 1509 (2), 1511 (1), 1512 (1), 1513 (2), 1514 (3).

Matthäus Lang von Wellenburg (1519-1540) batzen, 1521 (1), év? (1); félbatzen, 1527 (1).

Szászország. *Ernestini főág. III. Frigyes* (1486-1525) és *János* (1486-1532) schneebergi garasok, év nélkül (5). *János* (1525-1532) és *György* (1500-1539) freibergi garas, év nélkül (1).

Schaffhausen. Batzen, 1526 (1).

Schwyz-Uri-Unterwalden. Krajcár, év nélkül (1).

Rogoredo. *Francesco Tivulzio* (1518-1523) cavalotto, év nélkül (1).

MNM ÉT: –

Leletközlés: FÖ 2, 192.

Irodalom: KOCH 1969, 89.

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Gazdaság és társadalom a kora újkori nyugat-magyarországon / Gyöngyössy Márton: NYUGAT-MAGYARORSZÁG KORA ÚJKORI PÉNZFORGALMA* / Függelék / 20./ Ruszt

20./ Ruszt

mai név: Rust (A)

vármegye: Sopron

záródás: szórvány

350 összesen 1 darab érem

rechenpfennig: Nürnberg (1)

Nürnberg. *Kilian Koch* rechenpfennigje (1).

MNM ÉT: –

Leletközlés: FÖ 5, 229.

Irodalom: –

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Gazdaság és társadalom a kora újkori nyugat-magyarországon / Gyöngyössy Márton: NYUGAT-MAGYARORSZÁG KORA ÚJKORI PÉNZFORGALMA* / Függelék / 21./ Sásony

21./ Sásony

mai név: Winden am See (A)

vármegye: Moson

záródás: szórvány

összesen 1 darab érem

denár: Magyarország (1)

Magyarország. *Rudolf* (1576-1608) denár, 1601 (1).

MNM ÉT: –

Leletközlés: FÖ 15, 372.

Irodalom: –

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Gazdaság és társadalom a kora újkori nyugat-magyarországon / Gyöngyössy Márton: NYUGAT-MAGYARORSZÁG KORA ÚJKORI PÉNZFORGALMA* / Függelék / 22./ Szombathely (Szél Ignác-féle éremlelet)

22./ Szombathely (Szél Ignác-féle éremlelet)

mai név: Szombathely

vármegye: Vas

záródás: 1593

összesen 416 darab érem

a lelet korabeli összértéke: 502,2 számítási forint

dukát: Magyarország (3), Ausztria (1), Csehország (1)

tallér: Magyarország (5), Erdély (2), Ausztria (19), Karintia (11), Stájerország (4), Tirol (268), Salzburg (25), Aachen (1), Arenberg (1), Berg (1), Braunschweig (1), Braunschweig és Lüneburg (5), Elzász (10), Hamburg (1), Henneberg (1), Jülich (2), Köln (5), Lübeck (6), Magdeburg (1), Mansfeld (1), Ottingen (1), Stolberg (2), Szászország (29), Batenburg (1), Daventer – Kampen – Zwolle (1), Ost-Friesland (1), Reckheim (1), Stablo (1), Zürich (1), Svédország (2), Velence (1)

Magyarország. *I. Ferdinánd* (1527-1564) körmöci dukátok, 1554 (1), 1558 (1); nagybányai dukát 1564 (1); körmöci tallér, 1555 (1). *II. Rudolf* (1576-1608) körmöci tallérok, 1589 (1), 1590 (2), 1592 (1).

Erdély. *Báthori Zsigmond* (1581-1602) tallérok, 1589 (1), 1593 (1).

Ausztria. *I. Ferdinánd* (1521-1564) tallérok, 1552 (2), 1556 (1), 1559 (1), 1561 (10). *II. Rudolf* (1576-1608) tallérok, 1584 (1), 1585 (1), 1586 (1), 1588 (1), 1592 (1).

Karintia. *I. Ferdinánd* (1521-1564) tallérok, 1557 (5). *Károly főherceg* (1564-1590) tallérok, 1578 (1), 1585 (1), év? (3). *II. Rudolf* (1576-1608) tallér, 1592 (1).

Stájerország. *Károly főherceg* (1564-1590) tallér, 1585 (1), év nélkül (3).

Tirol. *I. Ferdinánd* (1522-1564) tallérok, 1556 (5), 1556 (5), 1558 (7), év nélkül (251).

Csehország. I. Miksa (1564-1576) dukát, 1566 (1).

351 *Salzburg. Michael von Kuenburg* (1554-1560) tallér (1). *Johann Jakob Khuen von Belasi* (1560-1586) tallérok 1561 (2), 1563 (1), év nélkül (10). *Wolf Dietrich von Raitenau* (1587-1612) tallérok, év nélkül (9). *Kibocsátó?*, tallérok, év nélkül (2).

Aachen. Tallér, 1568 (1).

Arenberg. Margit (1568-1596) tallér, 1576 (1).

Berg. Tallér, 1578 (1).

Braunschweig. Tallér, 1576 (1).

Braunschweig és Lüneburg. Tallérok, 1566 (1), 1572 (1), 1580 (1), 1585 (2).

Elzász. I. Ferdinánd (1521-1564) tallérok, év nélkül (10).

Hamburg. Tallér, 1585 (1).

Henneberg. Tallér, 1553 (1).

Jülich. Tallérok, 1570 (1), 1572 (1).

Köln. Tallérok, 1568 (2), 1570 (1), 1571 (2).

Lübeck. Tallérok, 1559 (1), 1573 (1), 1576 (1), 1582 (1), 1587 (1), 1589 (1).

Magdeburg. Tallér, 1585 (1).

Mansfeld. Tallér, 1587 (1).

Öttingen. Tallér, 1544 (1).

Stolberg. Tallérok, 1546 (1), 1574 (1).

Szászország. Albertini főág. Ágost (1553-1586) tallérok, 1557 (1), 1569 (3), 1572 (2), 1573 (1), 1574 (1), 1575 (1), 1576 (3), 1577 (1), 1578 (2), 1579 (1), 1581 (1), 1582 (1), 1583 (1), 1584 (2). *Keresztély* (1586-1591) tallérok, 1588 (1), 1589 (1), 1590 (1). *Ernestini főág. György és János Frigyes* (1532-1547) tallér, 1546 (1). *Ernestini főág. Alt-Weimar. Frigyes Vilmos és János* (1573-1602) tallérok, 1585 (2), 1586 (2).

Batenburg. Tallér, év nélkül (1).

Daventer-Kampen-Zwolle. Tallér, 1583 (1).

Ost-Friesland. Tallér, 1581 (1).

Reckheim. Tallér, év nélkül (1).

Stablo. Tallér, 1567 (1).

Zürich. Tallér, év nélkül (1).

Svédország. XIV. Erik (1560-1568) tallér, 1561 (1). III. János (1568-1592) tallér, 1575 (1).

Velence. Tallér, év nélkül (1).

MNM ÉT: 295/1880

Leletközlés: –

Irodalom: –

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Gazdaság és társadalom a kora újkori nyugat-magyarországon / Gyöngyössy Márton: NYUGAT-MAGYARORSZÁG KORA ÚJKORI PÉNZFORGALMA* / Függelék / 23./ Tacskánd

23./ Tacskánd

mai név: Gérce

vármegye: Vas

záródás: 1545

összesen 6 darab érem

a lelet korabeli összértéke: 0,38 számítási forint

garas: Csehország (3), Szászország (1)

352háromkrajcár: Schaffhausen (1)

denár: Magyarország (1)

Magyarország. I. Ferdinánd (1527-1564) körmöci denár, 1545 (1).

Csehország. II. Ulászló (1471-1516) garasok (2). **I. Ferdinánd** (1526-1564) garas, (1).

Szászország. Ernestini főág. János Frigyes és György (1534-1539) garas (1).

Schaffhausen. Háromkrajcár (1).

A lelettel együtt került elő egy aranyozott ezüst gyűrű is.

MNM ÉT: 409/1885

Leletközlés: –

Irodalom: –

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Gazdaság és társadalom a kora újkori nyugat-magyarországon / Gyöngyössy Márton: NYUGAT-MAGYARORSZÁG KORA ÚJKORI PÉNZFORGALMA* / Függelék /

24./ Tótkeresztúr

24./ Tótkeresztúr

mai név: Križevci v Prekmurju (Slov)

vármegye: Vas

záródás: 1564e.

összesen 294 darab érem

a lelet korabeli összértéke: 2,94 számítási forint

denár: Magyarország (294)

Magyarország. II. Ulászló (1490-1516) denárok (3). **I. Ferdinánd** (1527-1564) denárok (291).

MNM ÉT: 553/1900

Leletközlés:–

Irodalom: –

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Gazdaság és társadalom a kora újkori nyugat-magyarországon / Gyöngyössi Márton: NYUGAT-MAGYARORSZÁG KORA ÚJKORI PÉNZFORGALMA* / Rövidítések

Rövidítések

HOLL 1992 = Holl Imre, Kőszeg vára a középkorban. Budapest, 1992. (*Fontes Archaeologici Hungariae*)

KOCH 1969 = Koch, Bernhard, Münzfunde dokumentieren den Geldumlauf im Burgenland. *Numismatische Zeitschrift* 83 (1969) 82-97.

POHL 1972 = Pohl, Artur, Die Grenzlandprägung. Münzprägung in Österreich und Ungarn im fünfzehnten Jahrhundert. Graz, 1972.

FÖ = Fundberichte Österreichs

MNM ÉT = Magyar Nemzeti Múzeum Éremtár

NK = Numizmatikai Közlöny

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Gazdaság és társadalom a kora újkori nyugat-magyarországon / Horváth László: A KAPUVÁRI URADALOM AZ 1580-AS ÉVEK VÉGÉN

353 Horváth László: A KAPUVÁRI URADALOM AZ 1580-AS ÉVEK VÉGÉN

Zsigmond király 1387-ben a gazdag dunántúli földesúr, Kanizsai János fiainak adományozta a kapui királyi várat a hozzá tartozó falvakkal együtt.¹⁽¹⁰¹⁾ Ekkor jött létre a kapuvári földesúri uradalom, mely öt és fél évszázadon keresztül maradt fenn és a Kanizsai-, majd a Nádasdy-²⁽¹⁰²⁾ és végül az Esterházy-család birtokrészeként működött³⁽¹⁰³⁾ egészen a nagybirtokrendszer 1945-ben bekövetkezett megszüntetéséig. Az uradalom jobbágytelkeinek számáról, valamint az úrbéresek kötelezettségeiről a legkorábbi írásos adatok a 15. század végéről maradtak fenn⁴⁽¹⁰⁴⁾.

A Nádasdy földbirtok kialakulásáról, birtokrendszerének felépítéséről, gazdálkodási módszeréről – beleértve az egyes uradalmak gazdálkodását is – számos publikáció jelent meg. Közülük okvetlenül ki kell emelni Komoróczy György⁵⁽¹⁰⁵⁾, illetőleg Tholt Judit⁶⁽¹⁰⁶⁾ idevonatkozó munkáit. Ezek a ma már alaplűnek tekintett tanulmányok rendkűvűl átfogóan vizsgálták és elemezték a Nádasdy-földbirtokkal kapcsolatos forrásanyagokat. Mindezek ismeretében sem érdektelen a földbirtok egyik uradalmának, nevezetesen a kapuvárinak működését és úrbéreseinek gazdálkodási lehetőségeit áttekinteni, egy mindössze három esztendőt átfogó, de ugyanakkor gazdagon adatolt időszakából. Jelen dolgozat ennek az uradalomnak az 1587–1589 esztendőbeli működését kívánja ismertetni, elsődleges forrásanyagként a kapu(vár)i udvarbíró tevékenységét vizsgáló és feltáró inkvizíciós jegyzőkönyvekre, illetőleg az azokhoz kapcsolódó inventáriumokra és lajstromokra támaszkodva.

A vizsgált időszakban a Dunántűlnak közelítűleg a Kanizsa–Balaton–Veszprém–Tata–Komárom vonalától keletre esű terűlete a törűkűk uralma alá tartozott. Ettűl a határvonaltól nyugatra levű magyar országrészen a legnagyobb kiterjedésű birtoka a Sárváron székelű Nádasdy Ferencnek volt, aki egyűttal, mint „dunántűli kerűleti fűkaptány”, a törűk elleni magyar katonai műveletek egyik jelentűs szervezűjűként és irányítűjaként is tevékenykedett.

354A dunántűli Nádasdy földbirtok szervezeti felépítűse követte a Kanizsaiaknál már alkalmazott rendszert, azaz mezűvárosait, falvait, pusztáit egy-egy vár (Sárvár, Kapu,⁷⁽¹⁰⁷⁾ Léka⁸⁽¹⁰⁸⁾) katonai és gazdasági irányítűsa alá helyezték, vagyis a földbirtokot (vár-)tartományokba csoportosították. Ezeknek a tartományoknak – mai szűhasználattal uradalmaknak – legfűbb gazdasági irányítűsát a sárvári prefektus, a vizsgált időszakban Sennyei (*Senney*) Ferenc látta el. A sárvári uradalom Vas vármegyebe esű birtokrészeit sárvári alsűvidűkűnek, míg a Sopron vármegyebe esű birtokrészeit sárvári felsűvidűkűnek nevezték. Ennek a két birtokrésznek a gazdasági vezetűsűért a sárvári udvarbíró volt a felelűs. Az ugyancsak Sopron vármegyebeli kapuvári uradalomhoz döntűen rábakűzi és Ikva menti telepűlések tartoztak. E birtokrész gazdasági vezetűje a kapuvári udvarbíró volt.

A kapuvári uradalmat, amelyhez 1589-ben 31 telepűlés, kűzte egy várhely (Kapu), egy mezűváros (Szil) és 29 falu, valamint hat majorgazdaság és hat állandó vámhely tartozott, 1585-ben és 1587–1589 között Vasváry (*Waswary*) Imre⁹⁽¹⁰⁹⁾ udvarbíró irányítűta. Tevékenysűge során azonban az uradalom javait, valamint úrbéreseinek munkaerejét oly mértűkben kihasználta a saját gazdálkodásának és vagyonának gyarapítűsára is, hogy arra felfigyeltek és ellene vizsgálatot indítottak, korabeli kifejezűssel inkvizíciót tartottak. Az idevonatkozű elsű jegyzűkönyvet 1589-ben, míg a mäsodikat 1590-ben zárták le.¹⁰⁽¹¹⁰⁾ Ezekben az inkvizíciós jegyzűkönyvekben – a szokásos regestrumok és úrbéri kötelezettsűgeek felsorolűsa mellett – feljegyzűsre került Vasváry működűsűvel kapcsolatban számos úrbèresi panasz, sérelem, és

néhány uradalmi tisztségviselői észrevétel.

Az inkvizíció, ebben az értelemben, olyan tanúbizonyítási eljáráson alapuló vizsgálatot jelent, melynek során egy bizonyos eseménnyel, eljárással vagy személlyel kapcsolatosan a kivizsgálással megbízott – jellemzően jogi képzettségű – tisztségviselők adatokat gyűjtenek és azokat az ún. inkvizíciós jegyzőkönyvben rögzítik. Ennek során a vizsgálatot végzők azonos kérdéseket tesznek fel a vizsgálat tárgyát és időszakát vélhetően jól ismerő, megbízhatónak vélt, kiválasztott tanúknak, akik vallomásukat illetőleg válaszukat eskü alatt teszik meg. Az inkvizíciós jegyzőkönyvek általában tartalmazzák a tanúk fontosabb adatait (életkor, lakóhely, foglalkozás), a feltett kérdéseket, valamint a kérdésekre adott vallomásokat illetőleg válaszokat, a vizsgálat színhelyét és dátumát valamint a vizsgálatot végzők nevét és rangját.

A Vasváry Imre tevékenységének kivizsgálásával kapcsolatosan felvett két inkvizíciós jegyzőkönyv az előbb felvázolt „klasszikus” mintától formailag kissé eltér: ez a két jegyzőkönyv ugyanis nem sorolja fel a tanúknak feltett kérdéseket, hiányzik a vallomás- vagy panasztevők némely személyi adata (például életkora), valamint a kivizsgálással [355](#) megbízottak neve és rangja. A két jegyzőkönyv ugyanakkor információban gazdag, mivel olyan adatokat is tartalmaz, melyeket egyéb idevonatkozó adatforrások – mint például a 16. század végi kapuvári uradalom urbáriumai – nem érintenek, vagy ilyen részletességgel nem rögzítenek. Ennek folytán részben az úrbéri panaszok és sérelmek megismerése, részben az egyes regestrumok és inventáriumok adatai révén részletesebb áttekintést kaphatunk az úrbéri szolgálatokról és kötelezettségekről, a majorgazdálkodásról, valamint az uradalom bevételi forrásairól és kiadásairól.

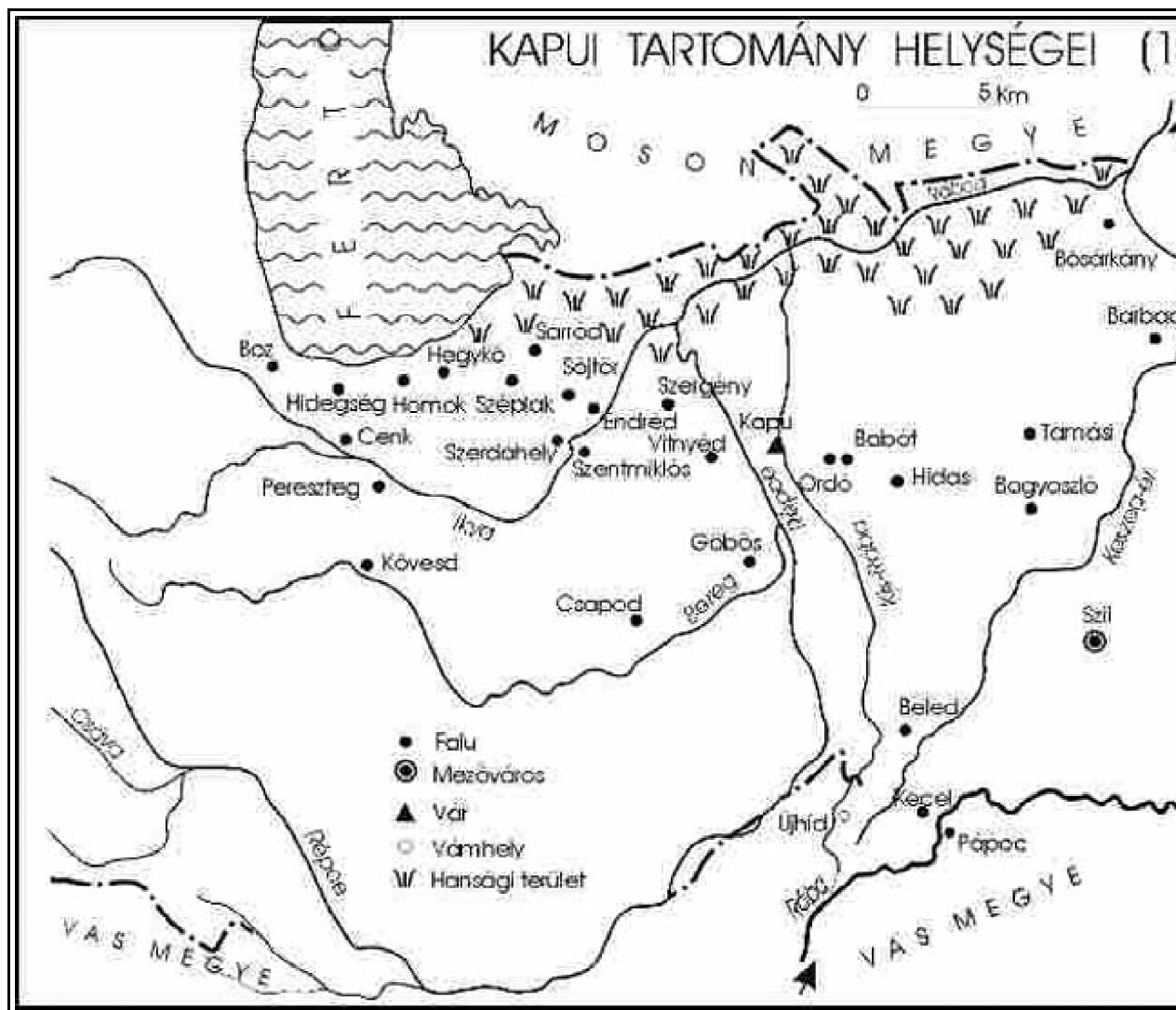
A két jegyzőkönyv információ-tartalma között lényeges különbség tapasztalható. Az elsőben (1589 május) döntően panaszok, sérelmek felsorolása került rögzítésre, miután ekkor az elsődleges cél az udvarbíró tevékenységével összefüggő (leginkább az őt terhelő) adatok összegyűjtése, majd azt követően azok kivizsgálása volt. A második jegyzőkönyv lezárásának időpontjára (1590 április) Vasváryt az uradalommal szemben elkövetett jelentős anyagi kárt okozó visszaélései miatt már leváltották és helyére – Szalay (*Zalay*) Gábor személyében – új udvarbíróvá állították. Így a második inkvizíciós jegyzőkönyv már inkább az uradalom adott állapotának felmérése céljából készült. Emiatt ez utóbbiban már sokkal kevesebb panaszt, ugyanakkor az egyes települések úrbéri kötelezettségeire vonatkozóan több adatot találunk, melyek helységenként az alábbi sorrendben kerültek feljegyzésre: egyházközségi adatok, [11\(111\)](#) kapui uradalomhoz tartozó úrbéresek (jobbágyok és zsellérek), valamint az uradalomtól független kisebb földbirtokosok és azok úrbéreseinek felsorolása, helyadó mértéke, földesúri borarúsítás ideje, úrbéri szolgálat mértéke, irtásföldek és -rétek adatai (csak egyes helységeknél) egyéni és közösségi panaszok, sérelmek ismertetése.

A két inkvizíciós jegyzőkönyv és több inventárium és lajstrom mellett fennmaradt az a tételes és összegszerű kárfelsorolás is, [12\(112\)](#) amelyet a bejelentések és panaszok kivizsgálása után a számvizsgálók – korabeli szóhasználattal a censorok – uradalmi veszteségként könyveltek el. Eszerint csak készpénzben közel 1000 forintra tehető az a kár, amelyet Vasváry az uradalomnak okozott, avagy korabeli fogalmazással: amivel „*adósa maradt az uradalomnak*”. A panaszok és sérelmek kivizsgálása során a censorok természetesen csak az uradalomnak okozott kár értékének megállapításával foglalkoztak. Azokat az egyes személyeket érintő vagy akár egy-egy faluközséget is sújtó udvarbírói (esetenként számtartói, ispáni) túlkapásokat, amelyek révén az uradalmat kimutatható anyagi kár nem érte, érdemben nem vizsgálták, erre a rendi társadalomban nem is kerülhetett sor.

Az említett iratanyagokból az alábbi Rába-, Ikva-, Fertő-menti és rábaközi településekről nyerhetünk

adatok, információkat: Babót (*Baboth*), Barbacs [356](#)(*Barbach*), Beled, Bodonhely (*Bodonhell*), Bogyoszló (*Bogyozlo*), Boz (*Booz*), [13](#)([113](#)) Bősárkány (*Beesarkan*), Cenk (*Chenk*), [14](#)([114](#)) Csapod (*Chapod*), Endréd (*Endredd*), [15](#)([115](#)) Göbös (*Góbós*), [16](#)([116](#)) Hegykő (*Hegkew*), Hidas (*Hydaz*), [17](#)([117](#)) Hidegség (*Hidegsegh*), Homok, [18](#)([118](#)) Kapu (*Kapw*) Kecel (*Keczell*), [19](#)([119](#)) Kövesd (*Köwesd*), [20](#)([120](#)) Ordó (*Ordoo*), [21](#)([121](#)) Pápoc (*Papoch*), Peresztég (*Perezteg*), Petőháza (*Pethóháza*), Pordány (*Pordan*), [22](#)([122](#)) Szentmihály (*Zenth Mýhal*), [23](#)([123](#)) Szentmiklós (*Zenth Mýklos*), [24](#)([124](#)) Szerdahely (*Zerda hel*), [25](#)([125](#)) Szergény (*Zerghenn*), [26](#)([126](#))

[357](#)Széplak (*Zeplak*), [27](#)([127](#)) Söjtör (*Sóýtór*), [28](#)([128](#)) Szil (*Szýl*), Tamási (*Thamassý*), [29](#)([129](#)) Újhíd [30](#)([130](#)) (*Wý Hýd*), Vitnyéd (*Wýttned*) (1. térkép). A felsorolt települések közül Beled, Boz, Cenk, Hegykő, Hidegség, Homok, Kövesd, Pápoc, [31](#)([131](#)) Petőháza, [32](#)([132](#)) Peresztég, Szentmihály, Szerdahely és Széplak az 1588 májusában lezárt első jegyzőkönyvben még nem szerepel. [33](#)([133](#)) Ennek alapján feltételezzük, hogy Boz, Cenk, Hegykő, Hidegség, Homok, Kövesd és Peresztég településeket, melyek a Nádasdy levéltár idevonatkozó – a vizsgált időszakot megelőző és azt követő – adatai alapján a felsővidéki birtoktesthez tartoztak, 1589–90 táján a kapuvári uradalomhoz sorolták. [34](#)([134](#))

A kapuvári uradalomhoz tartozó helységekben szántó- és irtásföldeken gazdálkodó úrbéresek döntően növénytermesztéssel foglalkozva búzát, rozsot, árpát, zabot, kölest, borsót, lencsét, hajdinát³⁵⁽¹³⁵⁾ és bükkönyt, valamint lent és kendert termesztettek. Az uradalmi majorgazdaságok szántóföldein a hajdina kivételével ugyanezen növényeket termesztették. E termelvények közül a búza és a rozs a kenyérgabonát biztosították. Az árpát, zabot és a bükkönyt takarmányozási, a kölest, a borsót, a lencsét, pedig élelmezési célból termesztették. A len elsősorban a ruházkodási, míg a kender kötélgyártási szükségletet elégítette ki. Káposztát kiváltképpen a folyók mellett kialakított „káposztáskertben” termelték. A gyümölcsfák közül elterjedt volt az alma, a körte és a szilva.³⁶⁽¹³⁶⁾ A felsorolt gabona- és takarmánynövények termesztése mellett a Boz, Cenk, Endréd, Homok, Hidegség, Kövesd, Peresztég és Szentmiklós határában lévő „szőlőhegyeken” kiterjedt szőlőművelés is folyt.³⁷⁽¹³⁷⁾

Azok a tehetősebb úrbéresek, akiknek módjuk nyílt állattartásra, szántáshoz és fogatoláshoz elsősorban ökröket, lényegesen kisebb arányban lovakat tartottak. A jobbágyok és zsellérek tehén-, sertés- és

juhállományáról a vizsgált időszakra vonatkozóan nem maradtak fenn adatok.

Egyes halban gazdag folyó- vagy tó közeli helységeken a jobbágy-, illetve a zsellérhelyhez – a szokásos telki állományú szántóföldön és réten kívül – ún. „halászvíz” is tartozott, ennek megfelelően ezeken a településeken a halászat jelentős, sőt egyes helyeken [358](#) meghatározó megélhetési forrást jelentett. Ennek alapján Barbacs, [38\(138\)](#) Babót, Bodonhely, Bősárkány, Hidas, Ordó, Szergény, Tamási és Vitnyéd halászfalunak (is) tekintendő.

Az uradalom bevételeinek döntő hányadát a települések jobbágytelkeire és zsellérhelyeire, valamint a faluközösségekre kivetett úrbéri kötelezettségek révén beszedett adó jellegű befizetések (helyadó, véréls-pénz, borarulás, különböző természetbeni ajándékok) termény-beszolgáltatások (dézsmá, hegyvám) és a kötelező, ingyenes munkaerő szolgálat (robot) képezte. Az egyéb bevételi források (malmok és mészárszékek bérbeadása, erdőbér, fertői halászati bér, bírságpénzek) a fentebb felsoroltakhoz képest már kisebb jelentőségűek. A következőkben tekintjük át az egyes uradalmi bevételi forrásokat.

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Gazdaság és társadalom a kora újkori nyugat-magyarországon / Horváth László: A KAPUVÁRI URADALOM AZ 1580-AS ÉVEK VÉGÉN / Helyadó

Helyadó

A földesúr a tulajdonát képező szántóföldekből és rétekből az úrbéreseinek gazdálkodásra szántóföldet, rétet, az inkvizíciós jegyzőkönyvekben „helyföldnek” nevezett jobbágytelket (sessiót) vagy zsellérhelyet [39\(139\)](#) biztosított. A jobbágytelek és a zsellérhely magában foglalta mind a beltelket (házhely, kert) mind a kültelket (a falu határában kijelölt szántóföld és rét [40\(140\)](#)), amelyek együttesen képezték az úgynevezett telki állományt.

A jobbágyok és a házas zsellérek telkük (sessiójuk) nagysága (egész-, fél-, negyed-, nyolcad-, tizenhatod-) arányában az uradalomnak készpénzzel és természetbeni szolgáltatással tartoztak. A telekhasználat fejében a földesúrnak készpénzben fizetendő éves adót (census) és a természetbeni termékszolgáltatást (munera) az inkvizíciós jegyzőkönyvekben együttesen helyadónak nevezik. Egy egész jobbágytelek után két részletben [41\(141\)](#) befizetendő készpénz összege évi 10–20 dénárt tett ki, [42\(142\)](#) Amíg például Szentmiklóson és a vele közvetlenül szomszédos helységeken (Csapod, Endréd, Söjtör) 10 dénárt, Baboton és Bogyoszlón pedig 16 dénárt, addig másutt (pl. Kövesden, Peresztegen) 20 dénárt kellett minden egész jobbágyhely után készpénzben fizetni. Emellett aprójószággal és tejtermékkel is adóztak. Például egy szentmiklósi egész helyes jobbágynek évente 10 tyúkot, 3 kappant, 2 ludat, [43\(143\)](#) 2–2 quartal [44\(144\)](#) vaját és túrót kellett az uradalom részére leadni. Lényegében hasonló módon, a lélekszámmal arányos mértékben adóztak aprójószágot és tejterméket a többi helységek úrbérései is. Ezen [359](#) felül az úrbéreseknak, mint faluközösségnek évente „ajándékba” egy-két hízott állatot és/vagy őzet kellett Kapuba küldeniük. [45\(145\)](#)

A helyföldek nagysága helységenként változott, attól függően, hogy a település határában mekkora művelhető szántóföld, rét állt rendelkezésre, és az milyen megélhetést biztosított. A kapuvári uradalomban – az ún. halászfalvak kivételével – egy egész jobbágyhelyhez tartozó szántóterület nagysága maximum 21 hold (Széplak) és minimum 2 hold (Hidegség) között ingadozott. A halászfalvak esetében a szántóföldekre vonatkozó ezen szélső értékek ennél alacsonyabbak, hiszen ezeken a településeken a folyóvizek vagy tavak övezte rétek uralták a falu mezejének legnagyobb részét, és így a szántóterület csak kisebb kiterjedésű volt. A halászfalvak helyföldjeinél a szántóföld maximálisan 2 holdat (Bodonhely), minimálisan 0 holdat (Hidas)

ért el. A rétek maximális értéke 12 kaszás⁴⁶⁽¹⁴⁶⁾ volt (Tamási), a minimális érték pedig 0-t (Hegykő, Kövesd, Peresztég) jelentett. Több helységnél (Barbacs, Boz, Bósárkány, Hidegség, Homok) feljegyezték, hogy a helyföldhöz tartozik ugyan rét, „*de a víz elfogta.*” E megjegyzés arra utalhat, hogy a Fertőn, a Hanságban olyan magas vízszint, vagy árvízi elöntés volt akkoriban, hogy a rétek tartósan, vagy az év legnagyobb részében víz alatt állhattak. A széplaki összeírásban feljegyezték, hogy a helyföldhöz rét nem tartozik. Ennek azonban a széplakiak szerint oka az, hogy a földesúr által a Lés erdő⁴⁷⁽¹⁴⁷⁾ alatt nekik rendelt réteket mintegy hat évvel ezelőtt Megyeri uram⁴⁸⁽¹⁴⁸⁾ „*foglalta volna el tőlük*”.

A halászfalvak úrbéresei az uradalom többi településeihez mérten, éppen a kevesebb telki állományú szántóterület miatt, kevesebb helyadót fizettek. Ugyanakkor viszont a halászvízzel rendelkező jobbágyoknak és zselléréknek a helyadó befizetése és az aprójószág és tejtermék beszállítása mellett „*ebédhalat*”,⁴⁹⁽¹⁴⁹⁾ valamint rákot is kellett a kijelölt napokon⁵⁰⁽¹⁵⁰⁾ Kapuba beszállítani. Az egyes halászfalvak a számukra előre megszabott héten szállították a halat, rákot és/vagy csíkhalt a várba,⁵¹⁽¹⁵¹⁾ A vitnyédiek az ebédhal szállítási kötelezettségükön felül, minden halászvíz után még évi 1 forint készpénzt is fizettek.

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Gazdaság és társadalom a kora újkori nyugat-magyarországon / Horváth László: A KAPUVÁRI URADALOM AZ 1580-AS ÉVEK VÉGÉN / Vár éléspénz

360 Vár éléspénz

Az uradalom néhány helysége a kapui vár élelmezéséhez készpénzzel járult hozzá, vagyis „*vár éléspénz*” címen is adózott. Így fizettek be évente, például Hidasról 2 ft 50 d-t, Pordányból 3 ft 3 d-t, Babótról és Ordórol együttesen 8 ft 50 d-t, Szilből pedig 32 ft-t. Éppen a szili összeírásnál található utalás a pénzjáradék eredeti formájára, ahol olvasható: „*Mondják, hogy régi szokás szerint adtanak a várhoz 60 köből búzát, 30 köből zabot, 2 köből borsót és 2 ártánt*” (sertést). Majd így folytatódik: „*Mastan pedig adnak vár éléspénzt fl 32.*” Ebből arra következtethetünk, hogy régebben az egyes helységek úrbéreseinek a vár élelmezéséhez természetben kellett hozzá járulniok, majd az uradalom a számára bizonyosan kedvezőbb készpénzfizetést követelte meg.

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Gazdaság és társadalom a kora újkori nyugat-magyarországon / Horváth László: A KAPUVÁRI URADALOM AZ 1580-AS ÉVEK VÉGÉN / Borárulás

Borárulás

Kétségtelen, hogy az uradalom számára a legjelentősebb készpénzbevételi forrást az inkvizíciós jegyzőkönyvben „borárulás”-nak nevezett földesúri kocsmái borkimérés (educillatio) jelentette. Egy erre utaló információ szerint a 16. század 80-as éveiben a földesúri bort még nem mindenütt mérte ki kocsmáros, hanem helyenként házaknál árusították. Révay Judit⁵²⁽¹⁵²⁾ 1633-ban a kapui udvarbíróhoz írt utasításának idevonatkozó részében ugyanis ez áll: „*kívánjuk, hogy minden helyekben csak egy-egy eszes és borhoz tudó hites kocsmáros árulja az mi borainkat és ne házanként, úgy mint annak előtte*”.⁵³⁽¹⁵³⁾

A településeken a szüret idejétől, pontosabban Szent Mihály napjától (szeptember 29.) karácsonyig a „szegénység”, vagyis az úrbéresek borait mérhették ki. Karácsonytól Szent Mihály napig viszont kizárólag az uraság borát mérték. Azokon a településeken azonban, ahol a jobbágyok birtokában szőlőhegy is volt,

szintén az uraság borát mérték a fent megadott időszakaszban, általában azzal az engedménnyel, hogy egy vagy két hordó urasági bor kimérése után⁵⁴⁽¹⁵⁴⁾ egy hordó helyi termelésű, nem földesúri – tehát vagy a helyi szőlőtermelők vagy a falu tulajdonában lévő szőlőből származó – bort mérhettek ki. Ez a rendelkezés azonban a jobbágyok szempontjából valójában csak látszatengedmény volt. A valóságban ugyanis a kapui számtartó minden helysége vonatkozóan meghatározta a jobbágyok számára évente kötelezően kimérendő földesúri bor mennyiségét. Amennyiben a kiszabott kvóta az adott határidőre nem kelt volna el, úgy a falu jobbágyaira kivetették a megvásárlandó bor mennyiségét, azaz a még hiányzó befizetendő összeget. Erről a barbacsaiak így panaszkodnak: „*gyakorta bort vetnek ki rájok, összegeket pedig, hogy némelyek ki négy forinttal, s ki pedig ötten érik be ... és koldussá lesznek a borárulás miatt*”. A keceliek panaszozzák, hogyha a kivetett bor mennyisége „*el nem kelend, rájuk osztják és sokkal kell toldaniok*”. A csapodiak a borárulásra vonatkozóan mondják, hogy „*háromszor is reá kerül egyikre egyikre*” ti. a borvásárlási kötelezettség. A cenkiek állítják, hogy a borárulás „*minden szolgálatoknál 361 nagyobb, kitől könnyebbséget várnak*”.⁵⁵⁽¹⁵⁵⁾ A borárulás magas kvótája miatt majd minden helységben panaszt emeltek a jobbágyok. Az endrédiak a bor minőségére is panaszkodtak mondván, hogy a Hegykőről hozzájuk árulásra kivitt bor „*büdössége miatt el nem kelhet semmiképpen, mert nem embernek való.*”

A borárulásból származó készpénz határidőre történő befizetését az uradalom szigorúan megkövetelte és az esetleges késedelmet gyakran kapui fogdával büntette az udvarbíró. A keceliek panaszozzák, hogy a „*bor árért csak tíz pénzért*⁵⁶⁽¹⁵⁶⁾ *is hol pedig többért magokat két egész hétig fogva tartják*”. A falusi bírók több esetben is fogdára kerültek emiatt. Így például a keceli bíró egy hétig a kapui fogdában raboskodott a késedelmes befizetés miatt. A szergényi bíró, Vasváry (Vaswary) Mátyás pedig azért sérelmezi az udvarbíró eljárását, mivel „*hogy tavalyi esztendőben a bor árért, hogy még nem fizethetett hirtelen (határidőre?), két hétig tartotta Kapuba fogva. Kezességben sem bocsájtotta el. Hanem itthon felesége valami irtását (irtásföldjét) adta el zálogban, úgy menekedhetett ki ez fogságból*”.

A borkimérésekről fennmaradt 1587. évi összesítő kimutatás⁵⁷⁽¹⁵⁷⁾ is tanúsítja, hogy ez a pénzáradék az uradalom számára mennyire fontos és meghatározó bevételi forrást jelentett. A helységenkénti éves bevételi összegek forint,dénárban: Szil 489,84; Vitnyéd 472,70; Babót⁵⁸⁽¹⁵⁸⁾ 384,14; Szentmiklós 334,64; Bogoszló 283,18; Pordan 271,50; Kapu 246,84; Endréd 194,52; Söjtör 173,48; Kecel 163,0; Csapod 133,60; Göbös 126,08; Szergény 109,92; Barbacs 96,72; Tamási 65,52; Bösárkány 63,84; Beled 54,0; Újhíd 41,44;⁵⁹⁽¹⁵⁹⁾ Hidas 20,0. A végelszámolás szerint az összesen 257 hordónyi borból 3725 forint 66 dénár bevételre tett szert az uradalom. Az 1588. évi borárulási lajstromokból megismerhető a borok származási helye is: Sopron, Locsmánd⁶⁰⁽¹⁶⁰⁾, Szentmiklós, Kőszeg, Széleskút,⁶¹⁽¹⁶¹⁾ *Tratmonstorffy*,⁶²⁽¹⁶²⁾ Kalastrom,⁶³⁽¹⁶³⁾ Hegykő. A földesúri kocsmái borkimérések során a hordók alján visszamaradó borsöprűt összegyűjtötték és egyrészt Kapuba szállították, ahol az ecetkészítéshez használták fel,⁶⁴⁽¹⁶⁴⁾ másrészt Sárvárra fuvarozták, vélhetően hasonló céllal.

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Gazdaság és társadalom a kora újkori nyugat-magyarországon / Horváth László: A KAPUVÁRI URADALOM AZ 1580-AS ÉVEK VÉGÉN / Dézsma

362 Dézsma

Az úrbéresek az őszi-, a tavaszi vetésű növényeik, szőlőik termés mennyiségének és juhaik, kecskéik, méhrajaik szaporulatának tizedét dézsmaként⁶⁵⁽¹⁶⁵⁾ az uradalomnak kellett átadniuk.

Az gabonatermést kétszeres tizedfizetés sújtotta, mivel megtermett gabonájuk kilencedét (nona) a

földesúrnak, a tizedét (decima) pedig az egyháznak – papi tized címén – kellett beszolgáltatniok. Az egyházmegye püspöke az egyes egyházközségekhez tartozó helységekből beszedett papi tizednek a tizenhatod részét, az ún. sedecimát az egyházközség lelkipásztorának (a vizsgált időszakban prédikátorának) juttatta. Ez a juttatás akkor is érvényben maradt, amikor a papi tizedet már nem terményben szedték, mivel gabonadézsmanak ezt a részét a földesúr pénzben az egyháztól bérbe vette, vagyis azt pénzen megváltotta. Több adat utal arra, hogy a kapuvári uradalom területén a vizsgált időszakban a papi tizedet a földesúr pénzzel megváltotta.⁶⁶⁽¹⁶⁶⁾

Mivel a gabonadézsma-jegyzék (1. táblázat) a megtermelt gabonaféleségekre vonatkozóan összesített adatokat tüntet fel, így ez az adatsor nem nyújthat képet arról, hogy az egyes településeken a vizsgált időszakban milyen arányban termelték a különböző gabonaféleségeket. Ugyanakkor ezek az adatok nemcsak az úrbéri telki állományú földeken, hanem az úgynevezett irtásföldeken – melyek nagyságáról ebből az időszakból átfogó adatok nem állnak rendelkezésre – termelt gabonafélék dézsmáját is magukban foglalják. Az azonban így is egyértelműen megállapítható, hogy az uradalomnak a gabonadézsmaiból származó éves jövedelme nagyságrenddel alatta maradt a borárulásból származó éves bevételének. Ez még akkor is így van, ha figyelembe vesszük, hogy ez a dézsmajegyzék hiányos, hisz nem adja meg többek között Bősárkány, Tamási, Pordány és Szil adatait.

A gabonadézsma mennyiségét kepeszámban szabták meg. A learatott szálas gabonát a szántóföldeken kérékbe kötötték, a kéréket kereszt alakzatú úgynevezett kepekben tárolták a learatott földeken, mindaddig, míg az ispán (vagy a bíró⁶⁷⁽¹⁶⁷⁾) a dézsma mértékét meg nem állapította. Sopron vármegyében egy kepebe leggyakrabban 18 kérért raktak. A dézsma gyűjtőhelyre szállítása is az úrbéres kötelezettsége volt és csak ennek megtörténte után takaríthatta be gabonáját.

Amennyiben képezzük a helységenkénti egy főre jutó, elvi átlag gabonadézsma mennyiségét,⁶⁸⁽¹⁶⁸⁾ akkor megállapítható, hogy a táblázatban szereplő helységek közül 1587-ben Babóton, Bogyoszlón és Endréden, 1588-ban Bogyoszlón, Endréden és ³⁶³Söjtörön, míg 1589-ben ismét Bogyoszlón adódott a legmagasabb átlagérték. Bogyoszló ismétlődő jó eredménye valószínűleg nem kis mértékben a Rábaköz kiváló minőségű termőtalajának is köszönhető.

A dézsmaadásra kötelezettek közül a falusi bírók, megbízatásuk idejére, általában mentességet kaptak. A peresztegiek és a cenkiek azonban már azt panaszolják, hogy „előbben törvények szerint a bírót nem dézsmálták, de immár most megdezsmálják”.⁶⁹⁽¹⁶⁹⁾

1. táblázat, Gabonadézsma jegyzék (kepeszámban megadva)

Helység	1587				1588		
	össz. darab-szám	pénz-érték (fl,d)	egy úrbé-restől leadott max. db.szám	dézsmát adók szá-ma	össz. darab-szám	egy úrbé-restől leadott max. db.szám	déz má adó szá m
Babót	44	3,66	8	14	22	3	15
Kecel	16	1,28	4	8	25,5	5	15
Bogyoszló	49	4,08	10	18	85	9	29
Csapid ^{*(170)}	116,5	9,70	6	56	117	7	60

Helység	1587				1588		
	össz. darab-szám	pénz-érték (fl,d)	egy úrbé-restől leadott max. db.szám	dézs-mát adók szá-ma	össz. darab-szám	egy úrbé-restől leadott max. db.szám	déz má adé szá m
Göbös	38	3,12	6	8	31	4,5	12
Vitnyéd	7,5	0,62	2,5	5	17	3,5	10
Szergény	26	2,16	7	10	na.		na
Endréd	120	n.a.	7	44	162	7	53
Söjtör	67,5	5,62	6	27	96	8	31
Szentmiklós*(171)	192	16,0	6	81	145,5	6	64
Röjtök	18	1,50	2,5	13	na.		na
Muzsaj	22	1,83	2,5	17	14	2	10
Bodonhely	6	0,50	2	4	17,5	10	4
Beled	na.			na	4,5	1,5	4
Kapu	na.			na.	na.		na
Szerdahely	na.			na.	na		na

na.= nincs adat

364A dézsmákra vonatkozó előírásokat időnként módosították. Ezt igazolja a sziliek vallomása is, miszerint „*báránydézsma azelőtt itt senkinek nem járt, hanem ezidén (1589) az úrnak foglalnak.*”

A szőlőhegygel rendelkező helységekben a jobbágyok egy része saját gazdaságában szőlőműveléssel is foglalkozott. Mivel a szőlőterület nem számított bele a jobbágyok telki földállományába, ezért – ennek kedvező vonzataként – ezt a területet a robotnapok kiszámításánál a számtartók figyelmen kívül hagyták. A szőlőtermés tizede azonban dézsmaként itt is a földesúrnak járt. Emiatt is a szüretelést szigorúan csak az uradalom által meghirdetett napon lehetett megkezdeni. A leszüretelt szőlőt a gyűjtőhelyre szállították és ott adták le a szőlődézsmanak megfelelő mennyiséget.⁷⁰⁽¹⁷²⁾ Az uradalmi présházak szüret alkalmával minden bizonnyal helyi begyűjtőhelyként működtek.⁷¹⁽¹⁷³⁾

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Gazdaság és társadalom a kora újkori nyugat-magyarországon / Horváth László: A KAPUVÁRI URADALOM AZ 1580-AS ÉVEK VÉGÉN / Hegyvám

Hegyvám

Szőlőterülettel rendelkező jobbágyok a szőlődézsman kívül hegyvámmal⁷²⁽¹⁷⁴⁾ (*jus montanum*) is tartoztak az uradalomnak. Ennek pontos mértékére utaló adatot a vizsgált időszakból nem találtunk. Ismert azonban, hogy a hegyvám az időjárás okozta termés-ingadozásoktól független, a szőlőterület nagyságával arányosan

kiszabott bormennyiséget jelentett, és azt a dézsmával együtt kellett a kijelölt gyűjtőhelyekre beszállítani. Így szüretkor dézsmán felül annyi szőlőt kellett leadniok, amennyi a hegyvámként megszabott bormennyiséget is fedezte.⁷³⁽¹⁷⁵⁾

A hegyvám- és dézsmaborokat Hidegségről és Bozról Cenkre, míg Homokról, Endrédről és Szentmiklósról Kapuba szállították be. A kapui vár borospincéinek 1590. január 1-i inventáriuma szerint az ott tárolt borok jelentős része Szentmiklósról került oda.⁷⁴⁽¹⁷⁶⁾ Ebben az időszakban főleg a fehér borszőlőt termelték.⁷⁵⁽¹⁷⁷⁾

Az 1590-ből fennmaradt a sárvári „felsővidékhez” sorolt helységek földesúri szőlőterületeiről származó bortermés, valamint az azévi hegyvám- és a dézsmaborok összesítéséből kiderül, hogy kerekített értékben az összesen 1113 csőbör borból 618 a dézsmaborokból, 294 a hegyvámaborokból, míg 200 a földesúri szőlőterületekről származott. Az uradalom tehát a rendelkezésére álló bormennyiség több mint 80%-át a ³⁶⁵dezsma- és a hegyvámaborokból nyerte. A legtöbb dézsmabort a peresztegiek szolgáltatták be. Ez lehet a magyarázata annak, hogy ebben az időszakban a kapuvári uradalom borlajstromain – uradalmi mértékegységként – leggyakrabban „peresztegi csőbörben”⁷⁶⁽¹⁷⁸⁾ számoltak, vagy arra számították át az ettől eltérő mértékegységben megadott borszállítmányokat.

A hegyvám és szőlődezsma kötelezettség teljesítése alól ritkán adtak mentességet. A templomhoz és az iskolához tartozó szőlőterületről azonban nem szedtek sem hegyvámot sem szőlődezsmát, de ugyanazon faluban a faluközösség („*vellal*”) birtokában lévő szőlőterület ezt a mentességet már nem kapta meg.⁷⁷⁽¹⁷⁹⁾

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Gazdaság és társadalom a kora újkori nyugat-magyarországon / Horváth László: A KAPUVÁRI URADALOM AZ 1580-AS ÉVEK VÉGÉN / Földköből

Földköből

Az úrbérések a telki állományon kívül az úgynevezett irtásföldeken⁷⁸⁽¹⁸⁰⁾ (és irtásréteken) is folytathattak gazdálkodást. Az irtásföldek kialakításának, majd használatba vételének lehetősége ebben az időszakban a társadalom valamennyi tagja előtt nyitva állt. Így a jobbágyok és zsellérek mellett, a szabadosok, az uradalom tisztségviselői, a nemesek és a kis- és középbirtokosok is éltek ezzel a gazdálkodási területüket és lehetőségüket bővítő megoldással. Amennyiben valaki irtásföldet vagy művelésből felhagyott telki állományú földet, korabeli kifejezéssel „puszta helyet” vagy „puszta telket” bevetett, arról földhasználati díjat, ún. földköblöt kellett adni.

A földköből mértékét a bogyozlóiak vallomásából ismerjük, miszerint „*köblöt vesznek róla négy négy holdtul megvallván*”. Ez jelentheti azt, hogy minden művelésbe vett négyholdnyi irtásföld vagy puszta hely után egy köből terményt kellett adni az uradalomnak. Az endrédiiek viszont már arra panaszkodnak, hogy „*Ferenc uram (Nádasdy Ferenc földesúr) nem tudván mi okból, két két köbölre szállította le, ...könyörögnek engedje is még (ismét) arra, hogy irtásköbölből szállana négy négy köbölre.*” Ez értelmezhető úgy, hogy a szigorítás előtt négy hold irtásföld után kellett 1 köből terményt adni, míg most már két hold irtásföld használata után kellett ugyanezt a mennyiséget leadni „földköből” címen. A panasztevők vallomása szerint ezt a szigorítást Endréden 1586-tól vezették be.

³⁶⁶A földköből kötelezettség teljesítése alól egyes helységek mentességet élveztek. Így például a keceliek azt vallották, hogy „*irtásföldek vagyon, de köblöt róla még soha nem adtak.*” A mentesség okát nem

ismerjük. Ugyanakkor Vitnyéden, mivel ott jobbágytelkenként legfeljebb csak 2 hold föld jutott, ezért az irtásföldek után járó földköblöt elengedték. A szentmiklósi bíró ezt vallja: „Az puszta helyföldekről nem emlékszik rá, hogy soha is (valaha is) köblöt adtak volna...” Igaz, hogy Szentmiklóson csak egy pusztahelyet írtak össze, ugyanakkor Bogyoszlón tizenhárom ilyen helyet jegyeztek fel (ld. 7. táblázat).

Az úrbéréseknek elsősorban azért volt kedvező az irtásföldek kialakítása majd művelésbe vitele, valamint a puszta helyek igénybevétele, mivel ezek a földterületek nem számítottak bele a telki állományba és így annak ellenére, hogy földterületüket gyarapították, robotnapjaik száma nem növekedett tovább. Előfordult azonban, hogy a keserves munkával művelésbe fogott irtásföldet el is hagyták, mint például Hegykőn, ahol a föld igen sovány volt. Az irtásföldeken és puszta helyföldeken termelt növények után a fölköböl mellett a dézsma ugyancsak járt az uradalomnak.

A vizsgált időszakból a települések határában lévő irtásföldek nagyságáról pontos adatok nem maradtak fenn, csupán néhány településről jegyezték fel a kisebb földbirtokosok és/vagy tisztségviselők irtásföldjeinek nagyságát és a más helységbeliek (*extraneus*) irtásföldjeit. A kapuvári uradalom fölköböl bevétele az 1589. évi elszámolás szerint 969,5 köből búza, 510 1/4 köből rozs és 270 3/4 köből vetrinalia (tavaszi vetésű) volt.⁷⁹⁽¹⁸¹⁾

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Gazdaság és társadalom a kora újkori nyugat-magyarországon / Horváth László: A KAPUVÁRI URADALOM AZ 1580-AS ÉVEK VÉGÉN / Robot

Robot

Az úrbérések a földesuruknak kötelező ingyenmunka-szolgálattal (*servitium*) közismert nevén robottal tartoztak.⁸⁰⁽¹⁸²⁾ Az uradalom helyi tisztségviselője, az ispán (vagy esetleg a falu bírása) hetenként és utcánként, „szerenként meghirdette”, hogy a következő héten kikre kerül a szolgálat. Egyúttal megszabta, hogy hol és milyen munkát kell elvégezni, és oda gyalogosan vagy igavonóval és szekérral kell-e megjelenni. Feltehetően a kijelölés módja és ismétlődő időszakossága miatt nevezték el ezt a fajta robotot „heti szerjárom”-nak.

A heti szerjáromra vonatkozóan az úrbérések mindenütt azt vallják, hogy előírás szerint harmadából kötelesek szolgálni. A sziliek és kövesdiek vallomásából ismert, hogy ez a kötelezettség csak a Kisasszony napjától (szeptember 9.) Szent Iván napig (június 24.) terjedő időszakra vonatkozik, Szent Ivántól Kisasszony napig azonban már „minden másodhét az úré”. Tehát az aratás és a betakarítás idejére a robotnapok száma megnőtt, ami kétszeresen sújtotta a jobbágyokat, hiszen ugyanezeket a feladatokat ugyanakkor a telki földjeiken is késedelem nélkül el kellett végezniük, hogy a megélhetésüket és vetőmagszükségletüket a következő évre biztosíthassák. A heti szerjárom ³⁶⁷szolgálat így foglalható össze:⁸¹⁽¹⁸³⁾ „A szolgáltevéket három csoportra osztják. A csoportokat egymásután következő héten hívják be szolgálatra. Így minden csoportra minden harmadik héten esik a szolgálat ideje. A feléből való szolgálatnál pedig a jobbágyokat két csoportra osztják és minden csoport minden második héten vonul munkára. Ha heti napszámra számítjuk át a szolgálatban töltött időt, a harmadából való szolgálat fedi azt a megjelölést, hogy egy héten két napot, a feléből való szolgálat pedig, hogy heti három napot dolgoznak.” Tehát, ha a heti beosztást vesszük, akkor a „harmados” egy hetet a földesúrnak, két hetet saját magának dolgozik. Míg a „feles” egy hetet a földesúrnak és egy hetet magának dolgozik. A heti szerjáromra az igavonó állattal rendelkezők esetenként állataikkal (és szekerekkel) együtt kellett szolgálatra megjelenniük,⁸²⁽¹⁸⁴⁾ míg a többiek gyalog szolgáltak. A heti szerjárom során a legkülönfélébb munkavégzésre „hirdették” az

úrbéreseket. A peresztegieknek például „...*hol a vár épelésére* (építésére, épületének javítására), *hol Posonban* (Pozsonyba), *hol szőlőmunkára*, *hol pedig egyéb szekerezésre*” kell menniök.

A heti szerjárom „harmados” mértékénél a gyakorlatban az uradalom szinte mindenütt többet követelt meg. Az inkvizíciós jegyzőkönyvek tanúsága szerint erre majd minden helységben panaszkodnak a jobbágyok és zsellérek. A bősárkányiak vallomása szerint „*Szolgálatjuk harmadából volna, de abban meg nem tartván, mondják, hogy szünetlen (szüntelen) szolgálatjuk.*” Az endrédiak ugyanerről így panaszkodnak: „*Mivel hogy nem harmadában, hanem szünetlen való szolgálattal erőltetik őket el annyira, hogy ha ő nag[y]sága hozzájuk nem lát, el kell pusztulni a falunak, a sok szolgálat miatt. Az több faluk is ugyan ezenről panaszkodnak.*” A bogyoszlóiak és szentmiklósiak azt panaszolják, hogy még a sárvári szerjáromból is megtérve „*mindjárt más utat parancsolnak nekik*”. Vagyis a hosszú útról visszaérkezve azonnal újabb szolgálatra osztják be őket. Ugyanerről panaszkodnak a kövesdiek is, mondván hogy oly annyira szünet nélkül kell szerjáromba szolgálniok, „*hogy gyakorta egy egész hónapig (hónapig) sincsen semmi szabadságok az maguk dolgához*”. A szentmiklósiak azt is felpanaszolják, hogy a nagy távolságra, például Szentmiklósról Sárvárra és vissza történő fuvarozás⁸³⁽¹⁸⁵⁾ vészesen legyengíti az igavonó állataikat. A szilieiek a panaszukban megemlítik, hogy az uradalom nem veszi figyelembe a karácsony, húsvét és pünkösöd hetére vonatkozó, állításuk szerint egykoron földesúri végzésben biztosított, szerjárom mentességüket. Miután ez a panasz csak a szilieknél merült fel, lehetséges, hogy az említett mentesség valójában csak Szilre, mint mezővárosra vonatkozhatott. A kövesdiek panaszából kiderül, hogy a Bécsbe, Pozsonyba történő szekerezéseiket „*soha szerjáromban nem tudják*” (be), vagyis ezeket a hosszú fuvarokat még a szerjáromban történt szolgáltatásokon felül kellett teljesíteniök.

A heti szerjárom szolgáltatón felül, általában az uradalmi majorok földjein vagy az ún. várföldeken alkalmasszerűen szántást is kellett robotban végezni a jobbágyoknak. Ezen kötelezettségük mértékéről a hegyköieiek és a hidegségieiek vallomásai informálnak: „*Szántanak mint egyéb helyeken jobbágyok őszinek 1 holdat, tavaszinak két holdat.*”

³⁶⁸A hosszan tartó (néha több hétig is eltartó) szerjáromok idején a robotosok élelmezéséről az uradalom gondoskodott. Tóth (*Thoth*) Lőrinc pordányi majorgazda állítása szerint „*ételt adtak itt a majorban: ebédet, vacsorát, főrostökömöt (reggelit) és uzsonnát.*”

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Gazdaság és társadalom a kora újkori nyugat-magyarországon / Horváth László: A KAPUVÁRI URADALOM AZ 1580-AS ÉVEK VÉGÉN / Uradalmi majorgazdaságok

Uradalmi majorgazdaságok

A vizsgált időszakban az uradalomban hat majorgazdaság működött, mégpedig a pordányi, söjtöri, keceli, kapui és göbösi, valamint a hegyköi határban. Ez utóbbi valójában a sárvári felsővidéki uradalomhoz tartozott, de ekkor ez is a kapui udvarbíró hatáskörébe került. A majorgazdaságok teljesítőképességét, gazdasági erejét a bevetett szántóföldek területe, a megtermelt növények mennyisége,⁸⁴⁽¹⁸⁶⁾ az állatállomány nagysága, valamint az alkalmazottak száma alapján tudjuk összehasonlítani, mely adatokat a 2., 3. és 4. táblázat tartalmazza.

2. táblázat. Majorgazdaságok vetésterületének nagysága (1589)

2. táblázat. Majorgazdaságok vetésterületének nagysága (1589)

Növényfajta	Pordány	Söjtör	Hegykő	Kecel	Kapu	Göbc
	(hold)					
tiszta búza	67	8	43	-	-	-
tönköly búza*(187)	16	-	-	-	-	-
abajnóc búza**(188)	-	40	-	-	-	-
rozs	81	63	33	26	-	22
őszi árpa	44,5	4	8	-	-	-
árpa	10	-	3	4	-	-
zab	82	22	46	12	18	13
lencse	8	2	-	1	1	-
borsó	4	2	-	1	8	-
bab	1	-	-	-	1	-
köles	8	-	6	-	-	-
kender	1	-	-	-	1	-
len	-	0,5	-	-	0,5	-
összes vetésterület	322,5	141,5	139	44	29,5	35

3693. táblázat. Majorgazdasági állatállomány darabszáma (1589)

Állatfaj	Pordány	Söjtör	Hegykő	Kecel	
(összes) szarvasmarha	204	69	55	23	
(ebből) igavonó ökör	54	16	19	8	
(ebből) fejőstehén	74	19	18	5	
ló és csikó	47	-	-	-	
sertés és malac	5	13	105	73	
juh és kisbárány	647	3	-	-	
kecske és gida	-	23	-	-	
(összes) szárnyas	170	170	100	144	

Az adatokból egyértelműen megállapítható, hogy a majorgazdaságok közül a legnagyobb gazdasági potenciája a pordányinak volt, ahol az irányítást már nem is majorgazdára, hanem ispánra bízták.⁸⁵⁽¹⁹⁰⁾ Az is bizonyos, hogy a pordányi után sorrendben a söjtöri következett, ezt követte a hegykői, majd a sort a többiekhez képest szerényebb adatokat felmutató keceli, kapui, illetőleg göbösi majorgazdaság zárta le. A söjtöri és kapui majorgazdaságokból vannak adatok, hogy ott többé-kevésbé a háromnyomásos ³⁷⁰művelési rendszert próbálták követni.⁸⁶⁽¹⁹¹⁾ Az viszont bizonyos, hogy a szántóföldek

termőképességének növelésére a trágyázást ismerték és esetlegesen már alkalmazhatták is, erre utal a keceli majorgazdának megjegyzése: „*földje jó vagyon, pusztahel földek is azonképpen ganéjózás nélkül.*” Az egyes majorgazdaságok vetésterületének nagysága és az ott tenyésztett igavonó ökrök száma között szoros az összefüggés, hiszen az igavonók száma szabta meg, hogy hány ekével tudtak szántani a gazdaságban. Az adatokból kiderül, hogy ekkoriban egy-egy eke elé hat-nyolc ökröt fogtak, sőt Pordányban három ekéhez 10–10 ökröt is állítottak. A pordányi majorból hat,⁸⁷⁽¹⁹²⁾ a hegykőiből három, sőjtőriből kettő, a keceli és a kapui és a göbösiből⁸⁸⁽¹⁹³⁾ egy-egy ekéről tudunk. Ebben az időben faekére szerelt lapos vassal szántottak. Az ekéhez tartozó „*csoroszla*”⁸⁹⁽¹⁹⁴⁾-ból a pordányi majorban nyolcat jegyeztek fel. A majorgazdaságok inventáriumaiában kevés számú szekér⁹⁰⁽¹⁹⁵⁾ szerepel, ami egyértelműen arra utal, hogy a szükséges szekereket az igavonó állatokkal együtt jobbra robotban a jobbágyokkal állították ki. Feltűnő, hogy a rétek és a takarmánynövények kaszálásához és az aratáshoz nélkülözhetetlen munkaeszköz, a kasza a majorgazdaságok inventáriumaiában sehol sem szerepel, ami ugyancsak arra utal, hogy a kaszát is a robotra kirendelt jobbágyok hozták magukkal.

4. táblázat. Majorgazdasági alkalmazottak száma (1589)

Alkalmazott	Pordány	Sőjtőr	Hegykő	Kecel	Kapu
ispán	1	-	-	-	-
majoros gazda	1	1	1	1	1
majoros gazdaasszony	1	1	na.	1	na.
béres	16	3	na.	1	na.
borjúpásztor	1	-	-	-	-
disznópásztor	1	-	-	-	-
gulyás	1	-	-	-	-
juhász	2	-	-	-	-
kecskepásztor	-	1	-	-	-
fejős pásztor	1	1	-	-	-
ménepásztor	1	-	-	-	-
kertész	1	1	-	-	1
szolgáló asszony	1	-	-	-	-
béres inas	1	-	-	-	-

Lovakkal még a pordányi majorgazdaságban sem végeztek szántást, azokat feltehetően katonai és polgári célból háttaslóként alkalmazták, valamint szekerek (télen szánok) fogatolásához. A szántást végző majori igavonó ökrök mellé általában bérest állítottak, ide robotos jobbágyot csak szükséghelyzetben alkalmaztak. Ezt igazolja egy 1588-as esztendőre vonatkozó pordány-majori feljegyzés, miszerint a „*tavalyi esztendőben pedig az egyik eke mellett fél esztendeig nem volt béres, hanem veszteg alatt az eke, az mikor szántottak rajta is szerjárom (vagyis robotos) járt mellette.*” A keceli majorgazda arról panaszkodik, hogy gyakran kell Kapuba, Sárvárra és Pordányba az igavonó állatokkal fuvarozniok, emiatt a „*szántás igen meghalad és néha el is múlik, kiből úrnak kára is következik. Az barom is az sok munka miatt teljességgel*

elfogyatkozik (lesoványodik) és néha meg is hal”.

A keceli majorban oly alacsony volt a fejős tehének száma, hogy a majorgazda szerint „*az mi vaját, túróát gyűjtöttünk az itt kélt el*”. Ugyancsak a majorgazda szerint itt több malacot és szárnyast is nevelhetnének, de azokat a tisztartók Kapuba és Pordányba vitetik. Ugyanitt még több sertést is tarthatnának, mivel „*annak jó élése lenne mind télen, nyáron*.” A tisztartót hibáztatja az itteni majorgazda, hogy a majorban nincs veteményes kert: „*Kert veteménye itt az úrnak semmi nem nincs, mert az tisztartók semmi gondját nem viselik. Holott mindenféle kerti veteményt bőséggel 371ülthetnének, ha gondját viselnék*.” Veteményes- és gyümölcsös kert bizonyosan létezett a kapui és a söjtöri majorgazdaságban.

A majorgazdaságok közül a göbösit az uradalom 1589 tavaszán felszámolta. Erről a korabeli feljegyzés így számol be: „*Itt az úrnak majorja vagyon, mast pusztá, senki nem lakik rajta. Az major mast halt meg azaz Zvnth Goirgy (Szent György) nap előtt való héten, azolta mind pusztán áll. Az mi barom, tik, lud benne volt azt innid (innen) Sóytörre (Söjtörre) vitték a majorba*.”⁹¹⁽¹⁹⁶⁾

A Kis-Rábától keletre elterülő majorgazdaságok fejlődését és működését a törökök dunántúli újabb térszerűsége derékba törte, hisz a győri és pápai vár elestével (1594) a Rábaköz védtelenné válik, a lakosság jelentős hányada e vidékről menekül. A törökök rábaközi pusztítása a keceli és pordányi majorgazdaságokat oly súlyosan érintette, hogy azok Győr visszavétele (1598) után, csak jó másfél évtized múlva kezdenek újra működni, de az 1590-es évek elején elért gazdasági erejüket már nem tudják visszanyerni.⁹²⁽¹⁹⁷⁾

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Gazdaság és társadalom a kora újkori nyugat-magyarországon / Horváth László: A KAPUVÁRI URADALOM AZ 1580-AS ÉVEK VÉGÉN / Várföldek

Várföldek

Több település határából feljegyeztek olyan – művelésben tartott – „várföld”-nek, „úr földje”-nek vagy az „úr szőlője”-nek nevezett szántó-, rét- és szőlőterületet, mely nem tartozott sem úrbéresek telki állományához, sem közvetlenül az uradalmi majorgazdaságok területéhez. Így Szilből 111 hold, Babótról 25 hold és Széplakról 16 hold szántót jegyeztek fel. Szilben ebből a területből 51 holdat a jobbágytelkek között osztottak ki úgy, hogy „*minden helyhez két hold jutott, amiről köblöt adtak*.” Széplakon ezt a földterületet nem várföldnek, hanem várhelynek nevezték.⁹³⁽¹⁹⁸⁾ A rétek közül Pordányból 600, Hegykőről 254, Homokról 140, Tamásiból 100, Cenkről és Kecelről 60–60, Bogyoszlóról 50, Csapodról 40 és Szilből 16 kaszásnyit rögzítenek az adatforrások. Ezeket a szántó-, rét és szőlőterületeket robotban műveltették az úrbéresekkel. A szentmiklósi urasági szőlőterületen például a helyieken kívül söjtöriek, csapodiak és szergényiek⁹⁴⁽¹⁹⁹⁾ is robotoltak.

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Gazdaság és társadalom a kora újkori nyugat-magyarországon / Horváth László: A KAPUVÁRI URADALOM AZ 1580-AS ÉVEK VÉGÉN / Vámhelyek

Vámhelyek

A vámbevételek döntő hányada az állandó út- és hídvámból illetőleg a révhelyekről származott, a vásárok (sokadalom) alkalmával beszedett vámpénzek összege az előbbiekhöz viszonyítva jelentéktelen volt.

Állandó vámhely működött ez időben [372](#)Bodonhelyen, Cenken, Hegykön, Kapuváron, Sarródon (vám- és révhely) és Újhídon, míg Szilben és Szentmiklóson a vásárok alkalmával szedtek vámot. A vámhelyek éves készpénz-bevételét az 5. táblázat mutatja.

5. táblázat. Vám- és révhely bevétel (forint, dénár)

Település	1587	1588	1589
Újhíd	96,16	138,07	189,29
Kapu	na.	151,09	168,42
Sarród (rév)	125,59	83,00	119,02
Sarród (vám)	na.	na.	248,48
Bodonhely	na.	79,43	112,90
Hegykő	na.	na.	13,00
Szil	na.	na.	7,56
Szentmiklós	na.	na.	6,52

Kétségtelen, hogy a legnagyobb évi bevétel (248,48 ft) a sarródi vámhelyről származott. Sarródon egyébként csak két egészhelyes jobbágytelek tartozott az uradalomhoz, az összeírásban az egyik Gyarmati (*Gýarmathý*) Sebestyén vámos nevéen volt bejegyezve, a másik a révészekhez tartozott. A Kecel, illetőleg Beled közeli Kis-Rába hídi, úgynevezett újhídi vámlajstromban a készpénzbevétel mellett 7 duga⁹⁵⁽²⁰⁰⁾ só, 233 sózott hal és 8 juhsajt is szerepel. Az ottani vámosnak, Lencse (*Lvnchv*) Imrénének, készpénz fizetése nincs ugyan, viszont a szili háza „szabadságban van”, tehát az után semmiféle úrbéri kötelezettséggel nem tartozik. Kap évi 6 fl ruhapénzt és a vámon átszöktetni próbált és elfogott szarvasmarhák után esetenként 20–50 dénárt. Munkájában a szili illetőségű Nagy (*Naghý*) Albert drabant⁹⁶⁽²⁰¹⁾ segíti, kinek a fizetése 14 ft, melyet a vámbevételből folyósítanak neki. Az újhídi vám leltárában találunk két mérőeszközt is: egy meszelyt és egy fél meszelyt.⁹⁷⁽²⁰²⁾ A bodonhelyi bíró, Kasza (*Kaza*) Ambrus egyúttal az ottani vámos feladatkörét is ellátta. Bodonhelyen az évi készpénzjövedelem mellett a lajstromban 18 gyékény⁹⁸⁽²⁰³⁾ is szerepel. A hegykői vám – melyet a hegykői majorban szednek – évi készpénzjövedelme mindössze 13 ft. A kapui vámházban Endrédy (*Endredý*) János szolgált, aki egyúttal a vár kulcsára is volt, őt ebben a tisztségében Gömörý (*Gomoreý*) János követte. A cenki vámbevétel nagyságáról és a vámos személyéről nincs adat az inkvizíciós jegyzőkönyvekben.

Szilben évente háromszor Szent György, Szent Bertalan és Mindenszentek napján⁹⁹⁽²⁰⁴⁾ tartottak sokadalmat. Régente két esküdt szedte be a készpénzben fizetendő vámot, [373](#)melynek harmada a helység bíróját illette.¹⁰⁰⁽²⁰⁵⁾ A készpénzben beszedett vásári vámösszeg kétharmadán felül még só, bors, sáfrány és sózott hal is járt a földesúrnak. A szilieik panaszozzák, hogy a vámösszeg egyharmadát – mely régen mezővárosuk bírójának járt – elvették a várostól, és most már „*az város szabadsága ellen akárminemű drabantot elküldenek, azzal szedetik és az úrnak veszik*”. Az évi három vásárból mindösszesen 7,56 ft készpénz bevételre tett szert az uradalom. Ugyanakkor a szentmiklósi évi négy vásárból ennél kevesebb, 6,52 ft készpénz jött össze, e szerint a három szili vásárt több kereskedő illetőleg eladó kereste fel, mint a négy szentmiklósi.

Malmok

Az uradalmi malmokat használatra molnármestereknek adták bérbe. Az őrlésre bevitt gabonából a molnár kivette az őrlési díjat, a „malom mércét” – vagyis az őrlésre vitt mennyiségnek 1/12, néha 1/10 részét –, melynek egyharmada a molnárt illette, kétharmada pedig az uradalmat. Néhány malom esetében a malom jövedelméről, tehát a malommérce kétharmadáról fennmaradtak adatok, melyeket a 6. táblázatban foglaltunk össze.

6. táblázat. Uradalmi malmok éves jövedelme

Évjárat	Malom (malomkerekek száma)		Gabona	
			fajta	mennyiség (kőből)
1587:	Újhíd		búza	174
			rozs	65
1588:	Vitnyéd	(4)	búza/rozs	96
			köles	2
	Vitnyéd, „középső”	(3)	búza	130
			rozs	12
	Babot	(3)	búza/rozs	32
	Babot	(3)	búza	46
	Babot	(3)	búza	54
	Újhíd		búza	74
rozs			96	
1589:	Barbacs		búza	100
			rozs	88

A molnárok leginkább az uradalmi malmok elhanyagolt állapotára panaszkodtak. A baboti három darab, egyenként háromkerekes malomról azt jegyezték fel, hogy azok „nagy fogyatkozással vannak.” A beledi „fj-raban”¹⁰¹⁽²⁰⁶⁾ lévő kétkerekű malomról megjegyezték, hogy „három kerék is lehetne rajtok, nem sok munkával.” Ugyancsak erről a malomról írták, hogy „a kőpad is elromlóban nagyon, ha meg nem csinálják, az malomnak semmi hasznát nem veszik”. A kapuvári malomról följegyezték, hogy ott „kettő malomkő jó, a harmadik vékony”. A vitnyédi háromkerekes malomnak a „malomköve csak kettője jó”. Panaszolják a molnárok, hogy a vitnyédi malmokban „mikor 374esők lesznek... alig maradhatnak meg” és ugyanakkor „gátjaik semmirekellő nagyon”. A malmok jövedelme nagyobb is lehetne, de mivel sokszor Sárvárra küldik dolgozni¹⁰²⁽²⁰⁷⁾ a molnárokat „a molnok keveset forogtak”. Kifogásolják, hogy a tisztartó egyszer sem látogatta meg a két vitnyédi malmot. A pordányi bíró, Nagy (Nagh) Ambrus panaszai között olvasható, hogy „a Barbaczy (barbacs) malom eldőlt”. Az újhídi malom leltára alapján feltételezhető, hogy a vízimalmok fontos szerszámai közé tartozott a kövéső, a kövágó csákány, az öreg (nagy) fúró és a csáklya.

Az inkvizíciós jegyzőkönyvekben az eddigieken kívül még három helységről történik említés, ahol urasági malom működött: Cenkről két, egyenként kétkerekű malmot említenek, a felső malmot (Keresztúr felé) és

az alsó malmot. Peresztegről megjegyzik, hogy „*ugyanitt az úrnak is van egy malma*”. A bozi urasági malomról feljegyezték, hogy „*egy esztendeje sincs, hogy felépítették*”, így annak megépítése 1589-re tehető. Ugyanakkor néhány nem az uradalomhoz tartozó malomtulajdonosnak a neve is említésre került a jegyzőkönyvekben, leginkább azért, mert az ott élő jobbágság panaszt tett a malom előtti folyószakasz mélyítése és szélesítése miatt. Ezen módosítások és beavatkozások következtében ugyanis földjeiket és még inkább a rétjeiket gyakran elöntötte a víz. Ilyen okkal emeltek panaszt a szentmiklósiak Zeke János ellen, kinek az Ikva szentmiklósi és petőházi szakaszon működött egy-egy malma, a szentmihályiak pedig a falu hadnagyának „*újólag felépített*” malma miatt tettek panaszt. A cenkiek dávidcenki Jó (*Joo*) János malmára panaszkodnak, mely „*sok kárt tészén a réteken*”.

Az urasági malmok működése ellen is sok panasz merült fel. Így a kapuváriak szerint, amióta a kapui vár alatti malmot „*felvették*”, annyi kárt tesz a földesúr gyümölcsfáiban és a polgárságnak, hogy „*a malom jövedelme közel sem hoz annyi hasznót uramnak ő nag[y]ságának, mennyi nagy kárt teszen*”. A babotiak hasonló okból a két kisfaludi malomra panaszkodnak, mondván „*mezőiket a víz elfogta, immár barmokat, házakat el kellett soknak adni*”.

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Gazdaság és társadalom a kora újkori nyugat-magyarországon / Horváth László: A KAPUVÁRI URADALOM AZ 1580-AS ÉVEK VÉGÉN / Erdőbér

Erdőbér

Miután az erdők is a földesúr tulajdonát képezték, így azok bármilyen hasznosításáról az uradalom rendelkezett. Az erdő biztosította a közelében elterülő települések lakóinak a tűzrevalót, és az építkezési faanyagot. A korabeli sertéstartásban bevett gyakorlat volt a makkoltatás, ugyanakkor a ligetes erdők rétjein legeltetést is folytattak.

Általános szabályként megállapítható, hogy azon helységek úrbérései, ahol a falu határához erdő is tartozott kedvezményt élveztek: így fizetség nélkül gyűjthették a tűzifát, az ún. aszúfát, vagyis kiszáradt fákat és rőzséket. A saját célú építkezéseikhez – amennyiben arra engedélyt kértek – szintén fizetség nélkül vághattak ki nyers fákat az erdőből, kivéve gyümölcsöt termő fákat¹⁰³⁽²⁰⁸⁾ (vadalma, -körte, -cseresznye). Ugyancsak bejelentési kötelezettség mellett, de ingyenesen vághattak és gyűjthették az erdőben a vesszőket, melyeket elsősorban a gazdasági épületeik oldalfalainak kialakításához – összefonva és mindkét oldalról agyagos sárral betapasztva – alkalmaztak. A makkoltatásért ^{375a} helybeliek az erdőben hizlalt növendék állataik huszával, míg a vidékiek annak tizedével tartoztak. A tölgy- és csererdők ősszel beérő makktermésével, mintegy két hónapon át, az első hó leeséséig hizlalták az erdőben a sertéseket, de gazdag makktermés esetén a makkot téli tárolásra és etetésre is gyűjtötték. Miután nem minden esztendőben termett a hizlaláshoz elegendő mennyiségű makk, ezért az uradalom kikötötte, hogy azokban az években, amikor az úrbérések nem tudtak az erdőn makkoltatni, a faluközösségeknek megadott darabszámú hizott sertést kellett leadniuk. A szentmiklósiak például ilyen esztendőkben két hizott sertéssel tartoztak az uradalomnak.

Az egyes helységek az erdők nyújtotta lehetőségek kihasználásáért ún. erdőbért fizettek, melynek éves összegét vagy telkenként, vagy faluközösségenként szabta meg az uradalom. Így a széplakiak 15,50 ft-ot, sarródiak 20 ft-ot, röjtökiek és a muzsajiak 8–8 ft-ot fizettek. A nagy kiterjedésű hansági Eger-erdő bére mind a Fertőn túli, mind a rábaközi helységek befizetéseit beleértve, elérte (1589-ben) az évi 278,25 ft-ot. Pápoc, Beled és Vásárosfalu lakói a hozzájuk közel eső erdők használatáért, három évre 25 ft-ot fizettek.

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Gazdaság és társadalom a kora újkori nyugat-magyarországon / Horváth László: A KAPUVÁRI URADALOM AZ 1580-AS ÉVEK VÉGÉN / Mészárszékek

Mészárszékek

Az uradalom a malmokhoz hasonlóan a mészárszékek használati jogát is bérbe adta. A kövesdi és a peresztegi mészáros éves bérleti díjként 50–100 libra¹⁰⁴⁽²⁰⁹⁾ faggyút¹⁰⁵⁽²¹⁰⁾ szállított a kapui várba.

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Gazdaság és társadalom a kora újkori nyugat-magyarországon / Horváth László: A KAPUVÁRI URADALOM AZ 1580-AS ÉVEK VÉGÉN / Fertői halászati bér

Fertői halászati bér

Miután a Fertő is a Nádasdy birtok része volt, a hat hálóval ott dolgozó megyyesi, ruszti, rákosi és soproni halászok összesen évi 48 forintot fizettek az uradalomnak, két részletben. Két másik rákosi is halászott a Fertőn, fejenként és évenként 1 fl 60 dénár bérleti díjért.

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Gazdaság és társadalom a kora újkori nyugat-magyarországon / Horváth László: A KAPUVÁRI URADALOM AZ 1580-AS ÉVEK VÉGÉN / Fűbér

Fűbér

Tamási falu 10 forint fűbért, legeltetési díjat fizetett 1588-ban.

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Gazdaság és társadalom a kora újkori nyugat-magyarországon / Horváth László: A KAPUVÁRI URADALOM AZ 1580-AS ÉVEK VÉGÉN / Panaszok

Panaszok

E címszó alatt az inkvizíciós jegyzőkönyvekben nemcsak úrbéri, vagy faluközösségi panaszokra vonatkozó vallomásokat rögzítettek, hanem feljegyzésre került néhány uradalmi tisztségviselő olyan kritikai megjegyzése, megfigyelése is, melyek az uradalom működésére vagy működtetésére utaló információkat tartalmaznak. Elsőként ez utóbbiakból ismertetünk néhányat.

³⁷⁶Pacsy (*Pachy*) Gergely, az 1587. esztendőbéli kapui számtartó elsősorban azt kifogásolta, hogy az udvarbíró a kapui várban csak ritkán tartózkodott, leginkább Söjtörön lakott,¹⁰⁶⁽²¹¹⁾ és a tulajdonképpeni számtartói feladatokkal nem őt, hanem bizalmasát, Marton deákot bízta meg: „*Mindenkor és mindenekről csak Marton deáknak*¹⁰⁷⁽²¹²⁾ *írt, semmit ő reá nem bízott.*” Emiatt Pacsy a számtartói feladatát nem láthatta el, vallomása szerint tevékenysége döntően arra korlátozódott, hogy az uradalom településeit járva beszedje a borárulásból származó pénzt. Kozma (*Kozma*) Máté szentmiklósi vincellér felpanaszolja, hogy az udvarbíró elsősorban a szántóföldekre ügyel, „*a szőlőkre igen kevés gondja van*”. A szőlőmunkákkal nem törődik és nem is látja hogy a „*présház teljességgel pusztul*”¹⁰⁸⁽²¹³⁾ és a benne tárolt hordók „*vesztében vannak*”. Endrédi (*Endredy*) János kapui vámos és kulcsár az miatt panaszkodik, hogy noha

majd másfél esztendeje ellátja már tisztségeit, „*arra neki sem pénzt, sem ruházatot az udvarbíró neki nem adott.*”

Az úrbéresek vallomásait, panaszait olvasva jól érzékelhető, hogy a panasztevők sorsuk jobbrafordulását, vagy egyáltalán panaszuk meghallgatását csak földesuruktól remélték és ezért az esetek többségében vallomásaikat, panaszukat mintegy uruknak szóló üzenetként teszik, fogalmazzák meg. Érdeemes idézni Pacsy számtartónak az úrbéresek helyzetére vonatkozó megnyilatkozását: „...*hanem hallotta azt, hogy a szegénység mondta légyen gyakorlatossággal: oh hatalmas isten, hogy nincs oly ember ký az mý nagy inségünket és nyomorúságunkat megmondaná az úrnak mert az sok szekerezéseknek miatta udvarbír[ó] uram elfogyatkozat Kezegre (Kőszegre) im sem urunknak, sem magunknak nem leszünk, nem győzzük semmiként.*”

Az kétségtelen, hogy a hosszú fuvarokkal, tehát a szekerezésekkel kapcsolatos panaszoknál, megnyilatkozásoknál leggyakrabban úti célként Kőszegre említették. Ugyanakkor bizonyos, hogy Sárvárra, a földesúri család lakóhelyéül szolgáló várba és egyúttal gazdaságirányítási központba, valójában jóval több célfuvar indult a kapuvári uradalomból, mint Kőszegre. Ez utóbbi város neve azért szerepelhetett mégis többet a vallomásokban, mert az úrbéresekben sokszor felmerült az a gyanú, hogy a kőszegi szekerezéseket az udvarbíró nem annyira az uradalom, hanem sokkal inkább a saját haszonszerzése érdekében rendelte el. Tény, hogy ebben az időben épült Kőszegen az udvarbíró háza. Az építkezésre utalnak azok az adatok is, miszerint az udvarbíró Söjtörről, Csapodról, Szentmiklósról és Endrédről több hétig dolgoztatott ácsokat Kőszegen.¹⁰⁹⁽²¹⁴⁾ A kőszegi szekerezésekkel kapcsolatos megfigyeléseit így fogalmazza meg a vitnyédiek bírása, Angyal (Angyall) Lőrinc: „*Azt mondják, hogy volt az udvarbírónak arra való mestersége, hogy mikor házához (ti. a kőszegi házához) akart néha valamit küldeni azt Söjtörrre vagy Szentmiklóstra küldte, (azzal) hogy urunk és asszonyunk ő nag[yság]ok számára vigyék, onnét aztán Kőszegre ejtették.*” A sok szekerezés ³⁷⁷elrendeléséről a vitnyédiek így panaszkodtak: „*egy nap három szekér is szolgál neki, el annyira, hogy soha nem volt itt olyan tisztartó, kinek annyit szolgáltunk volna.*”

Az uradalom területéről azonban a legtöbb szállítás Sárvárra irányult, ahová rendszeresen indították, a gabonával, élelmiszerral, közte élőállatokkal valamint élőhalla¹¹⁰⁽²¹⁵⁾ és borral megrakott, zömmel heti szerjáromban kirendelt jobbágy szekereket. Egy-egy szekérré 11–14 köböl¹¹¹⁽²¹⁶⁾ gabonát raktak fel. A hosszú szekerezésekre gyakran feleségük is elkísérte a robotszolgálatosokat. Úgy tűnik, hogy a heti szerjárom keretében végzett sárvári úti célú fuvarozások szükségessége ellen az úrbéresek nem emeltek panaszt. Ezt a megállapítást mintegy alátámasztja a szentmiklósi jobbágyok kérése, miszerint „*mikor a szőlő mi[v]eltetésnek ideje vagyon, uram ő nag[yság]a Sarwarj (sárvári) szerjáromjának kivüle, mindenféle szerjárom megálljon.*” A továbbiakban arra hivatkoznak, hogyha a szőlőben a halaszthatatlan munkák elmaradnának a sok szerjárom miatt, akkor Szentmiklóson mind a földesúr, mind a jobbágyok szőlője nagy károkat szenvedne.

A robotkirendelés másik leggyakrabban felemlített célpontja Pordány, pontosabban a pordányi major volt. Ennek a nagy kiterjedésű szántó- és legelőterülettel, valamint jelentős számú állatállománnyal működő gazdasági egységnek időnként és lökészerűen sok munkáskézre volt szüksége. Oda ezért gyalog vagy szekereikkel rendelték ki heti szerjárom keretében rétek kaszálásához, aratáshoz, betakarításhoz a robotosokat mind a közeli, mind pedig a viszonylag távoli településekről. A majorgazdálkodás kereteinek folyamatos bővítését jelzi, hogy elsősorban a majorgazdaságok közelében lévő településeken a jobbágyok el nem hanyagolható hányada feladja telki földjein való gazdálkodást és zselléreként éli tovább életét. Így a Pordányhoz közeli Bogyoszlón hét, míg Szilben 21 esetben olvashatjuk a bejegyzést a jobbágyok nevei mellett: „*zselléruil szolgál, földjeit az úr számára élik.*” Ez a folyamat ugyancsak észlelhető Hegykön is,

ahol nyolc esetben olvashatjuk a jobbágyok nevei mellett a bejegyzést: „*zsellérül szolgál, az úrnak szántják földjeit.*” A pordányiak pedig panaszzolják, hogy „*szabad földről barmaikat eltiltották, csak az úr barmát járatják reá.*”

A keceliek, endrédiak és szentmiklósiak közül többen is vallották, hogy mikor Pordányba mentek szerjáróba kaszálni vagy aratni, akkor Bogyoszlón kiválogatták őket és egyeseket közülük az udvarbíró földjein dolgoztatták egy vagy több hétig, sőt az egyikük vallomása szerint négy hétig is. Endréd falu többek között azt nehezményezte, hogy noha az endrédieknek „*kevesebb földek vagyon, hogy sem mint az Zenthmýklossiaknak (szent-miklósiaknak) az szolgálat penig mind egyaránt vagyon.*”¹¹²⁽²¹⁷⁾

A pordányi Kis (Kýs) János azt panaszkolta, hogy lovát elvitték tőle, fuvarba fogták és egyhuzamban 25 napig kellett nélkülöznie a lovát. A panaszokból jól kirajzolódik 378 az is, hogy az uradalom az árufeleslegeit leginkább Kőszeg, Sopron, Újhely¹¹³⁽²¹⁸⁾ és Bécs piacain értékesítette, illetőleg onnan szerzett be bizonyos árucikkeket.

Eltekintve a már előzőkben érintett kőszegi „udvarbírói indíttatású” szekerezésektől, természetesen normális árucseré is folyt Kőszeggel. Többek között Kapuról „törött” kendert szállítottak oda, hogy kötelet csináltassanak belőle. Szentmiklósról mézet, juhgyapjút szállítottak, visszafelé szarufát hoztak. Bogyoszlóról, Babótról és Szilből többnyire gabonát, míg Barbacsról, Kapuról, Vitnyédről és Sarródról halat szállítottak oda. Előfordult, hogy egy héten belül két szekér hallal is fordultak. Szállítottak bort is eladásra Kőszegre, de inkább vásároltak ugyanonnan.

Többször szerepelt úti célként Újhely, ahová gabonát (rozsot és abajnocot), juhbórt (Söjtörről), juhgyapjút (Szentmiklósról), rákot (Vitnyédről) szállítottak és onnan szarufát, zindelyt, zindelyszeget, deszkát, vaslapot, egy-egy esetben talicskát, nyerget és pallost, valamint Nádasy Ferenc részére narancsot (!) hoztak visszaútnban.

Bécsbe Vitnyédről évente két vagy három alkalommal is szállítottak rákot, hol 200, hol 300 gyékénnyel egy-egy fuvar esetén. Hidasról is szállítottak rákot ugyanoda. Visszafelé lécszeget, zindelyszeget, zsanérokot, szekérvasalatokat, „*ajtóra való pléht*” és sót hoztak onnan. Söjtörről egy alkalommal rozsot vittek és gyołcsot hoztak Bécsből. Érdemes megjegyezni, hogy mind a bécsi, mind az újhelyi, fuvarokban többször is részt vett egyazon személy, nevezetesen a vitnyédi Németh (*Nemet*) Kristóf, aki feltehetően németül is beszélt.

Sopronból főleg söjtöri konyhai szükségletre¹¹⁴⁽²¹⁹⁾ vásároltak fűszereket, olajat (faolajat), sajtárokat, csobánokat. Egy esetben Lékát is említik úti célként, ahonnan szarufát hoztak.

A panaszok között találunk néhány információt a bírságokra vonatkozóan is. Robot megtagadásáért, vagy a robotról való elmaradásért, készpénztartozásért (legtöbbször „boráulás” okán), vagy egyszerűen az engedelmség megtagadásáért büntetés járt, mely három részből tevődhetett össze: testi fenyítés, fogda és pénzbírság. A büntetést leginkább az udvarbíró szabta ki, de a számtartó, az ispán és kisebb jelentőségű esetben a falusi bíró is bírságołhatott. Az alábbiakban néhány idevonatkozó panaszt ismertetünk, melyből fény derülhet a büntetések, bírságok szigorúságára is.

A kövesdiek az ispánjukra panaszkodnak, hogy szidja, veri és „*kalodázza untalan őket, könyörgésüket nem hallgatja meg, kivált mikor részeg*”. A bogyoszlói Dezső (*Desew*) Miklóst, aki az udvarbíró hívására nem jelent meg, kalodába zárták, megverték, majd Kapuba szállították, ahol vasba verve másfél hétig tartották fogva, ahonnan csak a nemes emberek 200 forintos kezessége ellenében bocsátotta őt el az udvarbíró. A

baboti asszonyokat, kik a tiltás ellenére az erdőben makkot szedtek, 10 ft-ra bírságolták és ugyanakkor férjeiket nyolc napra a kapui fogdába zárták. Az endrédi zsellérek szerint „*ha csak egy nap a szőlő munkából valaki elmaradna... a vincellérek 21 pénzt¹¹⁵⁽²²⁰⁾ iratnak rájuk*”. A szergényi bírót, mivel kevés ebédhalat szállított 1588 karácsonyára, az udvarbíró két drabanttal bevitette Kapuba és „*egy egész hétig tartatta fogva. Azonközben gyermeke holt meg, kinek temetésére sem bocsájtották haza*”. A ³⁷⁹szergényiek közösen vallják, hogy „*kiváltképpen ebéd-halért gyakorlatossággal vitette az fogságra, egy hétig, tíz napig és többig is tartotta őket fogva*”. A szentmiklósi Téglavető (*Teglawetho*) György apját egy régebbi, ki nem fizetett bírság¹¹⁶⁽²²¹⁾ miatt az udvarbíró Kapuba vitette „*két egész hétig az nagy hideg tömlőben tartotta és 14 forintot vett rajta.*” A szentmiklósiak méltatlankodnak, hogy mikor a „*szegény ember* (jobbágy vagy zsellér) *malomba viszi életit* (örölnivaló gabonáját) *és akkorra hirdetik az úr dolgára* (robotszolgalatra), *megbírságotják.*”

A bírságokból befolyt bevételekről összesítés ugyan nem maradt fenn, de írásos adat igazolja, hogy az 1588. esztendőben Szilben kiszabott büntetések összege elérte a 111 forintot. Ennek alapján feltételezhető, hogy az uradalomnak a bírságokból származó éves bevétele sem lehetett teljesen jelentéktelen.

Az 1590. áprilisában lezárt (második) inkvizíciós jegyzőkönyv feljegyzéseiben az udvarbíró elleni panaszok már nem fordulnak elő. Feltételezhetően Vasváry éppen az ellene beindult vizsgálódások hatására udvarbírói intézkedéseit jelentősen – az úrbéresek számára kedvezően – módosította. Jól tükröződik ez a váltás például a szentmiklósi bírónak, Varga (*Warga*) Balázs és három falubeli társa közös vallomásában: „*Vasváry az inquisitio után semmivel nem bántotta őket, sem szekerezéssel, sem egyéb szolgálattal.*” A többi települések úrbéresei is hasonlóan nyilatkoztak az udvarbíróval kapcsolatban. A vitnyédiek vallomásából ugyanakkor kiderül, hogy az udvarbíró egyes települések lakóira az ellene ott felhozott panaszok miatt megnehezített és a maga módján ezt ki is mutatta: „*semmivel nem bántotta őket. Hanem miért hogy nehezebb rájuk egy szekérbe hat ökröt fogatott be velük és azon szekéren 25 kappant küldött Kőszegre házához. Onnan üresen bocsátotta vissza a szekeret.*”

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Gazdaság és társadalom a kora újkori nyugat-magyarországon / Horváth László: A KAPUVÁRI URADALOM AZ 1580-AS ÉVEK VÉGÉN / Az úrbéresek száma és igavonó állatállományuk összetétele

Az úrbéresek száma és igavonó állatállományuk összetétele

Arra vonatkozóan, hogy az uradalomban mennyi volt a robotra kötelezett jobbágyok és zsellérek pontos száma és azok hány igavonó állatot tartottak, egyértelmű számadat nem áll rendelkezésre, mivel a korabeli összeírások nem tüntetik fel az egyes úrbéri kötelezettségek (pl. a robot) alól részben, vagy teljesen mentesítettek számát.¹¹⁷⁽²²²⁾ Az 1587. évi urbáriumok adataiból¹¹⁸⁽²²³⁾ azonban összeállítható olyan táblázat (7. táblázat), mely településenkénti bontásban tünteti fel az uradalomhoz tartozó jobbágytelkek és zsellérhelyek, továbbá az elhagyott („puszta”) helyek számát. Megadja továbbá az úrbéresek igavonó állatállományának összetételét és darabszámát. Fel kell hívni a figyelmet arra, hogy miután a táblázatban megadott számadatok a robot-kötelezettség ³⁸⁰alól mentesített jobbágyokat, zselléreket is magukban foglalják, így az uradalom az itt felsoroltaknál csak kevesebb robotra fogható emberi és állati munkaerő fölött rendelkezhetett. Az adatokból bizonyos következtetések azonban így is levonhatók.

A lakott jobbágytelkek száma alapján megállapítható, hogy Szil (77), Szentmiklós (60), Bogyoszló (48), Vitnyéd (42) és Endréd (42) voltak a jelentősebb létszámú települések. Az is egyértelmű, hogy a

jobbágytelkek számához viszonyítva a zsellérhelyek számaránya a Kapuvártól nyugatra eső településeken a legmagasabb, így Söjtörön, Endréden és Szentmiklóson, míg a rábaközi településeken (pl. Barbac, Bogyozló, Szil,) már jóval alacsonyabb. A pusztatelkek számaránya Barbacson, Kecelen, Szilben és Tamásiban ért el jelentősebb értéket.

Az úrbéresek igavonóként elterjedten ökröt tartottak (összesen 969 db), a lovak száma lényegesen kevesebb volt (összesen 184 db). A lótarás inkább a rábaközi falvakra jellemző, ugyanakkor például Csapodról, Göbösről, Szentmiklósról és Szerdahelyről egyetlen egy lovat sem jegyeztek fel. Az egyes helységek igavonóval való ellátottságát vizsgálva megállapítható, hogy Bogyozlón, Bősárkányban és Kecelen a helyzet kedvezőnek nevezhető, hiszen ezekben helységekből minden lakott jobbágytelekhez és zsellérhelyhez – statisztikai átlagban – legalább három igavonó állat jut. A valóságban természetesen nem kis számban voltak olyan jobbágytelkek, amelyekhez semmiféle igavonó állat nem tartozott és ugyanakkor előfordultak olyanok is, ahol a statisztikai átlagot meghaladó mértékben (sok esetben 6, 8, sőt két esetben 10 ökröt) tudtak tartani állatokat. Emellett jellemzően a Rábaközben (Bogyozló, Szil, Pordány) figyelhető meg az ökrök és ló egyidejű birtoklása (pl.: 4 ökrök és 2 ló, vagy 6 ökrök és 4 ló). Ezek az adatok egyértelműen egy tehető jobbágyréteg létét igazolják¹¹⁹⁽²²⁴⁾. A módosabb jobbágyok szolgát is tudtak tartani és a feljegyzések szerint maguk helyett szolgájukat küldték robotra.

A zsellérhelyekhez tartozó igavonók számát vizsgálva megállapíthatjuk, hogy csupán egyetlen olyan település található (Szentmiklós), ahol a zsellérhelyekhez is jelentős számú igavonó állat tartozott, azaz a 27 zsellérhelyről összesen 58 ökröt jegyeztek fel, ami arra utalhat, hogy a zsellérek Szentmiklóson jobb gazdasági körülmények között gazdálkodtak. Ezen kívül csak Endrédről és Szerdahelyről jegyeztek fel zsellérhelyhez tartozó igavonó állatokat, de ott már lényegesen kevesebbet: Szerdahelyen a 30 helyhez 6 ökröt, míg Endréden a 19 helyhez már csak 1 pár lovat. A többi helységek zsellérei nem tudtak eltartani igavonó állatokat. Két településen, Ordón és Szerdahelyen az uradalomhoz csak zsellérhelyek tartoztak.

3817. táblázat. Jobbágy-, zsellértelek, és azokhoz tartozó igavonó állatok száma^{*(225)} (1587)

Település	Jobbágy- (j.) és házas zsellértelek (zs.) száma összes; lakott; „puszta”						Igvonó állattartók		Igvonóval nem rendelkezők		I s j.
	j.	zs.	j.	zs.	j.	zs.	j.	zs.	j.	zs.	
Vitnyéd	55		47		8		na.		na.		
	49	6	42	5	7	1					
Endréd	61		61		0		40		21		
	42	19	42	19			39	1	3	18	1
Szentmiklós	88		87		1		44		43		
	61	27	60	27	1		28	16	32	11	1
Szerdahely	32		30		2		3		27		
		32		30		2		3		27	
Szergény	23		21		2		11		7		
	18	5	16	5	2		11		7		5
Söjtör	30		26		4		12		14		
	20	10	17	9	3	1	12		5	9	4

Település	Jobbágy- (j.) és házas zselléreltek (zs.) száma összes; lakott; „puszta”						Iga- vonó állattartók száma	Iga- vonóval nem rendelkezők	I s j.
	j.	zs.	j.	zs.	j.	zs.			
Sarród	2 2		2 2		0		na.		
Göbös	20 16 4		14 10 4		6 6		7 7	7 3 4	3
Csapod** (226)	18 13 5		13 10 3		5 3 2		5 5	8 5 3	2
Kecel	33 33		15 15		18 18		10 10	5 5	5
Pápoc	8 8		3 3		5 5		2 2	1 1	1
Beled	15 14 1		11 10 1		4 4		6 6	5 4 1	2
Szil	98 94 4		81 77 4		17 17		39 39	42 38 4	1
Bodonhely	17 16 1		16 15 1		1 1		6 6	10 10	2
Pordány	26 22 4		24 20 4		2 2		13 13	11 7 4	7
Bősárkány	5 5		5 5		0		4 4	1 1	2
Barbacs	23 22 1		11 10 1		12 12		7 7	4 3 1	2
Bogyoszló	65 60 5		52 48 4		13 12 1		30 30	22 22	1
Tamási	26 26		14 14		12 12		4 4	10 10	1
Babot	34 27 7		32 25 7		2 2		11 11	21 14 7	4
Ordó	9 9		9 9		0		9 9	0	
Hidas	10 10		9 9		1 1		3 3	6 6	5
Kapu	34 24 10		29 24 5		5 5		6 6	23 23	1

Település	Jobbágy- (j.) és házas zselléreltek (zs.) száma összes; lakott; „puszta”						Iga- vonó állattartók száma	Iga- vonóval nem rendelkezők	I s j.
	j.	zs.	j.	zs.	j.	zs.			
Összesen	732	612	120		272	288			
	582	474	113		243	199			1
	150	138	7		29	89			

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Gazdaság és társadalom a kora újkori nyugat-magyarországon / Horváth László: A KAPUVÁRI URADALOM AZ 1580-AS ÉVEK VÉGÉN / Az uradalom gazdálkodása

382 Az uradalom gazdálkodása

A következőkben – a rendelkezésre álló források szabta lehetőségek és korlátok figyelembevételével – ismertetjük az uradalomnak, mint gazdálkodási egységnek néhány fontosabb mezőgazdasági és készpénzforgalmi adatát, illetőleg azokból levonható következtetéseket. Az idevonatkozó mezőgazdasági adatok azonban nagyon szűkösek, így csak néhány részadatra, valamint az 1592. évi uradalmi gabonatermés- és dézsmahozam összehasonlító adataira támaszkodhatunk.¹²⁰⁽²²⁷⁾

A terméshozamok mennyiségének elfogadható megbecsüléséhez – az időjárási tényezők döntő hatása miatt is – több esztendőre vonatkozóan kellene adatsorokat ismerni a vetésterület nagyságáról, az oda elvetett vetőmag, az onnan learatott és kicsépeelt gabona mennyiségéről. Ilyen összefüggő adatsorok a vizsgált három esztendőről ebben a formában nem maradtak fenn. A vetőmag-szükségletre vonatkozó feljegyzésekből megállapítható, hogy a majorgazdaságok gabonából holdanként átlagosan 3 köbölt vetettek.¹²¹⁽²²⁸⁾ A pordányi majorgazdasági cséplési eredmények¹²²⁽²²⁹⁾ ismeretében nagy biztonsággal csupán az rögzíthető, hogy az 1589. esztendőben az előző évinél jobb termést takarítottak be. Fennmaradtak a vizsgált időszakhoz közeli 1592. esztendőről a majorgazdaságok gabonatermelési-, valamint az úrbéresek összesített gabonadézsmá adatai kepeszámban, ezeket a 8. táblázat tartalmazza. Ennek adataiból megállapítható, hogy az uradalom összes kenyérgabona (búza/rozs) mennyiségének közel a fele a dézsmajövedelemből származott. Az árpát és zabot már döntően a majorgazdaságok termelték meg. Ez utóbbi adat utalhat arra is, hogy a majorgazdaságok állatállományuk takarmányozására több gondot tudtak fordítottak, mint a jobbágyok a saját gazdaságaikban. A pordányi jelentős mennyiségű zabtermelést a helyi lóállomány indokolja.

8. táblázat. Összesített uradalmi termés és dézsmá adatok (1592. év; kepeszámban)

Majorgazdaságok termése és dézsmajövedelem	búza	rozs	árpa	zab
Pordányi major	305	110	96	364
Söjtöri major	260	90	22	160
Keceli major	91	25	13	25
Kapui major	-	-	-	12

Majorgazdaságok termése és dézsmajövedelem	búza	rozs	árpa	zab
Majorgazdaságok összesen	656	225	130	561
Dézsmagabona	718	228	17,5	77
Összes gabonamennyiség	1374	453	147	634

383 Az uradalom éves készpénzforgalmáról már jóval több adat maradt fenn. A bevételi (*introitus=bejövétel*) és kiadási (*exitus=kimenetel*) összegeket [123\(230\)](#) a 9. táblázat rögzíti. Egyértelmű, hogy a bevétel legnagyobb hányada (1598-ban 91%, 1589-ben 65%) az uradalmi borkimérésből származott, noha a majorgazdaságokban szőlőművelés egyáltalán nem folyt, és a feljegyzésekben „úr szőlőjeként” megnevezett urasági szőlőterületek pedig jelentéktelen kiterjedésűek voltak a jobbágyok szőlőterületeihez képest. Megállapítható tehát, hogy az uradalom készpénzbevételének döntő részét a bor *educillatio*-ja, vagyis helységenként a jobbágyokra kötelezően megszabott, kvótarendszerű kocsmai borkimérés biztosította.

9. táblázat. Összesített készpénzforgalmi adatok (forint,dénár)

Év	Bevétel			Kiadás
	borárulásból	egyéb forrásból	összesen	
1587	3725,66	na.	na..	na.
1588	6524,32	629,23	7153,55	6885,79
1589	2665,60	1449,98	4114,98	4095,13

Az uradalmi kocsmákban 1588-ban a borokat leggyakrabban 20 dénár/pint áron mérték ki, a dézsma- és hegyvámborokat ennél olcsóbban 16 dénárért, míg néhány tételt 24 dénárért mérték. 1589-ben a bor kocsmai árát egységesen 28 dénár/pintben szabták meg, ettől csupán a „*Keresztúrról söprő nélkül hozott*” bor esetében tértek el, melyet 32 dénárért árusították. Ugyanezen évben a „Borárulás” címszó alatt felsorolt beszerzési helyek mellé újabbak is kerültek, úgymint Pápa, Keresztúr [224\(231\)](#) és Nezsider. [125\(232\)](#)

Az 1588. évi kocsmai borárulás adataiból megállapítható, hogy a bevétel 52%-a a vásárolt borok forgalmazásából származott, míg közel 10%-a hegyvám- és dézsma eredetű volt. [126\(233\)](#) A maradék 38% eredete megbízhatóan nem azonosítható, a beszerzési helyek ismeretében vélhetően ezek nagyobb része is vásárolt termék lehetett. A borárulásnál keletkezett nyereség meghatározható, ha ismerjük a beszerzési és eladási árakat. Miután a dézsma, hegyvám és az urasági borok [127\(234\)](#) esetében beszerzési költségek nem merültek fel, így az ilyen eredetű borok kocsmai kimérésénél a bevétel egyúttal a tiszta nyereséget is jelentette. A vásárolt borok nyereséges kimérésére vonatkozóan **384** az 1588-as borlajstromokban találunk iránymutató számadatokat. A kőszegi bor beszerzési árát (2 ft/akó) a lajstromok rögzítették. Ugyanakkor a lajstromok más adataiból jól megbecsülhető, [128\(235\)](#) hogy a kőszegi bor akóját Bodonhelyen 2,50 forintért mérték ki.

A boráruláson kívül származó éves készpénz bevétel százalékos megoszlást a 10. táblázat mutatja. Itt vegyük figyelembe, hogy az „egyéb forrásból” származó bevételek között nem szerepeltették a vámhelyek

kézpénz bevételi adatait, mivel azokat a vámhelyenként felfektetett „introitus” lajstromokban rögzítették. (Ezek éves összegezését az 5. táblázat tartalmazza.)

10. táblázat. Egyéb forrásból származó kézpénzbevételek százalékos megoszlása

Bevételi forrás	1588	1589 ¹²⁹⁽²³⁶⁾
Élőállat-, hal- és állati termékek eladása	42,5	43
Bérleti díjak, bírságpénzek	31	44
Gabona eladás	26,5	12

Az egyéb forrásból származó bevételek százalékos megoszlásának ismeretében is érdemes néhány jelentősebb bevételi tétel számszerűsített értékét kiemelni: így 1588-ból 16 db tulok mézszárszékekben történő kimérése (123,50 ft), pordányi juhok és bárányok eladása (50 ft), várélés pénz (63,28 ft), míg 1589-ből 589 db(!) juh eladása Pordányból¹³⁰⁽²³⁷⁾ (393,50 ft), a rábaközi és Fertőn túli területekről befolyt erdőbér (278,50 ft), várélés pénz (63,28 ft). A táblázatból kitűnik, hogy a gabonaeladásból és a gabonadézsmapénzből származó összeg az uradalom éves bevételeinek a legkisebb hányadát képezte.

Áttérve a kiadásokra,¹³¹⁽²³⁸⁾ a lajstromokból kitűnik, hogy az „*az úr kezébe adott*” pénzüsszegek¹³²⁽²³⁹⁾ 1588-ban a kiadások 27%-át, míg a következő évben a 35%-át tették ki. ³⁸⁵Jelentős kiadást képeztek a borvásárlások, valamint a bodonhelyi Nádasdy servitoroknak¹³³⁽²⁴⁰⁾ kifizetett kézpénzek. Ez utóbbiak végösszege 1588-ban 1844 ft, 1589-ben pedig 727 ft volt. A tisztségviselők, a szolgák, valamint a béresek éves kézpénz-járandóságára (kezdve az udvarbíró 100 forintjától, egészen a kapui kertész 2 forintjáig bezárólag) és ruházkodására elszámolt kiadások összege szintén figyelemre méltó hányadot képviselt. A kiadási lajstromokból jól követhető a kapui vár, valamint a majorgazdaságok épületeinek karbantartásához, a gazdaságok működtetéséhez vásárolt anyagok, munkaeszközök, szerszámok, termékek félesége és fajtája, amelyek a „Panaszok” részben már felsorolásra kerültek. A konyhai kiadások (*Expensa[e] ad culinam*) összességükben ugyan jelentős hányadot nem képviseltek, viszont az idevonatkozó feljegyzések révén követhetők és összeállíthatók a földesúr 1589. évi uradalmi látogatásainak helyszínei és időpontjai¹³⁴⁽²⁴¹⁾

A kiadási lajstromok tételeinek ismeretében megállapítható, hogy az uradalom a bevételeit kizárólagosan a folyó éves kiadások fedezésére fordította és nem áldozott pénzt olyan beruházási célú kiadásokra, amelynek eredményeképp belterjesebbé válhatott volna gazdálkodása. Az éves bevételi többlet révén keletkezett kézpénzt az uradalom inkább tartalékolta.

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Műhely

Műhely

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Műhely / Vajk Ádám: A csornai premontrei monostor alapítása

386 Vajk Ádám: A csornai premontrei monostor alapítása

A premontrei szerzetesrend egyik legmaradandóbb Kárpát-medencei központjának bizonyuló, ma is élő csornai prépostság¹⁽²⁴²⁾ múltjának, tekintélyének, viszonylag bőséges forrásanyagának²⁽²⁴³⁾ és – nem utolsó sorban – tudós szerzeteseinek köszönhetően rendszeresen a történelemkutatás homlokterébe került. Ennek ellenére kutatója a monostorban otthonra talált közösség történetét szegélyező számtalan mérföldkő közül már a legelsőnek, alapításának vizsgálata során, előzetes várakozásai dacára, régóta megoldatlan kérdésekbe ütközik, amelyek visszavezetik egészen a magyarországi írásbeliség középkori elterjedésének idejéig. Példának okáért – némi túlzással – az iménti lenne a monostor alapításának egyetlen kronológiai meghatározása, amelyet a kutatás egyöntetűen elfogadna, jöllehet a még ma is általánosan elfogadott alapítás-időpontot (1180) illetően, vagy a viszonylag korai, 12. század végi alapítás tényében kételkedők száma a legutóbbi időkig felettebb csekély volt.³⁽²⁴⁴⁾

A monostor korai történetének kutatását napjainkig meghatározta az először a 18. századi Hugó premontrei történetírónál⁴⁽²⁴⁵⁾ felbukkanó rendi hagyomány, amely a Fuxhoffer–Czinár féle *Monasteriologia* révén lett széles körben ismert és elfogadott.⁵⁽²⁴⁶⁾ Ebben mindenféle hivatkozás nélkül a monostor alapítását 1180-ra teszi a szerző, amit azonban az utókor idejekorán kiküszöbölt: az 1872-es csornai sematizmus⁶⁽²⁴⁷⁾ már – **387**tévesen – úgy nevezi meg az 1180-as évet, mint amelyet maga Osl ispán nevez meg alapítási időpontként alábbiakban tárgyalandó 1230-as adománylevelében. Matics Döme, aki elsőként írt monografikus igényű tanulmányt a prépostságról, pedig Zsigmond király 1393-as hiteles pecsétet adományozó oklevele alapján teszi ugyanezt,⁷⁽²⁴⁸⁾ amelyben azonban a monostor alapítása helyett mindössze arról van szó, hogy a monostornak az Osl nemzetség a kegyura.

Közvetlen bizonyítékot, egykorú vagy közelkorú dokumentumokat tehát nem tudunk felsorakoztatni a 18. századi hagyomány mellett. Ez éppenséggel nem váratlan fejlemény, hiszen a török betörések (1529 és 1594), a szerzetesek 16. századi kihalása, a kommandatori rendszer száz éves uralma, valamint a csaknem évszázados morvaországi (Gradec) fiúfiáció nyilvánvalóan nemcsak meggátolta, hogy az újkorra bármilyen helyi hagyomány származzon át a monostor alapításával kapcsolatban,⁸⁽²⁴⁹⁾ de a rendház eredeti magánlevéltárából is csak töredéket hagyott meg korunkra. Ezt a veszteséget jórészt a rend 1802. évi visszaállítása után pótolták a kamara arhívumának anyagáról készített másolatokkal⁹⁽²⁵⁰⁾ – ide került ugyanis a kegyúr Nádasdy család levéltára.

A részben Csornán is megőrződött első írásos említéseket kezdve Maticcsal többen összegyűjtötték,¹⁰⁽²⁵¹⁾ mégsem mutatott rá senki az 1180-as alapítás nézetének tarthatatlanságára egészen az 1930-as évekig. Csak a monostor alapításával érintőlegesen foglalkozó Karácsonyi János, Csánki Dezső és elsősorban Pór Antal munkái szerepeltetik mértéktartóan, pusztán az általuk ismert legkorábbi említés alapján az 1230-as időpontot, mint *terminus ante quem*-et, a 12. századi alapítás hagyományát nem érintik.¹¹⁽²⁵²⁾ Horváth Antal rendi történész volt az egyetlen, aki kritikával illette elődeit, lépésről lépésre cáfolta a Hugó-féle rendi hagyományt és Belitzky János fejtegetéseit, a forrásanyag precíz összegyűjtésével igyekezett részletesen ismertetni az alapítás történetét.¹²⁽²⁵³⁾ Konklúziójában a monostor alapítását 1219 és 1226 közé tette, ez azonban vélhetően Oszvald Ferenc meghatározó tanulmányának köszönhetően¹³⁽²⁵⁴⁾ nem **388**került be a tudomány keringésébe, amint azt legutóbb az 1180-as alapítással kapcsolatban kételyeket megfogalmazó Körmendi Tamás adattára is mutatja.¹⁴⁽²⁵⁵⁾ Tanulmányomban Horváth Antal nyomdokain haladva azt igyekszem meghatározni, hogy a rendelkezésre álló források mely időpontot nyújtják a monostor alapítási dátumául. Legkorábbi dokumentumunk 1219-ből származik, és éppen az lenne érdekessége, hogy a csornai

monostort nem említi.

Az I. lateráni zsinat által kereszties hadjárat céljára kivetett huszadadó megfizetése alól a premontrei rend egységesen mentességet kapott. Miután Acuntius pápai adószedő Magyarországon megjelenve ezt nem vette figyelembe, Váradhegyfokról az ügy tisztázására Rabad testvért küldték Prémontrebe Gervasius generális apáthoz, akinek egy római bíboroshoz erről szóló, 1219-ben kelt levele fennmaradt.¹⁵⁽²⁵⁶⁾ Ebben összesen négy magyarországi prépostságot vél ismerni a generális apát (*in Hungaria, sicut credo, 16(257) quattuor tantummodo abbatiae praemonstratensis ordinis et non plures et illae etiam satis de novo plantatae*) – amelyek prépostjait, amint ugyanekkor másik levelében Váradhegyfokra írja, az éves rendi nagykáptalanon legalább négy esztendeje nem látta.¹⁷⁽²⁵⁸⁾ Ezek: Bozók, Garáb, Nagyolaszi és Váradhegyfok. Horváth Antal erre alapozva állította fel a csornai monostor alapításának 1219-es *terminus post quem*-jét, elmulasztotta azonban kritikai vizsgálat alá vetni a levelet. Ugyanis első látásra szembeütő, hogy Gervasius több más, akkoriban biztosan fennálló rendházat nem említ, márpedig ezeken kívül a hazai adatok szerint már 1200 táján e négy mellett biztosan létezett Kökényes, Lelesz és talán Jánoshida monostora is.¹⁸⁽²⁵⁹⁾ A levél hallgatása a csornai monostorról ugyanígy nem lehet megbízható, abból nem kovácsolható érv az alapítás kronológiai elhelyezéséhez, legfeljebb a magyar prépostságoknak a rend többi cirkáriájától való 13. század eleji elszigeteltségét jellemzi – amint azt maga Gervasius tudatja velünk.

Ehhez képest a csornai közösségnek a helyi társadalommal fenntartott élénk kapcsolatát mutatja az az oklevél, amelyet Gerardus keresztényi (Sopron m.) templomos *preceptor* és *capellanus domus templi, Homodey* soproni várnagy, Bálint soproni várjobbágy, bizonyos Salamon, valamint Péter soproni *maior ville* adtak ki Márton és Illés (*Helleus*) horpácsi kisbirtokos testvérek István csornai prépost elleni ügyében, amelyben fogott bíráként jártak el. Márton és Illés állítása szerint a prépostság hat horpácsi embere éjnek idején otthonukban hatalmaskodva rájuk tört, amelyet azok mindnyájan tagadtak. A fogott bírák tizenketted magukkal leteendő esküre kötelezték őket, azonban miután a megadott (de az iratban meg nem jelölt) időben a szükségesnél több eskütárs ³⁸⁹is megjelent (*dum assignatis septuaginta duobus hominibus et aliis insuper multis nobilibus et iobagionibus castrum coram predicto fratre Gerardo et Petro curiali comite Supruniensi ac aliis multis iobagionibus in villa Christina probassent et testes sacramentum prestare voluissent*), a jelen lévő Márton esküjüket nem fogadta és a pertől visszalépett. A Fejér közlésében 1226-os dátummal hozzáférhető kútfőről¹⁹⁽²⁶⁰⁾ Némethy Lajos²⁰⁽²⁶¹⁾ kimutatta, hogy Fejér először a Hevenessi gyűjteményből közölte,²¹⁽²⁶²⁾ ahol dátum nélkül szerepel, azonban az azt megelőző oklevél 1226-i keltezésű, majd az eredeti alapján – immár helyesen, tehát *sine dato* – újra kiadta.²²⁽²⁶³⁾ A szövegben válaszott bíróként megjelenő *villa* Sopron bírása, Péter, Wrus poroszló, nemkülönben a várjobbágyok nagy száma sem nyújt kellő támpontot a keltezéshez.²³⁽²⁶⁴⁾ Hogy az oklevél egyértelműen 1230 utáni lenne, mint Belitzky állítja, hasonlóképpen nem tartható, hiszen az általa érvként felhasznált Osl-féle 1230-as adománylevel, amely többek között horpácsi földeket juttatott a monostornak, nem jelenti azt, hogy a monostor ekkor kapta első horpácsi birtokát. Amint látni fogjuk ugyanis, korszakunkban egyáltalán nem szokatlan eljárással a monostor első birtokszerzeményeit csak utólag foglalták írásba. E tény a csornai monostorral kapcsolatban kellő érvennyel bizonyítja épp az alább tárgyalandó 1228-as oklevél. Ugyanakkor a 13. század ismert csornai prépostjainak foghíjas listája sem nyújt kellő segítséget az oklevél keltének megállapításához – bár valóban ismerünk István nevű prépostot 1278 tájáról²⁴⁽²⁶⁵⁾ – hiszen korántsem vehető biztosra, hogy a század folyamán nem állt két István nevű prépost a konvent élén. Datálás híján tehát, – de ugyanez lenne a helyzet egy esetleges 1278 körüli keltezéssel számolva is – ezt az oklevelet sem használhatjuk fel a csornai premontreiek megtelepedésének kronológiai tisztázásához.

A legkorábbi biztosan keltezhető említése a csornai monostornak 1226-ból maradt fenn.²⁵⁽²⁶⁶⁾ A győri

káptalan előtt bizonyos Soproni Konrád fia András eladta a konventnek [390](#)ukcsei, Rába melletti birtokát a Genitus csornai prépost által helyben kifizetett 100 bécsi dénárért. Birtokadományok mellett esetleges pénzadománnyal aligha kell számolni korszakunkban, ezért talán nem túlzás feltételezni, hogy a konvent 1226-ra már túljutott a birtokszervezés kezdetein és elég stabil gazdasági háttérrel rendelkezett ahhoz, hogy bővítésre is lehetősége nyílt. Alapítására ezért jó eséllyel legalább néhány évvel korábban kerülhetett sor, legkésőbb 1220 körül.

Két évvel későbből egy, valószínűleg Béla ifjabb királynak éppen Sopron megyében megkezdett örökbirtok-adományokat visszaszerző tevékenységének [26\(267\)](#) eredményeként született birtokperes oklevél [27\(268\)](#) arról tájékoztat bennünket, hogy a soproni várhoz tartozó várjobbágyság az ifjabb királyhoz fordultak egy *terra* ügyében, amely állításuk szerint a várföldekhez tartozik, ám jelenleg a csornai prépost András és *Scemes* nevű emberei művelik és lakják. Béla ifjabb király előtt megjelent személyesen a – közelebről meg nem nevezett – prépost is, aki a várjobbágyság vádjára felelve előadta, hogy a Csorna, Farád és Beled között fekvő vitatott területet Osl ispán és fiai öröklött birtokaikból adták a monostornak. Bizonyoságként a prépost a kegyurakkal, a szerzetesekkel (*filiis ecclesie sue*) és másokkal igazolta monostora jogát a területhez, majd ennek szellemében nyilatkozott András és *Scemes* is. A soproni várjobbágyság ezek után visszavonták a vádat. Feltűnő, hogy a bizonyítási eljárás nélkülözi egy esetleges jogbiztosító oklevél felemlítését, ami alapján okkal gondoljuk, hogy a prépostság számára egyáltalán nem készült alapítólevél, sőt egyszerű adománylevél sem, ami magánalapítások esetében széles körben elfogadott nézet szerint még a 14–15. századokban sem számított rendkívülinek. [28\(269\)](#)

A csornai premontreiek megadományozását közvetlenül bizonyító adattal először 1230-ban találkozunk. Talán éppen az imént tárgyalt 1228-as per hatására történt meg a monostor javainak írásba foglalása. [29\(270\)](#) Az Osl ispán által kiadott adománylevél az alapító nemzetségtől és másoktól kapott, összesen 15 helységet érintő egész birtok, részbirtok és jog imponáló felsorolását nyújtja. Összevetve a középkor végi birtokállomány listájával, kibocsátásakor az adománylevél valószínűleg a konvent csaknem teljes birtokállományát, de később is – különösen a Kanizsaiak adományaiig – annak törzsét jelentette. [30\(271\)](#) Osl ispán és fiai, Beled, ifjabb Osl (*iuvenis Osl*), Herbord és Tamás, testvére Móric, valamint *Scoch* nevű *serviense*, a tétényi *Pouca* pap és bizonyos Bot és Beke több Sopron megyében, egy Moson megyében, valamint egy Délvidéken fekvő birtokot és jogot adományoztak a monostornak. Ezek: Barba, [31\(272\)](#) Beled, Bodonhely, Csornán egy sziget, [32\(273\)](#) a csornai piac vámja, (Sopron)Horpács, Mágocs, [391](#)Móroc (Márcfalva), Mosontétény (?), [33\(274\)](#) Nagyécs, Osl, Patak, [34\(275\)](#) Pertel [35\(276\)](#), Péterfalva [36\(277\)](#) a Sokorón, Szentvid (a Dráván túl), és Völcselj. Voltaképpen alapítással felérő adománnyal (adományokkal) állunk szemben, ami jól beleillik a fent vázolt képbe: az oklevél a korábban több adományozótól, esetleg eltérő időpontokban elnyert, ám írásba nem foglalt birtokadományok összefoglalását adja, helyettesítendő a maga idejében ki nem állított alapítólevelet. [37\(278\)](#)

Hogy az 1226-os (illetve 1220 körüli) *terminus ante quem* mellé egy *post quem* is társuljon, vizsgáljuk meg a csornai monostor filiációs viszonyait. Erre kitűnő lehetőséget nyújtanak a magyarországi premontrei monostorokról különböző 13. századi szöveghagyományokat is fenntartó rendi katalógusok: mind az 1235-ös *Második ninivei katalógus*, mind a *Vetus Registrum* és a *Catalogus Recentiores* monostorjegyzékei, valamint a rekonstruálható Osterhofeni jegyzék. [38\(279\)](#) Ezek alapján Csorna az első magyarországi premontrei közösségből, Váradhegyfokról alapított hatvani monostor filiája, [39\(280\)](#) továbbá Csornáról települt Horpács (valamikor 1235–1270 között [40\(281\)](#)), Mórchida (1241–51 között [41\(282\)](#)), Rajk (1239), és Túrje (még 1235 előtt [42\(283\)](#)) prépostsága is.

A csornai monostor alapítás-kori fíliációs viszonyai

	Csorna (Győri Em.)	Horpács (Győri Em.) 1235–70. Mórichida (Győri Em.) 1241–51. Rajk (Veszprémi Em.) 1239. Türje (Veszprémi Em.) 1235 előtt
Hatvan (Egri Em.) 1200 után	Zsidó (Váci Em.) 1241–84.	

³⁹²A premontréi *Consuetudo* előírja, hogy új monostor alapításához az apáton (préposton) kívül legalább tizenkét rendtag szükséges,⁴³⁽²⁸⁴⁾ vagyis egy új monostor megalapításához az anyamonostorban legalább csaknem 30 fővel kell rendelkezni. Arra azonban, hogy mennyi időbe telhetett a magyar cirkária fénykorában ennyi szerzetest összegyűjteni, a legtöbb monostor alapítását övező bizonytalanság miatt semmiféle használható adattal nem rendelkezünk.

Csorna anyaprépostsága, Hatvan alapításának vizsgálata több haszonnal kecsegtet a kérdés tisztázását illetően. Hatvan monostorát említő legkorábbi, egyben a Második Ninivei Katalógus előtről származó egyetlen adatunk a prémontréi monostor halottaskönyve, amelyben július 14-énél⁴⁴⁽²⁸⁵⁾ a következőt olvashatjuk: *commemoratio Symonis Banconis comitis, fundatoris ecclesie Sancte Margarete in Hungaria*, vagyis a hatvani Szt. Margit monostor alapítója bizonyos Simon ispán. Halálzási évét azonban – mint a rend számára szükségtelen – a könyvbe nem jegyezték fel, csak az elhunytak szabályszerű sorrendjéből lehet következtetni rá. Ez alapján halála – amint Waefelghem megállapítja – a 13. század elejére tehető. Amennyiben őt – Györffyhez hasonlóan⁴⁵⁽²⁸⁶⁾ – Bánk bán forrásainkban oly ritkán, mindössze 1212–1214 között⁴⁶⁽²⁸⁷⁾ előbukkanó vejének gondoljuk, használható adatot nyerünk. Bánk veje Simonnak legkésőbb az 1210-es években volt lehetősége monostort alapítani, hiszen a Gertrúd királyné elleni merényletben játszott szerepe miatt utóbb jószágvesztés sújtotta. Legkorábban pedig a század legelején, ugyanis apósa, Bánk bán 1199-ben bukkan fel az oklevelekben.⁴⁷⁽²⁸⁸⁾ Így számohatunk azzal, hogy Hatvan monostorát Bánk veje nem alapíthatta a 13. század első évtizedét megelőzően. Vagyis Csornán sem jelenhettek meg a premontréi szerzetesek ennél az időpontnál előbb, pontosabban ehhez a közelebbről meg nem határozható időponthoz képest kell az újabb alapításhoz (Csornához) szükséges néhány évnnyi idővel számolni.

A régészet felé fordulva rövid vizsgálódás után is megállapíthatjuk, hogy a prépostság középkori épületei hallgatnak a monostor alapításáról. A több tűzvészen átesett és számos alkalommal újjáépített rendház⁴⁸⁽²⁸⁹⁾ 1790-ben teljesen leégett, a rend 1802-es visszaállítása után átalakításon esett át. A középkori épületeket a maiak alatt kell keresni. A pontos kronológiai következtetésre esetünkben kevésbé alkalmas alaprajzot nem számítva így a régészeti adatok közül mindössze egy figyelemre méltó van: Szent Mihály domborműve a jelenlegi konventi templom előcsarnokának déli falában, ennek ³⁹³azonban nincsenek meggyőző párhuzamai, így maga sem keltezhető pontosan. Keletkezési ideje hozzávetőlegesen a

12. század vége –13. század első fele.[49\(290\)](#) Az 1988-ban a rendház udvarán végzett ásátások ugyancsak nem vezettek eredményre e tekintetben.[50\(291\)](#)

A monostor alapításához további adalékokat a kegyúri nemzetség kutatásától remélhetünk.[51\(292\)](#) Birtoktörténeti adatok és más források alapján sohasem volt kérdéses, hogy a prépostság kegyurait – Mátyás király egyszeri beavatkozásától eltekintve – az egész középkoron át az Osl nemzetség, valamint a belőle eredt család vagy családok adták.[52\(293\)](#) Az 1393-ban elnyert hiteles helyi pecsét körirata: *S(igillum) d(e) Cherna Osloni(s)* alapján Karácsonyi János felvetette mind idősebb (I.) Osl, mind hasonló nevű fia azonosságát az alapítóval. Ez, amellet, hogy végső soron tisztázatlanul hagyja az alapító személyét, forráskritikailag is megalapozatlan lehet. Ugyanis a köriratban szereplő Osl név – ahogyan Körmendi Tamás is megjegyezte[53\(294\)](#) – nem feltétlenül egy személyt jelöl, jelentheti akár az idősebb Oslról (*de genere Osl comitis*[54\(295\)](#)) elnevezett egész nemzetséget is. Önmagában akár úgy is értelmezhető lenne, hogy nem az alapítót, hanem a monostor kegyúri nemzetségét nevezi meg, ahogyan egyébként Árpád-kori forrásaink is egytől-egyig teszik. (Vagyis korábbi források nélkül, pusztán az 1393-as oklevél birtokában akár azt is feltételezhetnénk, hogy az alapítónak vajmi kevés köze lehetett az Osl nemhez, különösen, ha a premontreiek almási, bozóki, meszesi, esetleg nagyolaszi monostorára gondolunk, amely kegyurat „váltott” az idők során.[55\(296\)](#) Az Osl kegyuraságáról tanúskodó korai forrásaink viszonylagos bősége azonban feleslegessé teszi ezt a feltételezést.) Mindazonáltal elképzelhetetlennek tartjuk, hogy II. Osl apja életében (1230-as adománylevele az utolsó megjelenése a dokumentumokban), esetleg testvéreivel közösen, de a családfő mellőzésével alapította volna a monostort. Ráadásul ez esetben (elvileg) csak az ő – és az alapításban vele közösen részt [394](#)vevő testvéreinek – utódai rendelkeztek volna kegyúri jogokkal.[56\(297\)](#) Akkor viszont hogyan volna lehetséges az, hogy az 1230-ban feltűnő, tehát a monostor alapításakor még kiskorú I. Herbord fia, hasonlóképpen (II.) Herbord 1280-as adománylevelében a monostor kegyurának nevezi magát, és a csornai premontreieknek mint *monasterio nostro* adományoz különféle Sopron megyei helységeiben több telket és malmot?[57\(298\)](#)

Osl ispán nemzetsége az 1210-es években jelenik meg az oklevelekben, méghozzá váratlanul sűrűn. Már ekkor több, egymással távolról rokon családból áll, sokuk – mint például a Szatmár-ág – rokonsági fokát sem tudjuk I. Osl ispán ágához képest. Ez magától értetődően azt jelenti, hogy a nemzetség legalább 12. századi eredetű.[58\(299\)](#) Hirtelen feltűnésük és gyakori felemlítésük a forrásokban ekkortájt betöltött ispáni és országos tisztségeiknek köszönhető, ami anyagi felemelkedésük záloga volt és képessé tette őket nemzetségi monostor alapítására. I. Osl ispán – aki 1214-től kerül a történész látókörébe[59\(300\)](#) – hivatalviseléséről ugyan nincsen adatunk, fiai azonban II. András és IV. Béla királyok alatt több hivatalt is betöltöttek. Ők 1216-tól (ifjabb Osl és I. Beled), illetve 1225-től és a harmincas évektől játszanak aktív szerepet a kor eseményeiben (Tamás, Benedek, Herbord, Miklós és János).[60\(301\)](#) Mivel a nemzetség és a monostor birtokügyeiről viszonylag sűrűn rendelkezünk adatokkal ettől az időtől kezdve, feltételezhető, hogy I. Osl fiainak megjelenése a forrásokban felnőtté válásukhoz közeli időponthoz kötődik (kivéve Benedek esetében, aki papi pályára ment, váradi, majd győri püspök lett). Így közülük legfeljebb az idősebbek játszhattak szerepet nemzetségi monostoruk alapításánál, nem véletlenül az 1230-as adománylevelben is csak Beled (forrásainkban 1216-tól), ifjabb Osl (1216-tól), Herbord (1230-tól) és Tamás (1228-tól) szerepelnek.[61\(302\)](#)

Idősebb Osl ispán egyedül is alapíthatta a monostort, de ez csak akkor eshetett meg, ha az alapítás még nagyobb fiainak aktív szereplése – tehát körülbelül 1216 – előtt megtörtént. Ráadásul éppen a viszonylag közeli fekvésű, 1210-es években alapított jáki apátság példázza az egy nemzetség (esetünkben talán inkább család) két nemzedéke általi közös monostor-alapítást.[62\(303\)](#) Hogy a nemzetségi monostor alapítása mégsem csak I. Osl és fiai nevéhez fűződhet, bizonyítja az az oklevél, amelyben a nem Osl-leszármazott, az

1230-as adományban ugyancsak szereplő I. Osl tesvérenek, Móricnak ágához tartozó György fia Miklós és Márk fia János a II. Osl ágából származó Domokos macsói bánnal egy adásvételről egyeznek meg.⁶³⁽³⁰⁴⁾

Összegezve eredményeinket tehát biztosra vehető, hogy monostor alapítójának – nem számolva a korán kihalt ágakkal (pl. Szatmár-ág), amelyekről kevés adattal rendelkezünk – ³⁹⁵nemcsak I. Oslt és fiait, hanem a nemzetség egészét kell tartanunk, maga az alapítás pedig 1210–1220 körül történt. Ezért el kell vetnünk a monostor 1180 körüli, Kökényes nembeli Mikud győri püspök (1176–1187) vagy rokonai általi alapításának tetszetős koncepcióját. Bár egy esetleges, a rajkihoz hasonló patrónusváltás⁶⁴⁽³⁰⁵⁾ elviekben nem lenne teljességgel kizárható, erre vonatkozó oklevelek hiányában és tekintetbe véve az Osl-kegyuraságot alátámasztó korai adatok komoly mennyiségét, azt éppúgy hipotetikusnak kell tartanunk, mint az alapítás Mikud püspök személyével vagy nemzetségével való összekötését. A premontrei szerzetesek megtelepítéséről és az első birtokadományokról nem készültek azonnal oklevelek. Az alapítás megtörténtét bizonyító, az 1220-as évek második felétől fennmaradt viszonylag nagy mennyiségű adat azonban sejteti, hogy a) a monostor csak néhány évvel korábban, már az 1220-as években létesült I. Osl és fiai közös akaratából, vagy b) mindössze arról van szó, hogy az alapítás ennél korábban megtörtént, ám az alapító nemzetségben, de talán – motiválva éppen a fentebb említett 1228-as oklevélben foglaltak által, amely szerint a soproni várjobbágyok ellen a prépostság egy csornai részbirtokhoz való jogait többek között a patrónusok személyes tanúságával bizonyította – még inkább a Csornán megtelepedett premontreiekben ekkor támadt nagy erővel igény a korábban még szükségtelennek ítélt jobbiztosító *instrumentumok* kiállíttatása iránt. Ennek terméke lenne az 1230-as Osl-féle oklevél, amelyet Osl ispán saját, a kor társadalmá által autentikusnak nyilvánvalóan nem tekintett pecsétjével láttak el. Diplomatikai érdekesség, hogy bár általában a kedvezményezettek csak az 1220-as évtizedig nem tekintették szükségesnek autentikus pecséttel megerősíttetni okleveleiket,⁶⁵⁽³⁰⁶⁾ a csornai szerzetesközösség az 1230-as, nem chirografált és nem autentikus pecséttel ellátott magánoklevelet – és ehhez hasonlóan Osl nembeli Herbord ispán 1280-as adományozó magánoklevelét – a jelek szerint nem tartotta fontosnak átíratni valamelyik hiteleshellyel egészen 1350-ig, amikor a győri káptalantól kérték a transcribálást, még hozzá rögtön több példányban is.⁶⁶⁽³⁰⁷⁾ Ekkor azonban országszerte már legalább évtizedek óta nem fogadták el jogügyletekben a magánokleveleket,⁶⁷⁽³⁰⁸⁾ így csak arra gondolhatunk, hogy hosszú időre egyszerűen elfeledkeztek ezek “korszerűsítéséről”, “jogharmonizációjáról”.

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Műhely / Domonkos Ottó: A SOPRONI HABÁN HÁZ (HABANER HAUS), MINT BIZONYSÁGJEGY

³⁹⁶Domonkos Ottó: A SOPRONI HABÁN HÁZ (HABANER HAUS), MINT BIZONYSÁGJEGY

A kézműves legények vándorlásával kapcsolatos szokás volt, hogy az útjukba eső városokban felkerestek néhány nevezetes látnivalót, mintegy bizonyságául annak, hogy valóban ott jártak.¹⁽³⁰⁹⁾ Sopron város bizonyságjegyeiről (*Wahrzeichen*) számos adatot közölt Csatkai Endre, aki többek között Korabinszky lexikonában 1786-ban megjelent adatokra hivatkozott. Ez a mű a következőket közli: „*Das Hawaner Haus vor der Neustiftthor, so die Feuerprobe ausgehalten; der grüne Stein unter dem Durchgang des vordern Thors; und der Jungfernkopf an der Stadtmauer sind hiesegen Wahrzeichen.*” 1786.²⁽³¹⁰⁾ E bizonyságjegyek közül a habán ház helye és mibenléte eddig ismeretlen volt.³⁽³¹¹⁾ Hosszú évtizedek után sikerült megfejteni e név eredetét.

1. kép. Nagylévárd, Habánok településének székháza, 1781, habán zsúpfedéssel (1985).

397A helytörténeti irodalomból tudjuk, hogy az ónmázás kerámiáikról híres habánok (anabaptisták) Sopronban is menedéket találtak a vallásüldözések idején. Bizonyítják ezt a nagy számban megmaradt korsók, tálak, tányérok, amelyek a főúri és polgári körök kedvelt ünnepi edényei voltak, miként a habán kések fennmaradt evőeszközei is.⁴⁽³¹²⁾ Tudjuk, hogy a habánok e mesterségek mellett lakatos, üveges, ács és asztalos mesterként is dolgoztak a környékbeli kastélyokban. Azt azonban nem tudjuk pontosan, hogy a városon belül hol állhattak házaik. A fazekasok, kályhások égetőkemencéi Bánfalván és a Fövényszerem környékén voltak, másutt a városban tűzvédelmi okokból nem engedélyezték ezek felállítását.⁵⁽³¹³⁾ Ugyanakkor a 19. század városrendezési terveinek egyikén, a mai Kossuth Lajos utca és Táncsics utca sarkán lévő üres telket „Habaner Hof” névvel jelölték.

Ez a „Habaner Hof” pontosan ugyanazt a helyet jelöli 1812-ben, amelyet Korabinszky a „Hawaner Haus” helyéül adott meg a biznyságjegyek felsorolásakor. A „Habaner Hof” tehát topográfiaailag azonos az Újteleki kapun kívül állott „Hawaner Haus” helyével. Erre biznyság a Városi Levéltár térképgyűjteményében található beépítési terv címbeli megnevezése: „Plann Welcher den geometrisch aufgenohmenen oeden Grund Habahner Ort genannt, ausser dem Neustift Thor enthält. Aufgenohmen Anno 1812. durch Mich. Wagner.”⁶⁽³¹⁴⁾ Az üres telekre szárazmalom építését javasolta a megye mérnöke, kocsiszínnel, istállóval, kamrával és a molnár lakásával együtt. Ennek megépüléséről nincs további adat.

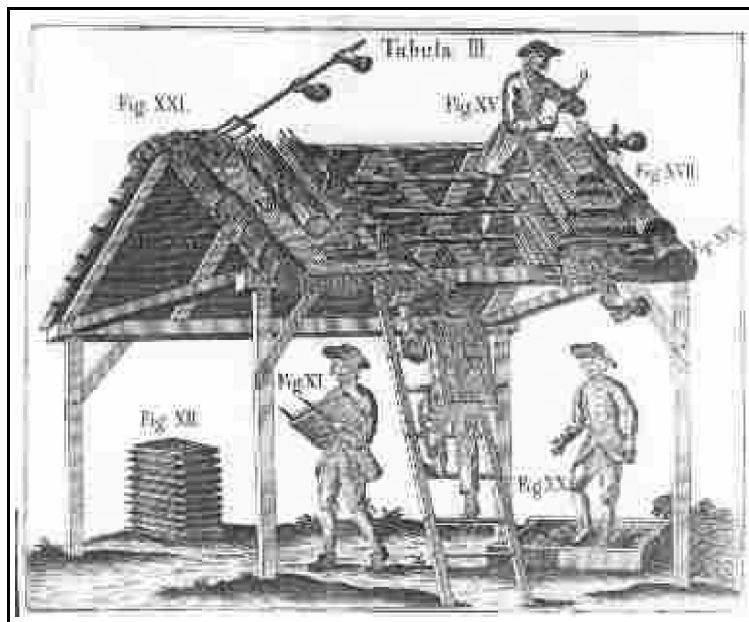
Csatkai Endrétől tudjuk, hogy Landgráf Ádám a 18. században könyvet írt a habán földéről, a habán házról. Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái* című híres művében 1900-ban a következőket írta róla: „*Landgráf Ádám uradalmi igazgató gróf Zichy Miklósnál és báró Zay Péternél. A cs. kir. alsó-ausztriai gazdasági-egyesület tagja rohonci (Vas megye) származású volt és Pozsonyban lakott. Az említett munkája: 'Beschreibung des Habaner Strodaches, ... Pressburg, 1772.'*”⁷⁽³¹⁵⁾ A munkát ugyanezen évben magyarul is megjelentették Pozsonyban, Egerben és Sopronban. Németül Bécsben 1801-ben és Lipcsében 1803-ban jelent meg.⁸⁽³¹⁶⁾ A soproni kiadás egy példánya gróf Széchenyi Ferenc könyvtáralapító adományának darabjaként szerepel az OSzK-ban. Címoldalán ez olvasható: „*Habán fedél, avagy egy igen használatos, szalma és agyagból össze-szerkötetett héjazat nemének le-írása.... Sopronban, Sziesz János által. 1772.*”. Az egri, 1772-es kiadás címoldalát és a fedés munkáját bemutató metszeteket 1983-ban Katona Imre közölte, a nagylévárdi (Vel'ké Leváre), malackai (Malacky), szobotiszi (Ószombat, Sobotište), dejtei (Dechtice), kosolnai (Gósfalva, Košolná), valamint a sárospataki habán házak, habán udvarok fotóival együtt.⁹⁽³¹⁷⁾ Mivel a habán ház kérdése engem is foglalkoztatott, 1985-ben felkerestem a nagylévárdi – épp akkor restaurált – **398**habán-udvart (1. kép). Ennek házai emlékeztettek a régi, 18. század végi, brennbergi bányászlakások alaprajzi beosztására, 4-4 szoba középfolyosóval a földszinten és az emeleten.

2. kép. Landgráf Ádám könyvének címlapja, 1772.

A téma tényleges megoldására a *Technikatörténeti források 1. füzet. A Helytartótanácsi Levéltár műszaki tárgyú metszeteinek részlemezei* c. kiadvány serkentett, igaz némi késéssel. Ebben Trostovszky Gabriella teszi közzé az 1790 óta a „titkos levéltár”-ban őrzött klisék közül a technikatörténeti jelentőségű példányokat. Trostovszky azt írja: „A Helytartótanács gondoskodott arról, hogy az uralkodó, illetve az uralkodó nevében [399](#)határozó kancellária rendeleteit az egész országban megismerjék és végrehajtsák. A rendeletek tartalmának megismerése, jobb megértése és azok végrehajtásának segítése érdekében gyakran juttatott a törvényhatóságokhoz különféle tájékoztató vagy oktató jellegű, az országban használatos nyelven sokszorosított kiadványokat.” Ebben a füzetben a „Habán tető” lemezei is szerepelnek. Landgráf műve a Helytartótanács 1771. augusztus 12-én a tűzvédelem és a tűzoltás jobb megszervezése érdekében kiadott rendelete szellemében született. A közölt táblák bemutatták a habán tető

tűzvédelmi újdonságait. Az első tábla a zsindelyláda és zsúp-csomók előkészítését, a második tábla az agyaggal kevert szalma-zsindelyek készítésének munkamenetét, a harmadik pedig a gerendavázis ház zsindelyezését szemlélteti.[10\(318\)](#)

3. kép. Landgráf Ádám könyvének rézmetszetes illusztrációja, 1772.

A fentiek ismeretében sikerült meglelni Landgráf könyvének soproni kiadású példányát a Széchényi Könyvtárban (2. kép). Most már képet kaphatunk róla, milyen lehetett a „habán ház”, mint a város egyik nevezetessége (3. kép).

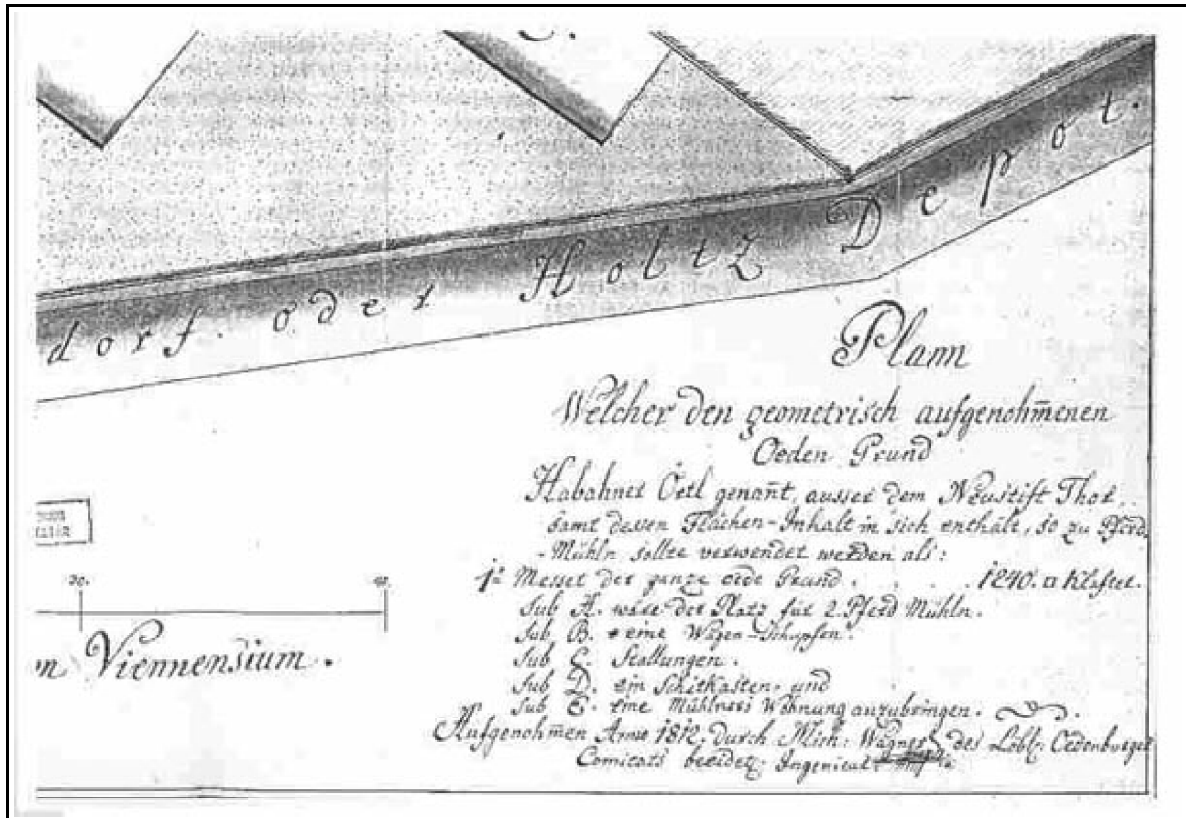
Sopron városában évszázadokra visszamenően készültek tűzrendészeti szabályzatok és rendeletek, melyeket időnként megújítottak, bővítettek. Mint királyi várostól [400](#)elvárható volt az éghetetlen tetőfedés példájának bemutatása. A „Habán fedél...” című könyv ugyan megjelent 1772-ben Sopronban, de a gyakorlati bemutatásra közel tíz évet kellett várni. 1780-ban Franz Xaver Zoller, a híres órasmester készített egy tervet a habán tető, „Havaner-Dach” felépítésére, amit fel is terjesztett a Helytartótanácsához 1780. február 11-én, mint a „Tecti Anababtici” tervét. A helyet kiszemelte az építendő háznak az Újteleki kapun kívül, a „Schattendorfer oder Holtz Depot” és a „Lange Aecker” által határolt háromszögletű területen, mint beépítetlen telken. A házacska „Häusel”, „Domuscula” talán éppen a könyv illusztrációjaként közölt metszet arányait vette követendőnek. Így ennek mérete talán két öl hosszú és egy öl széles lehetett, amire bizony ráillik a házacska, „Häusel” megnevezés, költsége pedig száz forintra rúgott.[11\(319\)](#) Zoller természetesen a városi tanácshoz is beterveztette a tervet, a tanács közgyűlése tárgyalta is 1781. március 2-án, nagy felháborodással. Zoller ugyanis időközben fel is építette a házacskát a már említett háromszögletű telken, és szerette volna a költségeit megkapni: „... auf das ausser den Neustift Thor errichtete, und mit einen Havaner-Dach versehene Häusel über 100 F verordnete Unkosten, entweder in baaren, oder durch Überlassung des zwischen denen daselbst befindlichen Zwe'en Weegen, einen Triangel ausmachenden Grundes, worinn besagtes Häusel erbauet, vergütet werden möhten....” A Tanács véleménye szerint inkább egy szederültetvény (*Maulbeer-Plantage*) telepítésére, vagy pedig egy faraktár (*Holtz-Depositorium*) kialakítására kell fordítani a területet. Másrészt arról szólnak, hogy az

Újteleki utcai lakók tűzvészről félnek a közelükben épült ház miatt. Különben is a kérdéses terület igen hasznos telek, amit nem szabad átengedni Zollernek. Ugyanakkor arról határoznak, hogy a felmerült költségeket, a becsült összeget (*Schätzungs-Pre'ss*) meg kell adni neki, de a házat le kell bontani: „...*sofort aber mehrberührende Häussel rasiret werden soll.*” A Helytartótanácsot pedig értesíteni kell a magisztrátus döntéséről.¹²⁽³²⁰⁾

A vita tovább folytatódott a „beruházót” támogató főhatóság állásfoglalásával, miszerint az építmény és az Újteleki utca közötti távolság miatt nincs tűzveszély. (1781.05.02.) Végül 1781. június 8-án a városi tanács a község (*Gemeinde*) bevonásával úgy határozott, hogy megtérítik Zoller költségeit (most már 200 forintot), és a házacska a város tulajdonába kerül. A vita során Zoller részletes leírást adott a ház felépítéséről, technikai újdonságáról, miszerint a fedésre használatos híg agyagba mártott zsúp kékék, illetve a zsindeyládában agyagozással készült zsindeyek tűzállóak lesznek. Az építéshez két tanácsadót alkalmazott, akiket nyilván Nagylévárdról hívott meg, amint azt Landgráf Ádám is tette a palotai (Várpalota) magtár építésekor. Zoller beadványában kijelentette, hogy a tetőzet a tűzpróbát kiállotta: „*Tectum Stramineum Habanicum idemque successum flammam non conceperit ...*”.¹³⁽³²¹⁾ A megállapodás után az épület, mint a város egyik nevezetessége (bizonyosságjegye) állt fenn éveken át, – amint azt Korabinszky 1786-ban megjelent lexikonából idéztük. Az említett 1812-es beépítési tervrajz azonban azt mutatja, hogy ekkor már üres a telek, tehát lebontották a habán házat (4. kép). Hogy ez mikor történt, azt nem tudjuk.

401 Franz Xaver Zollerről tudjuk, hogy órásmesterként szerzett polgárjogot a városban, a városi tanácsnak is tagja volt. Mesterremekként, 1773-ban készült „lábasórája” a városi tanács dísztermében állott.¹⁴⁽³²²⁾ Vagyonos és befolyásos vállalkozó polgár volt, akinek saját testületével, az órás céhhel is meggyűlt a baja, mert a brennbergi szén kitermelésében is befektetőként vállalt részt.¹⁵⁽³²³⁾

Sopron város bizonyosságjegyei közül ismerjük tehát a „zöldkövet”,¹⁶⁽³²⁴⁾ és most már a habán házat is. A Korabinszky által említett harmadik bizonyosságjegyre – amelyről Csatkai Endre is mint „szúzlányról” írt¹⁷⁽³²⁵⁾ – Bunker mondagyűjteményének áttanulmányozása után még visszatérünk.

4. kép. A habán telek beépítési terve 1812-ben

Manapság azt mondhatjuk, hogy ismét van három, sőt négy bizonyágjegye, a város történetével szorosan összefüggő emlékműve Sopronnak. Az első a várostoronyhoz épített „Hűségkapu”, amit az 1921-es népszavazásért adományozott az országgyűlés. A második a hűségért kapott királyi városi szabadalom emlékére 1977-ben [402](#)állított hatalmas kulcs, amely a hétszáz éves jubileumra emlékeztet a várostorony előtti betonfalra erősítve (mondhatnánk a hétszáz éves kulcs). A harmadik a Várkerületen, az Előkapu közelében megépült „hűségkút”. Thurner Mihály életnagyságú szobra pedig a népszavazás idejében a város harcos polgármesterét hozza közel a városháza lépcsőjére állítva az „utca emberéhez”. Mind a négy fotózások, illetve a pihenés helye.

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Műhely / Kenessei Károly: EMLÉKÜLÉS NAGYCENKEN SZÉCHÉNYI FERENC SZÜLETÉSÉNEK 250. ÉVFORDULÓJÁN

Kenesei Károly: EMLÉKÜLÉS NAGYCENKEN SZÉCHÉNYI FERENC SZÜLETÉSÉNEK 250. ÉVFORDULÓJÁN

Széchenyi Ferenc születésének 250. évfordulója alkalmából, a háromnapos programsorozat kiemelkedő eseményeként a Széchenyi István Emlékmúzeum és Győr-Moson-Sopron Megye Önkormányzata tudományos ülést szervezett Nagycenken 2004. április 28-án. A szervezők célja nemcsak a jeles esemény méltó megünneplése, a megemlékezés volt, hanem kísérletet tettek Széchenyi Ferenc méltatlanul

agyonhallgatott tevékenységének bővebb kifejtésére, megismertetésére is.

Ferenc életművét, munkásságát egyrészt elhomályosítja fia, István tevékenységének, rajta keresztül a reformkor történetének ismertetése, másrészt az apa munkásságát gyakran csak a múzeum- és könyvtáralapításra redukálja a köztudat. A szervezők meggyőződése szerint Széchenyi Ferenc és a felvilágosodás korának más kiemelkedő személyiségei (mint például egykori titkára, Hajnóczy József, vagy a mezőgazdasági szakíró, Tessedik Sámuel) előképei voltak a 19. század első felében sikeresen fellépő nemzedéknek. Az előadók és az előadások meggyőzték a hallgatóságot arról, hogy a történetírásban e korszak és szereplői még nem kapták meg az őket megillető helyet, sok kutatóvaló van még ezen a területen.

A tematika átfogó kép megrajzolását tűzte ki célul. Széchenyi Ferenc életének és munkásságának bemutatása a nagyműveltségű főúr sokoldalúságára, a különböző területeken megmutatkozó előrelátására, önzetlenségére világított rá.

Kenessei Károly múzeumigazgató köszöntő szavai után *Horváth József* levezető elnök, a Kisfaludy Károly Megyei Könyvtár igazgatója méltatta néhány szóban a kezdeményezést, utalva a hely szellemére, amely nem csak Széchenyi Istvánban ölt testet, hiszen éppen Ferenc gróf volt az, aki az addig központnak tekinthető Széplakról, (majd a kényszerű költözés – az Esterházy bérlet visszaváltása – után Horpácsról) a birtokok központját a kiscenki kastélyba telepítette át.

Az ülés első előadója *Rády Ferenc*, az Országos Széchenyi Könyvtár főigazgató-helyettese volt, aki „*Széchenyi Ferenc, a könyvtár- és múzeumlapító*” címmel, a gróf életének arról a szakaszáról beszélt, amely a felajánlást megelőzte. Széchenyi a Theresianumban eltöltött évek alatt közeli kapcsolatba került a Hofbibliothek igazgatójával, Michael Denissel, akinek könyv- és könyvtárismereti előadásából később sokat profitált. Ettől az időtől datálhatjuk a gróf érdeklődését a nyomtatványok, majd később kimondottan a hungarikumok iránt. Európai utazásai során a programban mindig szerepelt egy-egy híres könyvtár, gyűjtemény felkeresése. Ezek közül kiemelkedik a British Museum Könyvtára, a drezdai udvari- és a göttingeni egyetemi könyvtár. Ugyancsak fontos és követésre méltó példát látott Prágában, ahol Karel Kinsky 12 ezer kötetes magánkönyvtárát ajánlotta fel az egyetemnek.

Az utazások nem csupán szakmai elmélyedést, de szemléletbeli változást is eredményeztek. Mint az erre érzékenyen reagáló más főurak, ő is felismerte a Magyar Királyság gazdasági, társadalmi és művelődési viszonyainak a nyugat-európaihoz viszonyított elmaradottságát. A felzárkóztatás reményében felkarolta a fiatal értelmiségiek törekvéseit, támogatta őket. (Csokonai Vitéz Mihályt anyagilag is segítette, a tragikus sorsú Hajnóczy Józsefet hivatalhoz juttatta.) A nemzeti könyvtár létrehozásának gondolata is ebből a felismerésből fakadt. A cenki kastélyban kialakított könyvtár őre és rendezője Hajnóczy halála után Tibolth Mihály lett. Az ő szerkesztésében 1799-ben megjelent az állomány első katalógusa, két kötetben. A következő évben az index-kötet került kiadásra. A tudományos igényű és módszerekkel készített kiadványok első ízben foglalták össze a Magyarországon megjelent nyomtatványokat, a magyar nyelvű vagy témájú külföldi kiadványokat pedig betűrendben osztályokba sorolta. Az 1802. november 25-én kelt, másnap az uralkodó által megerősített alapító okirattal több mint 13 ezer nyomtatvány került nemzeti tulajdonba, amelyeket 1803-ban szállítottak el Kiscenkről a pesti pálos kolostorban kialakított új őrzési helyre. Széchenyi Ferenc nem csak a létrehozást, de a gyarapítást is vállalta, sőt végrendeletében utódai számára is kötelezővé tette. Közvetlenül halála előtt, 1819-ben, az úgynevezett „soproni könyvtárát” (9206 kötet és körülbelül 6 ezer térkép), mint segédkönyvtárat adta a nemzeti könyvtár tulajdonába, ezzel növelve az idegen nyelvű állományt. Miller Jakab Ferdinánd, nyugalmazott akadémiai tanár kapott bizalmat

Széchenyitől a könyvtárőri teendőik ellátására, amelynek maradéktalanul eleget tett. Utóda Horvát István lett, aki Hajnóczyhoz hasonlóan a kismemesi rétegből származott, és főúri pártfogásnak, valamint tehetségének köszönhetően került erre a felelős posztra.

Széchenyi Ferenc munkásságának ez a legjobban dokumentált, a legjobban kutatott és a történeti szakirodalomban a legteljesebben ismertett szakasza.

Söptei Imre, a Vas Megyei Levéltár Kőszegi Levéltára levéltárosa előadásában felhívta a figyelmet a források és feldolgozások szükségességére, sőt hiányára. „*Széchenyi Ferenc a kőszegi táblabíróságon*” című előadásához a ma létező egyetlen monográfia, Fraknói Vilmos 1902-ben megjelent műve (újabb, változatlan kiadása 2003-ban jelent meg) nem adott segítséget. Ugyancsak kevés adatot szolgáltat ebben a témában Bártfai Szabó Lászlónak a Széchenyi család történetét bemutató három kötetes munkája. Ezek a feldolgozások jelentik tulajdonképpen a „Széchenyi Ferenc-szakirodalmat” (a könyvtáralapításról szóló műveket leszámítva). A levéltári források sem bővelkednek adatokban a gróf életének erről a hétéves periódusáról. Az előadásban képet kapott a hallgatóság Kőszeg 18. századi életéről. Ebbe a virágkorát élő városba helyezték az ítélmesterek vándorló bíraskodását felváltó kerületi táblák egyik központját. A Dunántúli 404 Kerületi Tábla szervezeti felépítése és az 1776-os névsor összevetéséből kiderül, hogy Széchenyi Ferenc mint supernumerarius, azaz létszám feletti ülnök került a bírósághoz. (A méltatások csak az ülnökké történt kinevezést említik.) A testület elnöke Hőgyész András Vas megyei nemes, a négy tényleges ülnök közül Rátky József Sopron megyei, Oszterbauer Antal és Málík Ferenc zalai, míg Illésy Ferenc Vas megyei birtokos volt. Söptei Imre saját kutatásai alapján megállapította, hogy Széchenyi a posztot ugyan közel hét évig töltötte be, de tényleges munkájáról csak egyetlen jegyzőkönyv tanúskodik. Gróf Esterházy János zárlat alatt lévő javainak gondnokaként 5 évig működött. 1782-től folyamatosan kereste a magasabb, tekintélyesebb pozíció betöltésének lehetőségét, de csak 1783. augusztusában foglalhatta el a horvát báni helyettes tisztségét.

Széchenyi Ferenc közéleti tevékenységének ismertetését folytatta *Majdán János*, a Pécsi Tudományegyetem docense. „*Széchenyi Ferenc dél-dunántúli munkássága*” címmel megtartott előadásában olyan forrás alapján ismertette a gróf hivatalba lépésének történetét, amely a Mária Terézia-kori úrbéri összeírások és a korabeli helységnévtárak mellett a kor történeti statisztikájának fontos elemét adja. A „*Descriptio Physico-Politico-Topographica comitatus Baranyensis*” 1785 második és 1786 első felében készült. A „*Leírás*” összesen 397 kérdést tartalmaz, amelyek Baranya vármegye összes mezővárosának és falvának (Pécs nem szerepel a megkérdezettek listáján) gazdasági, társadalmi és erkölcsi állapotát voltak hivatottak felmérni. A leírás célját Széchenyi az uralkodótól Pécsi Kerületi „főigazgatói” (királyi megbízotti) kinevezésekor kapott instrukció alapján fogalmazta meg. Eszerint a hivatal betöltőjének kötelessége az alattvalókról való gondoskodás, amihez viszont ismerni kell a gondjaira bízott terület (ebben az esetben 5 vármegye) lakóinak fizikai, erkölcsi állapotát, a települések gazdasági és topográfiai sajátosságait. A teljes „*Leírás*” csak Baranyából ismert. Tolnából 4 községé, Somogyból néhány településé, a Dráván túli terület pedig teljesen hiányzik. Érdekessége még a felmérésnek, hogy a járásokban nem a közigazgatási egységek, hanem a parókiák szerint tartalmazzák az adatokat. A közel 400 kérdést témák, tartalmuk szerint csoportosították. A járás általános jellemzésére 36 kérdés vonatkozott, míg például a jobbágyok életével kapcsolatban 116 kérdést kellett megválaszolni. Kérdéseket tettek fel a kereskedőkről, a nemesekről, az egyházzal, informálódtak a koldusokkal, zsidókkal, cigányokkal kapcsolatban is. A kérdőívek kitöltéséért az alszolgabírók voltak a felelősek.

Majdán János a szentlőrinci járásból hozott példákat. Az ide tartozó 58, többségükben magyarulta községen 12 birtokos osztozott. Jellemzően nagycsaládban éltek a jobbágyok, a népesebb családok inkább a

horvát nemzetiségűekre volt jellemző, nem ritkán 6-8 család együttélését rögzítette a leírás. A jobbágyokkal foglalkozó kérdéscsoport: „A jobbágyok röghöz kötöttek-e vagy szabadon költöznek?” kérdésére 49 esetben az előbbi a válasz. Ez a magyarlakta falvak jellemzője, a német és horvát jobbágyok „szabad menetelűek”. A parasztszaládok kétharmada telkes jobbágy, több mint egy tizede házas zsellér, a házatlan zsellérek száma nem éri el a tíz százalékot. A „Leírás” a földminőségről, a termésátlagokról, a rétek állapotáról és hozamáról, a gyümölcsösökről, a gyümölcs felhasználásáról (például: 405 „Mekkora részét használják a termésnek pálinkafőzésre?”), az állatállományról is pontos képet ad. Olyan kérdésekre is választ vártak, hogy mennyi takarmány jut egy szarvasmarhára télen, vagy hogy az állatok saját nevelésűek-e vagy vásároltak. Rákérdeztek ezen kívül a szokásokra, a települések ünnepeire, azok megünneplésének módjára, a családi ünnepek mikéntjére és tartalmára.

Az iparral és a kereskedelemmel foglalkozó kérdéscsoportra adott válaszok pontosan felsorolják, hányan és milyen iparágban dolgoznak, mikor és hol vannak a helyi vásárok, merre vezetnek a kereskedelmi utak, azok milyen állapotban vannak. A falusi társadalomról felrajzolt képhez hozzátartoztak a cigányok is, akik nyilvántartására már Mária Terézia rendeletben kötelezte a közigazgatást. A vizsgált járásban 58 cigánycsaládot írtak össze. A családfők negyedének nem tudták megmondani a foglalkozását, 5 családot pedig nem tudtak jogállásuk szerint csoportba sorolni (sem a zsellérek, sem a jobbágyok csoportjába nem tartoztak). Majdán János előadásában felhívta a figyelmet arra a precizításra, amelyet Széchényi Ferenc hivatalba lépésekor tanúsított. Noha a Pécsi Kerület forrásai is hiányosak, más kerületből még nem került elő hasonló felmérés, ami azt is feltételezheti, hogy nem központi utasításra fogadtatta el a megyegyűlésekkel a főigazgató a „Conscriptio ...” kitöltésére kötelező rendeletet. A királyi biztosként itt eltöltött bő egy évre vonatkozó forrásanyag szegényes. Tevékenységéről néhány jegyzőkönyv tanúskodik csupán. A „Conscriptio ...” jelentősége így felértékelődik.

Tilkovszky Lóránt egyetemi tanár, a történelemtudományok doktora Széchényi Ferencről, mint birtokosról tartott előadást „*Széchényi Ferenc cenki uradalmának topográfiai felvétele 1812-ből*” címmel. A Magyar Országos Levéltár Széchényi-anyagában talált adatok alapján készült tanulmány első nyilvános ismertetésére ennek az előadásnak a keretében került sor. Tilkovszky professzor a felmérés kapcsán utalt arra a tényre, hogy a Széchényi Ferenc által megteremtett alapon (mind szellemi, mind gazdasági téren) bontakozhatott ki Istvánnak a mezőgazdasággal kapcsolatos reformpolitikája és válhatott a cenki birtok mintagazdasággá. A topográfiai felmérés szerint a nagycenki uradalom területe 12 644 hold, amin 2 mezőváros (Nagycenk és Hegykő), valamint 4 falu (Kiscenk, Boz, Hidegség, Homok) található, 2435 lakossal. Az uradalom több mint felét a földesúr saját kezelésű birtoka teszi ki. Problémát jelentett az irtásföldek használata. Az általános tendenciának megfelelően Széchényi Ferenc is meg akarta váltani ezeket a földeket, így növelve a majorság területét. Az 1877 hold jogi hovatartozásáról a vizsgált időszakban már folytak a perek. Az allodiális földeken korszerű gazdálkodás folyt. Az összeírás említést tesz gőzzel hajtott cséplőgépről, míg a szintén divatos „svájccéria” (35 darab szimmetáli fajtájú tehenet tartottak) a szükséges trágyamennyiséget biztosította. A korszak mezőgazdasági húzóágazata a juhtenyésztés és gyapjúkereskedelem volt. 1710 juh legelt ebben az évben a cenki és a homoki határban. A gyapjúeladásból a kimutatás szerint 7200 forint haszna származott az uradalomnak. A borból szintén jelentős bevételt könyvelhettek el, pedig a majorsági szőlő csak 53 holdat tett ki. A bordézsma nagysága a környék köztudottan jelentős szőlőtermelésére utal.

406 Az előadásban elhangzott adatok nem csak gazdasági, de társadalmi viszonyokra is fényt vetnek. A fizetések, az egyéb járandóságok pontosan tükrözik a helyi társadalmi struktúrában elfoglalt helyet. A legjobban fizetettek a majorság alkalmazottai, míg a községiek inkább a természetbeni juttatásokra

számíthattak. Nemzetiségi megoszlásban Kiscenk és Hegykő lakosai magyarok; Nagycenken a kisszámú németiség asszimilációja már megkezdődött; Bozon csak németek, míg Homokon és Hidegségen túlnyomórészt horvátok éltek. A birtokokra vonatkozó anyagok között ritka az ilyen teljes évet, az uradalom minden tényezőjét átfogó forrás. Széchenyi Ferenc az 1810-es évek elején több felmérést is készíttetett, amelyek alapján 1814-ben megegyezett az osztályos egyezséget fiaival, majd létrehozhatta számukra a hitbizományokat.

Deák Eszter, az Országos Széchenyi Könyvtár munkatársa „*Széchenyi Ferenc nemzetközi kapcsolatai*” című előadásában a Könyvtár új kiadványára: „Széchenyi Ferenc és Csehország” hívta fel a figyelmet, amelynek ő volt egyik szerkesztője és amelyről a Soproni Szemle jelen számában olvasható bővebb ismertetés.

Zárszóként újra elhangzott, hogy Széchenyi Ferenc munkássága, a magyar történelemben betöltött szerepe további kutatásokat igényel, majd a feltárt adatok alapján új, teljességre törekvő monográfia kiadása szükséges.

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Soproni könyvespolc

Soproni könyvespolc

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Soproni könyvespolc / SZEMLÉK SZEMLÉJE IV.* BEMUTATKOZIK A SZABOLCS-SZATMÁR-BEREGI SZEMLE

SZEMLÉK SZEMLÉJE IV.*

[\(326\)](#)BEMUTATKOZIK A SZABOLCS-SZATMÁR-BEREGI SZEMLE

Amikor a Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle egyik szerkesztőjének, Nagy Ferencnek megemlítettem, hogy a Soproni Szemle be szeretné mutatni nyíregyházi társát, akkor ő ezt örömmel nyugtázta, mondván, hogy szerkesztőségük a Soproni Szemlét minden szempontból mértékadónak és követendőnek tartja.

A periodika elődjének a Szabolcsi Szemlét tekintjük, amelyet 1934-től a nyíregyházi Bessenyei Kör adott ki 10 éven keresztül azzal a céllal, hogy a szépirodalmi, kritikai, társadalmi és művészeti folyóirat révén bemutassa a szabolcsi kultúrát. Nagy segítség a helytörténészeknek, hogy 1993-ban megjelent a Szabolcsi Szemle Repertórium, 1934–1944 című kiadvány.

A mai Szemle első száma az 1956. decemberi megjelenési időpontot rögzíti, noha valójában a következő év elején jelent meg. Felelős szerkesztőként Merényi Oszkár jegyezte [407a](#) lapot. A folyóirat nevének módosulása a megye megnevezésének változását követte: ekkor Szabolcs-Szatmári, majd 1992-től Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle. Az ígéretes kezdés után újra egy évtizedes szünet következett, míg aztán 1964-ben és 1965-ben újra megjelent egy-egy szám. 1966-tól évi négy szám látott napvilágot. (Érdekes párhuzamok a Soproni Szemle előző számában ismertetett Vasi Szemlével!) Az újabb nekilendülés kezdetétől két évtizedig Hársfalvi Péter, az újonnan létrehozott nyíregyházi főiskola történelem tanszékének

vezetője volt a felelős szerkesztő. A lap jelentősen hozzájárult ahhoz a szellemi pezsgéshez, amely igazából a hatvanas évek elején, közepén indult el a megyében.

Ritkán adatik meg egy folyóiratnak, hogy diplomáciai tárgyalásokat folytassanak egyik számáról. 1984-ben a negyedik számban a lap a régió felszabadulásának 40. évfordulójára ünnepi számmal rukkolt ki, amelyben a Gyarmathy Zsigmond levéltár-igazgató által közzétett korabeli források némelyike nem illeszkedett az emelkedett hangulathoz.. Már az első dokumentum első pontja arról szólt, hogy a „Nem csapattestekhez tartozó orosz és román katonák önkényesen beszállásolják magukat..., az asszonyokat megbecstelenítik és távozáskor a még élő állatokat magukkal viszik.” Volt nagy pártriadalom, telefonon kiadott utasítás a számok visszaszolgáltatására, tárgyalások a szovjet diplomácia képviselőivel. Az ügyről Vörös László is írt az idén megjelent Szigorúan ellenőrzött mondatok című könyvében. Már nemigen fogjuk megtudni, hogy ennek az esetnek mennyire volt köze a jó emlékezetű Hársfalvi Péter súlyos megbetegedéséhez és 1985 januárjában bekövetkezett halálához.

1985-től Mező András, a magyar nyelvészeti tanszék vezetője látta el a főszerkesztői teendőket, aki ebben az évben bekövetkezett haláláig nagy odafigyeléssel gondozta a Szemle ügyeit. Utódjául Németh Péter régészt, címzetes múzeumigazgatót nevezték ki a folyóirat élére, aki már korábban is hosszú ideig rovatvezetőként meghatározó személyisége volt a szerkesztőségnek. Hosszabb-rövidebb ideig egyébként a Szemle szerkesztőjeként tevékenykedett többek között Ratkó József, Margócsy József és Takács Péter.

A Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle immár csaknem negyven éve negyedévenként megjelenő folyóirat, amely – ahogy a borító is mutatja – a társadalom, tudomány és művészet dolgaival egyaránt kíván foglalkozni. Egy-egy lapszám 120–140 oldal terjedelmű. Esetenként fekete-fehér, ritkábban pedig színes illusztrációk törnek meg a betűk uralmát. Az írások különböző rovatokba tagolva jelennek meg. Az utóbbi évek termését átlapozva megállapítható, hogy soha nem hiányzik az utolsó előtti blokkban a *Szemle* rovat, amelyben 3-6 friss kiadású, főleg megyei vonatkozású, de alkalmanként a szomszédos megyékhez, illetve a határon túli magyarsághoz kapcsolódó könyveket mutatnak be. Elsősorban a kárpátaljai köteteket ismertetik mintegy missziószerűen. Az utolsó oldalak mindig a *Krónika* két részének, a megyei bibliográfiának és az eseménynaptárnak adnak helyet.

E kettő mellett (előtt) szinte minden számban megtalálhatjuk a jellegadó rovatokat. A *Hagyományban* helytörténeti és néprajzi dolgozatok, az *Irodalomban* novellák 408 és költemények mellett irodalomtörténeti tanulmányok, a *Valóságban* statisztikai, szociológiai írások sorakoznak egymás után.

A folyóiratok értékét emelik a megfelelő időközönkénti tematikus számok. Azt hiszem, a Szemle szerkesztői jól érzik ezt a ritmust. 1991-ben például az évi négy szám mellett egy ötödiket is közrebocsátottak *Bűn – bűnözés – börtönirodalom* címmel. Az 1996-ban a *millecentenárium*, 1999-ben *1848–49 emléke előtt tisztelgett a szerkesztőség*. 2001-ben a húsz éves nyíregyházi Móricz Zsigmond Színházzal, rá két évre *A nyíri pajkos* címmel Krúdy Gyulával foglalkoztak.

Köztes megoldásnak számít a hagyományos és a tematikus szerkesztési elvek között az, ha egy rovat minden írása felfűzhető egy témára, de az egész folyóiratot nem tölti ki. Az utóbbi tíz évben kisebb-nagyobb tanulmánybokor jelent meg Bessenyei Györgyről (1997), Váci Mihályról (1994), Ratkó Józsefről (1996), Fejes Endréről (2001), de a szerkesztők egy-egy íráscsokrot állítottak össze a holokauszt (1994), az 1956-os forradalom (1996) emlékére. 1995-ben az egyik szám az egyháztörténettel, egy másik a 800 éves Halotti Beszéddel foglalkozott behatóan. 2003-ban tucatnyi írás jelent meg a Hagyományos magyar növény- és állatfajták jelene és jövője az Észak-Alföldi régióban című konferencia résztvevőitől. Az

ez évi harmadik szám *Évforduló* rovatában minden dolgozat a Rákóczi-szabadságharchoz kötődik. A hamarosan megjelenő negyedik számban pedig sok tanulmány Móricz Zsigmond életéről, munkásságáról szól. Ezek a témafüzérék gyakran egy-egy tudományos ülésanyagból állnak össze.

A szerzők között elsősorban természetesen a nyíregyházi főiskolák tanárait, a megyében élő helyi muzeológusokat, könyvtárosokat, levéltárosokat, szociológusokat, statisztikusokat találjuk. Az olvasók számára támpontot adhat az eligazodásban az évenként kiadott összevont tartalommutató és az 1956–1986 közötti évek repertórium.

A megye tudományos és kulturális életében fontos szerepet tölt be a Szemle. Talán egy kisebb mértékű „profilisztítás” előnyére válna, jelenleg ugyanis úgy tűnik, hogy túl sok területet kíván felölelni. Ki lehetne hagyni például a napjaink gazdasági folyamatait elemző írásokat. Érdeemes lenne viszont erősíteni az irodalmi, művészeti vonalat, többek között felelevenítve a néhány éve eltűnt színházi kritikákat, elemzéseket. Lehetséges, hogy az eddiginél is nagyobb olvasottságot sikerülne kivívnia egy kultúrára összpontosító megyei periodikának.

Most pedig – miután leteszem a tollat, helyesebben, leütöm az utolsó két billentyűt (Ctrl + S) –, megyek a postára, s csekken befizetem az immár 800 Ft-ra felemelt, de még mindig igen méltányos éves előfizetési díjat.

Galambos Sándor

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Soproni könyvespolc / Szende Katalin: Otthon a városban. Társadalom és anyagi kultúra a középkori Sopronban, Pozsonyban és Eperjesen BUDAPEST, MTA TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETE, 2004. 318 O., VIII T. ILLUSZTR. (TÁRSADALOM- ÉS MŰVELŐDÉSTÖRTÉNETI TANULMÁNYOK 32.)

409 Szende Katalin: Otthon a városban. Társadalom és anyagi kultúra a középkori Sopronban, Pozsonyban és Eperjesen BUDAPEST, MTA TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETE, 2004. 318 O., VIII T. ILLUSZTR. (TÁRSADALOM- ÉS MŰVELŐDÉSTÖRTÉNETI TANULMÁNYOK 32.)

Másfél évtizeddel ezelőtt a Szegeden megjelenő AETAS című történelemtudományi folyóirat érdekes összeállítást közölt a középkor anyagi kultúrájáról. A közzétett három dolgozat legterjedelmesebbike „A soproni polgárság anyagi kultúrája a késő-középkorban” címet viselte; az érdekes vizsgálati szempontokat felvető, hatalmas jegyzetapparátust alkalmazó, széles szakirodalmi bázisra támaszkodó, adatgazdag táblázatokat közlő tanulmány szerzője az addig ismeretlen Szende Katalin volt, akinek nevét akkor sokan megjegyeztük. Az indító tanulmányt azután az 1990-es években tucatnyi újabb követte, egy részük német és angol nyelven; ezekből nemcsak a szerző érdeklődési körének fokozatos bővülését követhettük nyomon, de hamar felfigyelhettünk arra is, hogy Szende Katalin a Házi Jenő által 1930 táján publikált soproni végrendeletek mellett a pozsonyi késő-középkori testamentumokra is kiterjesztette vizsgálódásait, melyeknek középpontjába egyre inkább a magyar városok mindennapi életének kutatása került. Izgalommal vártuk, mikor készül el a szerző – a számos résztanulmány után – a téma összefoglalójával. Egy évtizedre volt ehhez szüksége Szende Katalinnak: 2000 májusában megvédte „Otthon a városban” című, „Urbanizáció, társadalom és anyagi kultúra a késő középkori Sopronban és Pozsonyban a végrendeletek

tükreben” című PhD-disszertációját – most pedig az MTA Történettudományi Intézetének kiadásában az érdeklődők szélesebb köre is kézbe veheti a disszertáció alapján elkészített azonos című, „Társadalom és anyagi kultúra a középkori Sopronban, Pozsonyban és Eperjesen” alcímű kötetet. Erről a kiadványról szeretnék az alábbiakban szólni!

Bevezetéképpen röviden áttekinti érdeklődésének alakulását a szerző, majd köszönetet mond mindazoknak, akik hozzájárultak e munka elkészültéhez. Szellemes köszönetmondásából kiderül: szinte mindenkinek köszönhet valamit – kezdve szüleivel és testvéreivel, folytatva tanáraival, munka- és kutatótársaival, zárva a sort gyermekeivel és házastársával –, akivel eddig élete során közelebről találkozott, hiszen mindannyian a mindennapi élet egy-egy szeletét hozták közelebb hozzá.

A kötet öt nagy fejezete közül az első a „Sopron és Pozsony helye Nyugat-Magyarország városhálózatában” címet viseli. Szende Katalin bevallottan nem vállalkozik a két város történetének áttekintésére; csupán a mindennapi élet bemutatásához szükséges háttérrel szeretné felvázolni. Teszi mindezt a két város múltjának párhuzamos tárgyalásával, a hasonló és eltérő elemek egymás mellé állításával. A két város urbanizációjának kezdeteit csupán érintve részletesebben foglalkozik késő-középkori gazdaság- és társadalomtörténetük főbb vonásaival: a településszerkezet áttekintése után [410](#) utal a népesség számának alakulására, majd a gazdasági-társadalmi fejlődés vázlatát adja. Fontos forrásai ehhez az adójegyzékek, melyekből Pozsonyból 5, Sopronból viszont 22 maradt fenn a késő-középkorból – ez utóbbiak segítségével Sopron adózó házainak számáról 1379-től 1686-ig meglehetősen részletes táblázatot állíthatott össze a szerző. De a források bősége lehetővé teszi pl. az ingatlanforgalom alakulásának adatgazdag bemutatását, a kereskedelem főbb jellemzőinek felvázolását, a kézművesek belső rétegződésének érzékeltetését, vagy éppen a nemesség és a papság városban belüli szerepének összehasonlítását is. Különösen izgalmas a Sopron és Pozsony középkori kapcsolatainak alakulását bemutató alfejezet, melyben a jogi, politikai és közigazgatási jellegű kapcsolatokat ugyanúgy tárgyalja a szerző, mint a gazdasági, vagy éppen a személyes jellegűeket. Ez utóbbiakból kiderül, hogy a két város polgárai között rokoni kapcsolatok is szövődtek; sőt arra is akadt néhány példa, hogy az egyik városból a másikba települt át valaki: a leghíresebb ilyen áttelepülő a hagyatékában fennmaradt könyvjegyzékéről ismert Liebhart Eckenfelder pozsonyi jegyző volt, aki pályáját Sopronban kezdte, ahol négy évig városi írnok volt.

A kötet második fejezete „A magyarországi városi végrendeletek helye az európai joggyakorlatban” címet viseli. Kutatástörténeti áttekintésében utal a végrendeletek iránti kutatói érdeklődés 19. század végi kezdeteire, majd az 1970-es évektől tömegessé váló érdeklődés okait kutatva megállapítja: a végrendelet mint történeti forrás a mindennapi élet különböző területeinek feltárása mellett alkalmasnak tűnik pl. a demográfia, a családszerkezet, a vagyoni megoszlás stb. kutatására is. A végrendelezési jog európai fejlődésére éppen csak utalva áttekinti a városi végrendeletek kutatásának legfontosabb eredményeit, számba véve a fontosabb forrásközléseket, ill. feldolgozásokat – a német, francia, olasz, osztrák, horvát, cseh, dán stb. kutatások mellett felemlítve a kötet tárgya szempontjából legfontosabb hazaiakat is. A városi végrendelezésre vonatkozó magyarországi szabályozást ismertetve főként a tárnoki jog ezzel kapcsolatos pontjait tekinti át, majd bemutatja a Sopronban, Pozsonyban, ill. Eperjesen hozott, végrendelezést szabályozó intézkedéseket. A városi polgárok testálási gyakorlatának bemutatása mellett röviden kitér a nemesek, a parasztok, illetve az egyházi személyek végrendeleteinek fontosabb sajátosságaira is, hiszen tőlük származó testamentumok is szép számmal vannak a feldolgozott forrásanyagban. Ez utóbbiról megtudjuk, hogy Pozsonyból az 1350 és 1529 közötti időszakból 883 darab, Sopronból az 1393 és 1529 közötti évekből 314, míg Eperjesről az 1446 és 1526 közötti nyolc évtizedből 123 darab testamentumot

használt fel munkája során Szende Katalin – azaz együttesen nem kevesebb, mint 1320 végrendelező utolsó akaratát vette alapos elemzés alá! Érdekes a források nyelvi megoszlására is utalnunk: a végrendeletek mintegy 95%-a Sopronban és Pozsonyban egyaránt német nyelven íródott; az eperjesiek közül viszont 101 darab latin nyelven maradt az utókorra – vagyis a testamentumok elemzéséhez alapos nyelvi felkészültség is szükségeltetett!

A „Végrendekezés és városi társadalom” címet viselő harmadik fejezetben először azt vizsgálja a szerző, milyen arányt tehetek ki a végrendelezők az adott város összlakosságához képest. A lakosságszámra vonatkozó adatok és az elemzett források számának körültekintő – az utóbbiak időbeli megoszlását is figyelembe vevő – összevetése után arra a következtetésre jut, hogy Pozsonyban a felnőtt lakosság kb. 9,8%-a 411készített írásbeli végrendeletet; Sopronban ez az arány mintegy 6,3%-ra, míg Eperjesen kb. 6%-ra tehető. Ezen arányok elmaradnak ugyan Bécs, vagy néhány nyugat-európai város hasonló adataitól, hazai viszonylatban azonban – még a kora-újkori adatokkal összevetve is – meglehetősen jónak mondhatók. A végrendelezők nem szerinti megoszlását tekintve érdemes figyelni arra, hogy míg Sopronban 67%, Pozsonyban pedig 61% a testálók között a férfiak aránya, addig Eperjesen csak 53,3% – vagyis a nemek közötti arány itt sokkal kiegyenlítettebb. A testálók családi állapotát tekintve a nős férfiak csoportja a legnépesebb, majd a férjes nőké következik; foglalkozásra nézve a gazdapolgár, kézműves, kereskedő az „élmezőny” sorrendje – a kézművesek csoportja viszont több tucatnyi iparág képviselőiből áll össze. A végrendelezők lakóhelyét áttekintve a belváros, illetve a külvárosok közötti megoszlást igyekszik városonként kideríteni a szerző, aki egyébként a vagyoni helyzet vizsgálatára is kísérletet tesz. Ez utóbbihoz azonban más forrásokat is be kell vonnia a kutatásba: leginkább az adójegyzékeknek veheti hasznát, így Sopronban végzi a legalaposabb elemzést, hiszen itt maradt fenn a legtöbb adójegyzék.

A kötet egyik izgalmas alfejezete a „Családszerkezet és örökösödési szokások” címet viseli: ebben Szende Katalin a késő-középkori városi családokra vonatkozó adatokat kísérel meg összefoglalni. Természetesen tisztában van azzal, hogy a végrendelet – amely sokkal inkább „pillanatfelvétel” a testáló családjáról, mint teljes kép – nem a legalkalmasabb forrástípus ehhez; de egy olyan korban, melyből más hasonló tartalmú forrástípus ilyen mennyiségben nem maradt fenn, a testamentumok elszórt adalékai is fontosak lehetnek a téma kutatójának. Kirajzolódnak pl. a házassági kapcsolatok fontosabb földrajzi irányai, lényeges adalékokhoz juthatunk az újraházasodási szokásokról, képet kaphatunk a mostohagyermekről való gondoskodásról stb. A gyermekek számáról ugyan nem adnak pontos képet forrásaink – a már elhalt gyermekről itt már nem kell szólni a testáló –, de a testáláskor élőként említett gyermekek számából is fontos következtetéseket vonhatunk le. Feltűnő pl., hogy milyen magas a gyermektelen végrendelezők aránya: Pozsonyban 46,5%, Sopronban 54,1%, Eperjesen pedig 55,7% azon testálók aránya, akik nem említenek élő gyermeket! Ahol pedig említenek, ott többnyire egyet vagy kettőt – és sokszor az sem derül ki, hogy fiúról vagy leányról van szó... A kevés gyermek miatt gyakran említetnek örökösöként oldalági rokonok; unokákról viszont csak ritkán esik szó a forrásokban – ebben bizonyára az alacsony átlagéletkor is szerepet játszhatott. Az érdekes adatokat és következtetéseket itt és most tovább nem részletezve csupán kettőt emelnék ki az utóbbiak közül: a vizsgált időszakban és városokban a nukleáris családmodell volt a legelterjedtebb; ill.: a városokban az alacsony gyermekszám miatt a termékenység a népesség szinten tartásához sem volt elegendő.

Az előzőhöz hasonlóan izgalmas alfejezet „A város másik fele: a nők szerepe a magánéletben, a munkában és a közösségi szférában” című is, melyben több korábbi dolgozatának tapasztalatait sűríti össze a szerző, megállapítva azt is: ebben a térségben a végrendelet a legjobb forrástípus a nők történetének kutatásához! A nők a vizsgált városokban jórészt a férfiakéval megegyező tulajdoni és végrendelezési jogokkal bírtak;

és természetesen a munkából is számos területen kivették részüket: 412szőlőt birtokoltak, kiskereskedelmi tevékenységet folytattak, bizonyos mesterségeket gyakoroltak stb. De vizsgálja a tanulmány a nők kapcsolatrendszerét, kitérve ezen belül a céhekkel, ill. a vallásos társulatokkal való kapcsolatuk bemutatására is.

A kötet legterjedelmesebb fejezete „A polgárok anyagi kultúrája a végrendeletek tárgyi hagyatékai tükrében” címet viseli. Ebben először a forrásokból adódó hiányokat veszi számba Szende Katalin, megállapítva: „A végrendeletek nem a leltárak rövidített, válogatott kiadásai, hanem a vagyon más szempontból történt számbavételének eredményei” (135. o.); majd a tárgyak funkciója szerint csoportosítva tekinti át a forrásaiban előforduló vagyontárgyakat. Az általa elvégzett munka nagyságát érzékeltető fontos megjegyeznünk, hogy Sopronból 2014, Pozsonyból 3754, míg Eperjesről 726 tárgyra vonatkozó említést vett kvantitatíve is vizsgálat alá! A közel száz oldalas, adatokban rendkívül gazdag fejezet tartalmának részletesebb ismertetése szétfeszítené e recenzió kereteit; itt és most – a Tisztelt Olvasó érdeklődését felkelteni akarván – csupán az általunk legizgalmasabbnak tartott kérdésekre utalhatunk. Így például arra, hogy nemcsak az egyes vagyontárgyak fontosabb „fizikai” jellemzőit vizsgálja a szerző, de összesíti azok örököseit is; így pontosan követhetjük a vagyontárgyak útját: melyek öröklődnek a családon belül, melyek kerülnek kívülálló személyekhez vagy éppen kegyes hagyományként templomokhoz, vallásos társulatokhoz. Nagyon izgalmas – és a nem szakember olvasó számára is érdekes lehet – a ruházattal kapcsolatos, a három városból együttesen másfélezernél több adat részletes elemzése, mely nem csupán a ruhadarabok fajtáit tekinti át, de kitér színük, anyaguk, állapotuk, értékük bemutatására is – felhívva a figyelmet a három vizsgált város viseletének hasonló és eltérő elemeire. Talán itt kellett szembenéznie a szerzőnek a legnehezebb feladattal, hiszen a német és latin nyelvű források szín-, anyag- és ruhadarab-megnevezéseinek azonosítása bizonyosan komoly kihívást jelent a mai kutatónak! Ugyanakkor itt van relatíve a legnagyobb forrásbőség is, hiszen – amint arra Szende Katalin is felhívja a figyelmet – „Ideális esetben lehetőség van a leírt, lefestett és megtalált darabok azonosítására” (145. o.). Ezen összetett és nehéz feladatot kiválóan oldotta meg a szerző!

Hogy milyen tárgyak szerepelnek még az elemzésben? Az ágyneműk és egyéb lakástextilek bemutatása után egy hosszabb alfejezet foglalkozik az edények különböző típusainak számbavételével, kitérve az evőeszközök fontosabb jellemzőire is; majd a kegytárgyakkal, a bútorokkal, a fegyverekkel, a szerszámokkal és munkaeszközökkel, a mezőgazdasági termékekkel, majd végül a könyvekkel kapcsolatos elszórt adalékokat összesíti a szerző. Teszi mindezt a fontosabb jellemzők mellett az örökhagyók és az örökösök személyére egyaránt figyelve; ennek köszönhetően pl. azt is láthatjuk a tárgyak típusait városonként összesítő táblázatából, hogy míg Sopronban a könyvek említése többnyire egyházi személyek végrendeleteiben található, addig Pozsonyban a városi polgárok rendelkeztek a könyvek nagyobb hányadáról (vö.: Az ingóságok említésének tárgycsoportonkénti megoszlása; 136. o.).

Kutatásainak eredményeit Szende Katalin egy összefoglaló fejezetben, három témakör – végrendeletek és életmód, végrendeletek és kereskedelem, a végrendeletek és a polgári életforma – köré csoportosítva összegzi: ezt a mindössze tíz oldalas fejezetet 413alaposabb tanulmányozásra ajánljuk a Tisztelt Olvasónak! Olvasása megéri a fáradságot: bő évtizedes munkájának legfontosabb tanulságait fogalmazza meg benne Szende Katalin. Hogy milyen léptékű ez a munka, azt jelen kötet tudományos apparátusa jól érzékelteti: a 779 lábjegyzet már „ránézésre” is tiszteletet parancsoló; tanulmányozva azután azt is megállapíthatjuk, hogy ennél lényegesen több – legalább mégegyszer ennyi! – bibliográfiai hivatkozás található bennük, és persze számos egyéb értékes és fontos információ. De érdemes alaposabban szemügyre vennünk a „Források és irodalom” fejezetet is: felhasznált levéltári forrásait három levéltárból – Magyar

Országos Levéltár, Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára, ill. Archív mesta Bratislavy – gyűjtötte össze a szerző; a publikált források jegyzéke 36 tételt tesz ki; az „Irodalom” alcím alatt pedig nem kevesebb, mint 411 tételt számolhatunk össze! Ez utóbbiaknak csaknem fele idegen nyelvű szakkönyv: 115 német, 44 angol, 27 szlovák, 6 francia, valamint 1-1 olasz, ill. dán nyelven kiadott tanulmányt használt fel Szende Katalin könyvének megírásához – a 217 magyar nyelvű feldolgozás mellett! Ami pedig ezen impozáns jegyzék tematikai megoszlását illeti: 72 tétel a mindennapi élet kutatásával, 59 várostörténettel, 48 végrendeletekkel foglalkozik; nem számítva bele ezen számokba a három város helytörténetével foglalkozó feldolgozásokat: ez utóbbiak sorában 60 soproni, 28 pozsonyi és 9 eperjesi tárgyú munkát számoltam össze. És engedtessek meg még egy adat: az irodalomjegyzék „legnépszerűbb” szerzője Szende Katalin témavezetője, Kubinyi András professzor, aki 32 munkájával szerepel a jegyzékben; utána viszont maga Szende Katalin következik, akinek 1989 és 2004 között megjelent, itt felsorolt 27 tanulmánya egyértelműen bizonyítja: jelen kötet komoly előtanulmányok után, az eddigi kutatási eredmények összefoglalásaképpen készülhetett el! (Míg a külföldi szerzők sorában 10 hivatkozott munkával „előkelő helyen áll” az a Kremsben alkotó és Budapesten is tanító Gerhard Jaritz, aki a mindennapi élet kutatása terén úttörő szerepet vállalt, és aki a német nyelvű összefoglaló lektoraként e kötetben is „jelen van”.)

Az igényes kivitelű, összeosztott személynév- és helynévmutatóval ellátott, 8 tábla színes illusztrációt, valamint egy az átlagosnál bővebb német nyelvű összefoglalót is tartalmazó „Otthon a városban” című kiváló kötetet jó szívvel ajánlhatom minden, a késő-középkor mindennapi élete iránt érdeklődő olvasónak, „szakmabelinek” és „kívülállónak” egyaránt; a soproniaknak pedig különösképpen, hiszen Szende Katalin az egyébként a magyar városok átlagánál valószínűleg bőségebb helytörténeti feldolgozások után is tud e kötetével számukra városukról újat és érdekeset mondani!

Horváth József

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Soproni könyvespolc / Elisabeth Gmoser: Geschichte der Herrschaft Güns als kaiserliches Kammergut unter österreichischer Verwaltung (1491–1647) EISENSTADT, 2002. (BURGENLÄNDISCHE FORSCHUNGEN BD. 86.)

414 Elisabeth Gmoser: Geschichte der Herrschaft Güns als kaiserliches Kammergut unter österreichischer Verwaltung (1491–1647) EISENSTADT, 2002. (BURGENLÄNDISCHE FORSCHUNGEN BD. 86.)

Elisabeth Gmoser kötetének megjelenése kétszeresen is öröndetes tényként értékelhető: egyrészt egy, az utóbbi évtizedekben látványosan fejlődő burgenlandi – nyugat-magyarországi tudományos kapcsolatokba ágyazódó helytörténeti munka látott napvilágot, másrészt az utóbbi időben hazánkban elhanyagolt területté váló kora újkori nagybirtok-történet gazdagodott egy alapos monográfiával.

Véleményem szerint a helytörténetírás csak egy-egy régió feltérképezésével, vizsgálatával végezhető el tudományos szinten, így a történeti Magyarország nyugati sávjában fekvő települések históriáját kézenfekvő módon az évszázadokig meghatározó jelentőségű nagybirtokok keretei közé kell illeszteni. Megfordítva a kérdést: a gazdaságtörténet számára az uradalomtörténetet illetően értelemszerűen a legkisebb egység maga az uradalom. Azért fontos ezt leszögezni, mert Gmoser könyvében a kőszegi nagybirtok története nem az azt alkotó települések, birtoktestek történetéből áll össze, hanem a szerző

igyekszik az uradalmat szerves egésként láttatni velünk.

Az uradalom történetének monografikus feldolgozása a földrajzi leírással veszi kezdetét: az 1569-ben a kőszegi uradalomhoz tartozó települések közül ma Kőszeg városán kívül az alábbiak találhatóak Magyarországon: Vas megyében Tömörd, Lukácsháza, Gencsapáti, Vasasszonyfa, Ludad (Gyöngyösfalu), Doroszló (Kőszegdoroszló), Pöse (Gyöngyösfalu – Nagypöse), Sopron megyében pedig Felső- és Alsószakony, valamint Kiszsidány. Az egykor szintén Sopron megyében található Locsmánd (Lutzmansburg), Frankó/Répcesarud (Frankenau), Nagybarom (Großwarasdorf) ma már Ausztriához tartozik (Burgenland, Oberpullendorf kerület). A felsorolásból is kitűnik, az egykori kőszegi uradalom birtokai döntően ma is Magyarország területéhez tartoznak.

Vajon mi is indíthatta a szerzőt arra, hogy a középkorban és ma is jórészt hazánkhoz tartozó uradalommal foglalkozzon? Erre a válasz tulajdonképpen a kötet alcímében rejlik: a kőszegi uradalom, mint koronazálogbirtok mintegy másfél évszázadon át (1491–1647) Ausztria, helyesebben Alsó-Ausztria részét képezte, tehát osztrák igazgatás alatt állt. (Kőszeg valójában 1445-ben került Habsburg kézre más birtokokkal együtt, ezek közjogi helyzetét azonban több békeszerződés után az 1491. évi pozsonyi békeszerződés véglegesítette.)

A nyugat-magyarországi koronazálogbirtokok kérdésköre rendkívül összetett problematika: míg Magyarországon lényegében véve Bariska István kőszegi tudós levéltároson kívül nemigen foglalkozott senki a kérdéskörrel, addig osztrák oldalról már számos publikáció látott napvilágot, hiszen az érintett birtokok döntően ma Burgenland 415részeként Ausztriához tartoznak (Fraknó, Kismarton, Kabold, Borostyánkő, Szarvkő). Elsősorban August Ernst, a Burgenlandi Tartományi Levéltár volt igazgatója foglalkozott sokat e problémakörrel. Ezek az uradalmak ugyanakkor elsősorban az Esterházyak és Batthyányak révén igen fontos szerepet játszottak, ennek megfelelően az egyes nagybirtokok történetére már régóta nagyobb figyelem vetül: magyar részről Zimányi Vera munkásságát kell kiemelni (Der Bauerstand der Herrschaft Güssing im 16–17. Jahrhundert. Eisenstadt, 1962.; A rohonc-szalónaki uradalom és jobbágysága a XVI–XVII. században. Budapest, 1968.), míg osztrák részről elegendő most Harald Prickler Borostyánkő uradalmának történetét bemutató monográfiáját. (Geschichte der Herrschaft Bernstein. Eisenstadt, Burgenländisches Landesarchiv, 1960. Burgenländische Forschungen, 41.), illetve az Allgemeine Landestopographie des Burgenlandes kötetének vonatkozó részeit említenünk. (Csak zárójelben jegyezzük meg, hogy további kora újkori nyugat-magyarországi uradalmak feldolgozásai történetek megdisszertációk formájában: Lánzsér, Kabold, Fraknó-Kismarton kapcsán.) Ebbe a folyamatba illeszthető Gmoser munkája, ami számunkra annál is érdekesebb, mivel – mint fentebb említettük – szemben a többi zálogbirtokkal, Kőszeg uradalmának döntő része ma is Magyarországhoz tartozik.

Gmoser uradalomtörténetét lényegében a kőszegi vár, város és uradalom középkori történetének 1445-ig, azaz osztrák kézre kerüléséig történő felvázolásával kezdi. Ez a viszonylag hosszú bevezetés (21–62. o.) azonban számos ponton felületesre sikerült. Legfőbb problémája, hogy a 13–15. századi magyar köztörténeti fogalmakat, definíciókat és folyamatokat (pl. vármegyék kialakulása, magyarországi várépítés kezdetei, uradalom-szervezés) nem sikerült megfelelően átültetni, ami a szűk és viszonylag régi irodalmi bázisra vezethető vissza. Az ide vonatkozó irodalomból lényegében véve csak Fügedi Erik monográfiáját (Vár és társadalom a 13–14. századi Magyarországon. Bp., 1977.) használja, nem történik viszont utalás például Engel Pál alapvető vártörténeti, archontológiai és genealógiai, vagy Kristó Gyula megyetörténeti és más munkáira! Ami a kőszegi váruradalom középkori történetét illeti, itt sem elsősorban a Kőszegi (Németújvári) család genealógiáján keresztül érdemes a vár 13. század második fele – 14. századi eleje történetét bemutatni. Ugyanúgy hiányolhatja az olvasó a vár (az alsó- és a felső) régészeti feltárásának

eredményeit, mivel az több ponton módosíthatta, kiegészíthette volna a szerző állításait. Mindezekről Holl Imre jelentetett meg számos publikációt. A 14. század második felétől már – Bariska István kutatásaira támaszkodva – átfogóbb képet kapunk: a szerző elsősorban Kőszeg vár és város kapcsolatára, viszonyára, a város gazdasági szerepére koncentrált. Az uradalomhoz tartozó további településekre itt nem tér ki a szerző, mivel az egyes birtokokra vonatkozó ismereteket a zárófejezetben külön adattárban gyűjtötte össze (349-379. o.).

1445 lényeges fordulópontot képez Kőszeg és a kőszegi uradalom történetében: ekkor kezdődik meg a több mint kétszáz évig tartó osztrák birtoklás. A szerző alaposan ismerteti az Ausztriához került nyugat-magyarországi uradalmak közjogi helyzetére vonatkozó irodalom eredményeit, jól jellemezve a sajátos közjogi helyzetet: ezen uradalmak ugyan Ausztriához kerültek, de a magyar jogfelfogás szerint továbbra is „*intra fines regni Hungariae constituta*”, azaz a magyar koronától nem elidegenítve, 416 csak elzálogosítva lettek. Ez persze azt is jelentette, hogy ezen területek adózása és jogszolgáltatása osztrák mintára történt. A terület Magyarországhoz lényegében véve csak egyházigazgatási szempontból tartozott, hiszen azt továbbra is a győri püspök gyakorolhatta, aki tizedszedési jogát is megőrizte a zálogbirtokokon. Tegyük hozzá, hogy a kőszegi uradalom sajátos helyzetben volt a többi koronazálogbirtokhoz képest: ez volt az egyetlen, amely nem volt határos Ausztriával, így egyfajta „zárványként” ékelődött a környező magyar területek közé. Ez a helyzet a későbbiek során mindig is jelentős hatással volt az uradalom történetére.

A szerző ezt követően a zálogbirtok (*Pfandschaft*) fogalmát járja körül, amely jogilag eltért a magyar zálogbirtokhoz képest. Azzal, hogy a pozsonyi békével Kőszeg Ausztriához került, lényegében azt jelentette, hogy bekerült az osztrák főhercegi domíniumok, kamarai javak (*Kammergut*) közé. Ezen birtokokat és jövedelmeket az osztrák főhercegek (lényegében III. Frigyes német-római császárral kezdve) előszeretettel használták spekulációs objektumokként, azaz különféle zálog- és kölcsönügyletekhez.

Ezt követően tudhatjuk meg, hogy a kőszegi uradalom milyen osztrák szerveknek volt alárendelve. A koronazálog-birtokok közigazgatásilag egytől-egyig az akkori Alsó-Ausztriához tartoztak (ami nem azonos a maival, mivel ahhoz akkor a mai Felső-Ausztria, Stájerország, Krajna és Karintia is hozzátartozott). Ennek a tartománycsoportnak az élén I. Miksa császár közigazgatási reformjai után az ún. Niederösterreichische Regierung, az alsó-ausztriai kormány vagy kormánysszék állt közigazgatásilag és törvénykezésképpen, míg gazdaságilag az osztrák főhercegi magánjövödelmeket kezelő *Vizedom* (unter der Enns, azaz Enns-en inneni), valamint az I. Miksa által felállított *Niederösterreichische Raitkammer* alá tartozott. I. Ferdinánd idejétől kezdve megszilárdult az alsó-ausztriai kormánysszék helyzete (élén a helytartóval, egy kancellár, valamint 12 tanácsos), ekkortól egyértelműen ez a szerv volt illetékes a koronazálog-birtokról fellebbezett ügyekben. I. Ferdinánd nevéhez köthető az Alsó-ausztriai Kamara 1522-ben történt megszervezése, amely ettől kezdve gazdasági és részben közigazgatási területen felügyelte a koronazálog-birtokokat. Érdekes, hogy a továbbra is működő *Vizedom* tagja lett a kamarának. (A szerző állításával szemben (79. o.) az Alsó-ausztriai Kamara 1564 után nem lett illetékes minden cseh és magyar ügyben, hiszen ezekre külön országos kamarákat szervezett meg a Habsburg uralkodó.) A gyakorlatban ez a felállítás azt jelentette, hogy az uralkodónak járó adókat (*Urbarsteuer*) a *Vizedom*, míg a rendek által kiróttakat (*Zapfenmaß*) az Alsó-ausztriai Kamara szedte be. Ami a fellebbezési jogot illeti, az elsősorban Kőszeg város esetében bizonyult fogas kérdésnek. A város 1328-ban kapott privilégiumára támaszkodva saját törvénysszékét tartott fenn, de a fellebbezési és pallosjogot az uradalom birtokosai többször is igyekeztek magukhoz vonni. Végül is csak 1568-ban sikerült elérni azt, hogy az első fokú eljárásokat a város folytathatja le, a másodfokon pedig az alsó-ausztriai kormánysszék jár el. A szerző

ugyanakkor megfelelnek a korszak legfontosabb gazdasági kormányzójáról, az Udvari Kamaráról, amely az Alsó-ausztriai Kamara feletteseként minden lényegi ügyben kinyilvánította véleményét.

417Ezt követően Gmoser az uradalmat megszerző zálogbirtokosok rendjében halad. A 15. század végéig csak említés szintjén szerepelnek a zálogbirtokosok, majd 1492-től a Kőszeg életében – elsősorban építkezéseik miatt fontos szerepet játszó – Prüschenk család (a későbbi Hardegg grófok) 1503-ig bírja Kőszeget. 1503–1505 között Fridrich Herber, majd 1505-től egy cseh, Peter Mraschke áll az uradalom élén, utóbbi talán csak várnagyként egészen 1517/18-ig. Ezt követően egy magyar főúr, Sárkány Ambrus szerzi meg Kőszeget 5600 rajnai Ft-ért zálogban, majd 1522-ben Erdődy Péter kapja meg 6000 fl-ért. Erdődy valószínűleg 1529-ig bírta az uradalmat, miután azonban Szapolyai pártjára állt, a birtokot I. Ferdinánd elkobozta és 1529-ben Jurisics Miklósnak engedte át. Jurisics szerepét Kőszeg történetében nem kell hangsúlyozni, ám azt érdemes megjegyezni, hogy a vár hősies megvédése jól jövedelmezett számára, hiszen a vár és a védelemre fordított költségeivel valamint egyéb hitelekkel tovább növelte a kőszegi uradalom zálogösszegét: 5.348 fl-ról 13.000 fl-ra! Ő volt az egyetlen birtokos a vizsgált időszakban, aki 1533/37-ben örökjogon is adományt kapott az uradalomra, az más kérdés, hogy halálakor, 1543-ban ezt nem sikerült továbbörökítenie. Ezt követően négy évig zajlott a jogvita a várat kézben tartó Jurisics örökösök (János és Miklós – valószínűleg az elhunyt unokaöccsei) és az Alsó-ausztriai Kamara között. Ezt követően osztrák nemesek szerzik meg Kőszeget: Hans von Weispriach (1547–1550), majd veje: Christoph Teuffl (1550–1554). 1554-ben az egyik Jurisics-örökösnek, Miklósnak sikerül megszereznie a birtokot. Az ő birtoklása idején éleződött ki leginkább a város és az uradalom közötti helyzet. 1572-ben között az elhunyt Jurisics Miklós veje, Franz von Schönaich szerzi meg rövid időre az uradalmat, azonban 1574-től új fejezet kezdődik Kőszeg történetében: ettől kezdve magyar főnemesek szerzik meg a koronazálogbirtokot: Batthiány Katalin (1574–75), Csoron János (1576–1584), Nádasdy Kristófné Csoron Margit (1586–1615), végül a Széchy-család: Mihály, majd Dénes. 1606 és 1609 között a birtokot az uralkodó mint rebellis jószágot lefoglaltatta és a katonai élelmezési hivatal részére engedte át.

A kötet alcíme szerint a kőszegi uradalom mint kamarai birtok osztrák igazgatásáról is szól. Miben is nyilvánult ez meg? Először is le kell szögeznünk, hogy Kőszeg és a többi koronazálogbirtok igazgatása kapcsán közvetlen kamarai igazgatásról — összevetve a magyarországi kamarai uradalmakkal — nem beszélhetünk. Ez alól Kismarton és Fraknó képez kivételt, amely 1572 és 1622 között közvetlenül az Alsó-ausztriai Kamara igazgatása alatt állt. Ez azért is érdekes, mert az Alsó-ausztriai Kamara külön uralkodói rendelet alapján több magyarországi uradalmat is közvetlenül igazgatott: így Magyaróvárt, Zólyomot (a bányavárosokkal) és Komáromot. Tehát sajátos módon az Alsó-ausztriai Kamara birtokigazgatási tevékenységét sokkal inkább lehet a jogilag is Magyarországhoz tartozó fenti uradalmak kapcsán tanulmányozni, mint a szinte kivétel nélkül zálogban lévő alsó-ausztriai ún. kamarai birtokok és koronazálogbirtokok példáján.

Akkor miben is nyilvánult meg az osztrák kamarai és közigazgatási tevékenység Kőszeg kapcsán? Elsősorban a zálogosítások körüli teendőknél. Ez alapján úgy tűnik, hogy Gmoser uradalomtörténete lényegében véve a zálogosítások történetét adja: igen részletesen tájékozódhatunk az egyes ügyletek lefolytatásáról, kamarai előterjesztésekről, 418a zálogösszeg (*Pfandschilling*) változásáról (a Széchyek idején már 246.253 fl-ra nőtt a zálogösszeg!), a zálogügyletek mögött rejlő egyéb — mai szemmel nehezen követhető — hitelügyletekről és kereszttartozásokról és komplikált fizetési módokról. A zálogosítások lebonyolítása során keletkeztek viszont olyan fontos források, mint az uradalom jövedelmeinek és kiadásainak becslése, urbáriumok készítése. (Az előbbire példa az 1569-ben készített jövedelem-kimutatás, közölve: 179–184. o.) Persze nem csupán ebben merült ki a kamara tevékenysége:

szinte minden egyes zálogbirtokos esetében több vizsgálóbizottság is megfordult Kőszegen. Ezek tevékenységét két részre oszthatjuk: a zálogbirtokos által elvégzett — engedélyhez kötött — beruházásokat, elsősorban az erődítési munkákat vizsgálták felül. Ennek az volt a célja, hogy ellenőrizzék: a zálogbirtokos által jelzett összegeket valóban erre a célra fordították-e, ill. az elvégzett munka megfelelő-e? Ez végig lényeges kérdés volt, hiszen Kőszeg vára (és városa) egyúttal katonai objektum is volt. Igaz, egyetlen ismert végvárjegyzékekben sem szerepel, illetve csekély védelmi szerepét jelzi a birtokos által tartandó igen kis létszámú várkatonaság is. Másrészt a beruházott összeggel mindig emelkedett a zálogösszeg is.

A másik fő terület, ahol a kamara igazgatási tevékenységet végzett, az a földesúr és a birtok alattvalói közötti vitás ügyetek rendezése volt. Gmoser könyve számos ilyen példát hoz fel, ezek két részre oszthatóak: Kőszeg város és a földesúr, illetve az egyes falvak és az földesúr közöttiekre. Az előbbire főként az ifjabb Jurisics Miklós zálogbirtoklása alatt került sor, míg az utóbbiakkal lényegében mindegyik zálogbirtokos esetén találkozhatunk. A várossal történő összeütközések kapcsán a város jogi helyzete, fellebbezési joga, a hegyvám, vámmentesség és vámszedési jog kerül előtérbe. (Egy igen fontos forrást, az 1570. évi vámrendeletet is közli a szerző, 190–193. o.) A birtokosok és a falvak összeütközése kapcsán általában ugyanaz a négy falu (Gencs, Ludad, Pöse és Doroszló) kerül mindig előtérbe. A korszak szokásos jelenségeivel találkozhatunk: a földesúr törekszik minél nagyobb bevétel elérésére, ezért igyekszik a kényszerborkimérést és az allódiális területeket növelni, a közös használatú legelők számát csökkenteni, valamint a robotterheket fokozni. A kőszegi uradalom különleges jogállása miatt ezen települések joggal fordulhattak a bécsi székhelyű kamarához sérelmeik orvoslására. Ezt magyarországi sorstársaik nemigen tehették meg, hiszen a magánbirtokos illetve a zálogbirtokos és alattvalói ügyeibe Magyarországon egyetlen kormány szerv sem avatkozhatott be!

A kamara felügyeleti tevékenysége kapcsán különösen érdekes az a vizsgálat, amelyet Csoron János zálogbirtoklása idején folytattak le. A vita azon folyt, hogy Csoronnak az uradalom jövedelme alapján mennyi német módra felszerelt lovas katonát kellene kiállítania az alsó-ausztriai rendek által mustrára. Az ekkor felvett kimutatások és jelentések némi betekintést nyújtanak az uradalom gazdasági viszonyaiba.

Gmoser könyve ezekről a kamarai tevékenységekről nyújt alapos áttekintést, amelynek során rengeteg forrást ismertet. A szerző első számú forrásbázisa a bécsi *Hofkammerarchiv Niederösterreichische Herrschaftsakten*-ben található Kőszegre vonatkozó irategyüttes (G 68. jelzet alatt), itt időrendbe összegyűjtve (lényegében a kamarai 419 iratsorozatokból kigyűjtve) találhatóak meg a kamarai igazgatás legfontosabb forrásai. Gmoser ezen kívül támaszkodik még az Udvari és az Alsó-ausztriai Kamara rendeleteit másolatban tartalmazó *Gedenkbücher*-re is. Talán érdemes lett volna az *Ungarische Akten* fondját is átnézni, hiszen abban számos Kőszegre és a kőszegi uradalomra vonatkozó irat maradt fenn, mivel az Alsó-ausztriai Kamara iratanyagából a magyar vonatkozásúakat ide is besorolták. Hellyel-közzel találunk forrásokat a Burgenlandi Tartományi és a Kőszegi fióklevéltárból is. Úgy vélem, szintén nem lett volna haszontalan a Budapesten található Nádasdy-, Batthyány- és esetleg az Esterházy család vonatkozó iratanyagát is átvizsgálni. Ezen források bevonásával, illetve a magyar szakirodalom alaposabb feltárásával talán még érdekesebbé és értékesebbé válhatott volna Gmoser könyve.

Ismertetésem végére még egy kritikai megjegyzést kell tartogatnom: a modern történetírás és így az uradalomtörténet nem elégedhet meg a források mechanikus, többnyire időrendi ismertetésével, márpedig Gmoser könyvében jórészt ezt teszi. Talán érdemes lett volna az uradalom belső szerkezetét, társadalmát és gazdálkodását, a tényleges birtokigazgatást alaposabb vizsgálat tárgyává tenni, mivel ezekről csak elvétve található egy-két utalás. A meglévő ismereteket is hasznosabb lett volna átgondoltabb – nem mechanikus – struktúrába ágyazni. Ami pedig a magyar szakirodalom hiányos feldolgozását illeti, ebben talán mi magunk

is hibásak vagyunk, hiszen alig-alig jelenik meg idegen nyelven – németül, angolul – a vizsgált korszak tekintetében releváns kormányzat- gazdaság- vagy vár- és uradalomtörténeti tanulmány, monográfia.

Mindezek ellenére egy igen hasznos és adatgazdag monográfiával gyarapodott a magyar és az osztrák történetírás egyaránt. Gmoser könyve sok segítséget nyújthat a helytörténeti kutatásokon túl a zálogbirtokok jogi helyzetének és a zálogbirtokos családok stratégiáinak jobb megértéséhez.

Kenyeres István

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Soproni könyvespolc / Széchényi Ferenc és Csehország. Levelestár. VÁLOGATTA ÉS BEV. RICHARD PRAŽAK, SAJTÓ ALÁ REND., JEGYZ. DEÁK ESZTER, ERDÉLYI LUJZA. BUDAPEST, 2003. 233 O. (NEMZETI TÉKA)

**Széchényi Ferenc és Csehország. Levelestár.
VÁLOGATTA ÉS BEV. RICHARD PRAŽAK, SAJTÓ ALÁ REND., JEGYZ. DEÁK
ESZTER, ERDÉLYI LUJZA. BUDAPEST, 2003. 233 O. (NEMZETI TÉKA)**

A 18. századi családtörténet száraz adatait nézve úgy tűnik, az „ősök” (elsősorban Széchényi György győri püspök, kalocsai érsek) gyors és dinamikus birtoképítését követően az utódok szocializálódásuk, házassági kapcsolataik, hivatali pozícióik révén az előző, dinamikus folyamatnál lassabban integrálódtak a magyar arisztokrácia soraiba. Míg a vagyon megalapozása egy sikeres generáció nevéhez köthető, addig az oktatási, mentalitási minták sikeres átvétele egy intergenerációs folyamat során alakult ki. Nem túlzás tán azt állítani, a birodalmi arisztokráciába történő családi (rokonsági) és [420](#)kulturális integrálódás gr. Széchényi Ferenc generációjával vette kezdetét. A gr. Széchényi családot szoros rokonsági szálak fűzték számos, jelentős részben birodalmi katonai rangokat viselő, hivatalokat betöltő cseh arisztokrata családhoz. Gr. Széchényi Ferenc nővére, Borbála, második házasságát a dunai birodalom nemzetek fölötti katonai tisztikarába tartozó, 1784-ben tábornokként nyugállományba vonult František Václav Desfours gróffal kötötte. (Palotájuk Prágában, vidéki rezidenciáik Malá Stranán, Malá Skálán feküdtek; gazdasági nehézségeik miatt 1800-ban e birtokaikat eladva Sopronba költöztek.) 1800 decemberében gr. Széchényi Ferenc legidősebb fia, Lajos eljegyezte, majd a következő esztendő májusában feleségül vette Louise Clam-Gallas-t, a gr. Festetics családdal is rokonságban álló cseh arisztokrata család hölgynőjét.

Richard Pražak professzor magyar (17–62.) és cseh nyelven (63–114.) megjelent bevezető tanulmányában részletesen bemutatja a gr. Széchényi család cseh- és morvaországi családi, rokonsági, és a látogatások, találkozások, levelezések során kialakult egyéb kapcsolatait. Mindennek gyökerét gr. Széchényi Ferenc Cseh- és Morvaországot érintő utazásaiban, ottani tartózkodásaiban jelöli meg. Így a kapcsolatrendszer kezdeti kiépülését szervesen eredezteti az utazások kronológiai rendjéből, az útvonalakból, a tartózkodási helyekből. A tartózkodások kronológiájára, topográfiájára építve, lépésről-lépésre bontja ki az egyre kiterjedtebb csehországi arisztokrata (melyben nagy szerepet kap a katonai arisztokrácia), tudós-értelmiség kapcsolati körök kiépülését, majd ennek levelezés útján is jól működő további bővülését, valójában hálózattá szélesedését. A szerző külön is kiemeli: gr. Széchényi Ferencnek a cseh arisztokráciával és nemességgel kiépült kapcsolatában valójában nem az 1787. évi, Ribinyi Jánossal végbevitt európai körútja játszott nagy szerepet (bár ekkor ismerkedett meg pl. Antonín Stranddal, a prágai egyetem asztronómia-professzorával, vagy az orvos és természettudós Jan Mayerrel), hanem abban a felesége, gr. Festetics Julianna karlsbadi gyógykezelése ürügyén tett 1794–1795. évi csehországi tartózkodása bírt nagy

jelentőséggel. (Miképpen azt a Pražak professzor is jelzi; az aktuális magyarországi jakobinus perek miatti félrevonulás is iniciálta ezt az utat.) Ekkor ismerkedett meg a kor kulturális életében szinte intézménynek számító Šternberk családdal (pl.: Kaspar Šternberk a Cseh Nemzeti Múzeum alapítója, František Šternberk kiemelkedő mecénaturát végzett), vagy a Pachta famíliával, illetve a cseh és német tudósok kiterjedt európai jelentőségű körével (pl.: Josef Dobrovský a cseh felvilágosodás és szlavisztika kiemelkedő személyisége, Jan Bohumil Dlabáč a strahovi premontrei könyvtár könyvtárosa, Josef Anton Rieger, Josef Mader a prágai egyetem numizmatika-professzora és mások). Talán nem túlzás azt állítani: e tapasztalatok egyrészt konkrét mintát is adhattak a későbbi nagyjelentőségű gyűjtemények kialakításához, illetve azok közkinccsé tételéhez, másrészt – ahogy ez a levelezésből is kiderül –, a gyűjtemények (érem-, kézirat-, könyvtár) konkrét kiépítéséhez, európai szintű gyarapításához jól működő kapcsolati hálót biztosítottak, amely (többek között) a megbízható információcserén alapult. A kölcsönös érdeklődést jól példázza Joachim Šternberk esete. Ő az 1790-es években többször is megfigyelőként tudományos célú utakon vett részt (Svédország, Oroszország, balti államok), útirajzai között publikálta [421](#) az 1807. évi magyarországi útját is (Reise nach den ungarischen Bergstädten Schemnitz, Neusohl, Schmöllnitz, dem Karpathengebirge und Pest im Jahre 1807., Berlin, 1808.), amelyben Széchényi könyvtáráról és éremgyűjteményéről elismerő leírást adott.

A gr. Széchényi Ferenc által létrehozott gyűjtemények (illetve azok egykorú katalógusa) az az alkotás és csomópont, ami a családi, rokonsági kapcsolatokon, a művelt arisztokrata férfiú tudóskapcsolatain kívül meghatározó tartalmi egységbe fogja össze az itt közölt, gondosan válogatott levelezést. A kötetben huszonhárom tudós és arisztokrata 59, 1780–1816 között gr. Széchényi Ferenchez írott, a Magyar Országos Levéltárban őrzött családi archivumban (P 623. Correspondentiae familiae C. Széchényi familiares) és az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában fellelhető levele alapvetően betűhív átirás szerint jelenik meg (115–200.). A forrásokat bő tartalmi kivonatok (regeszták) kíséretében, eredeti nyelven, a levélírók kronológiai rendjében, I–XXIII. sorszámmal, azon belül időrendet követő alszámozással publikálták. E forrásközzetés szervezésén illeszkedik a bevezetőhöz, abban a családi és magánlevelezést kerülve – egy-két az ismeretségi körből adódó katonai kinevezéssel kapcsolatos információt, gratulációt kivéve – alapvetően egy kiterjedt nemzetközi, tudományos tárgyú korrespondenciát kapunk kézhez. Az arisztokrata gyűjtemények (pl. érem- és gemma) állományában bekövetkezett belső cseréről, egyházi gyűjteményekben, különböző antikváriumokban lappangó hungarikák eredeti és másolatban történő beszerzéséről (pl. az akkor Prágában tartózkodó bécsi könyvkereskedő és antikvárius Josef Bratsch levelei; IV.1. 1792[?] prágai könyvkereskedésekről, IV.2. 1795.: uő. Draskovics kéziratáról) nyerünk fölöttébb izgalmas kultúrtörténeti információkat. Mindeközben Széchényi mecénaturájáról, illetve főrendként egyes tudósok érdekében tett segítségéről is képet kaphatunk (pl.: III. Born Ignác támogatása a magyar indigenatus megszerzésében). Külön „alfejezetet” alkothatnának azok a levelek, amelyek a gyűjteménykatalógus megjelenésével kapcsolatos köszöneteket, elismeréseket tartalmazzák.

Az ismertetőnek külön ki kell emelnie a sajtó alá rendezést is végző OSZK munkatársak, *Deák Eszter* és *Erdélyi Lujza* páratlanul alapos és informatív jegyzetelését; egyes jegyzetek valóságos kulturhistóriai szócikkeké bővülnek (201–224.). A kötetet – a cseh forráskiadás tradícióinak megfelelően – rövid német összefoglaló (225–233.) zárja.

E gazdag és sokszínű levelezést a kérdéskörre nézve alapvető és megkerülhetetlen bevezetést tartalmazó, példamutatóan elkészített forráskiadás immáron nemzetközi kontextusban mutatja be gr. Széchényi Ferenc örök alkotásainak egykori szellemi környezetét. Ezáltal a felvilágosodás korának sokszálúan összefonódó cseh-morva és magyar művelődéstörténeti kapcsolatrendszeréhez is gazdag forrásbázist nyújt.

422 Szerkesztőségi közlemények

A Soproni Városszépítő Egyesület az adózók 1%-os felajánlásából ez évben 223.695.-Ft-ot kapott, melyért az Egyesület elnöksége ezúton fejezi ki köszönetét.

Az összeget fele-fele részben a közelmúltban felavatott Nikolics Károly és a januárban felavatandó Friedrich Károly emléktáblák öntésének költségeire fordítjuk.

Dr. Kubinszky Mihály elnök.

Szeretnénk köszönetet mondani mindazoknak, akik a 2002. évi személyi jövedelemadójuk 1%-át 12.800.-Ft-ot a Soproni Levéltárnak ajánlották fel, melyet a Soproni Szemle Alapítvány digitalizálási munkáinak támogatására utaltunk át.

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Szerkesztőségi közlemények / Régebbi számok vására

Régebbi számok vására

A Soproni Szemle Alapítvány olvasóinak felkínálja a lehetőséget, hogy könyvtárukat kiegészítsék a Soproni Szemle régebbi nevezetes kultúrtörténeti számaival. 1956-tól kezdve a maradványszámokat összegyűjtöttük és rendszerezve a Nyugatmagyarországi Egyetem Növénytan raktárában helyeztük el. (Tanszékvezető: Dr. Bartha Dénes egyetemi tanár, az Alapítvány kuratóriumának elnöke.) A maradványszámok között értékes különszámok is találhatók:

Csatkai Endre: A soproni színeszet története 1841–1950. Sopron, 1960.

Csatkai Endre: A soproni képzőművészet és zenei művelődés története 1848–1948. Sopron, 1962.

Hárs József: A Soproni Ünnepi Hetek története 1932–1993. Sopron, 1994.

Mühl Nándor: A soproni szőlészet története 1845–1845. Sopron, 1964.

Thirring Gusztáv: Adatok a száz év előtti Sopronról és az 1848. évi népeességről. Sopron, 1957.

Amennyiben sorozatot kíván vásárolni, a példányok ára 150.-Ft, egyedi számok ára 200.-Ft. Várjuk szíves érdeklődését a fenti tanszék (Bajcsy-Zsilinszky u.4. főépület magasföldszint) titkárságán.

423 MUNKATÁRSAINK

Dominkovits Péter főlevéltáros, Soproni Levéltár, 9401 Sopron, Fő tér 1.

Domonkos Ottó, ny. múzeumigazgató, Soproni Múzeum, 9401 Sopron, Pf. 68.

Galambos Sándor főlevéltáros, Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár, 4400 Nyiregyháza, Széchenyi út 4.

Goda Károly PhD. Hallgató, 9200 Mosonmagyaróvár, Engels út 9.

Gyöngyössy Márton adjunktus ELTE Középkori és Koraújkori Régészeti Tanszék, 1088 Budapest, Múzeum krt.

Horváth József könyvtárigazgató, Kisfaludy Károly Megyei Könyvtár, 9021 Baross G. út 4.

Horváth László ny. fizikus, 1143 Budapest, Semsey u. 9.

Kenessei Károly múzemigazgató, Széchenyi Múzeum Nagycenk, 9485 Nagycenk, Kiscenki u. 3.

Kenyeres István oszt. vezető, főlevéltáros, Budapest Fővárosi Levéltár, 1139 Budapest, Teve u. 3-5.

Vajk Ádám levéltáros, Győri Egyházmegyei Levéltár

424 INHALTSVERZEICHNIS

Ödenburger Rundschau,
Lokalhistorische Quartalschrift,
Redaktion: Katalin Szende

Mitteilung der Redaktion: Vorwort zur CD-ROM Ausgabe der Ödenburger Rundschau. 307

Wirtschaft und Gesellschaft in Westungarn in der Frühneuzeit

Károly Goda: An der Spitze der Stadt. Bürgermeister von Ödenburg an der Wende vom 15 zum 16. Jahrhundert 308

Márton Gyöngyössi: Der frühneuzeitliche Geldverkehr in Westungarn	329
László Horváth: Die Kapuvárer Herrschaft am Ende der achtziger Jahre des 16. Jahrhunderts .	353

KLEINE MITTEILUNGEN

Ádám Vajk: Die Gründung der Prämonstratenserpropstei Csorna	386
Ottó Domonkos: Das Ödenburger Habaner Haus als "Wahrzeichen"	396
Károly Kenessey: Gedenktagung zum 250. Jubiläum der Geburt von Ferenc Széchenyi	402

BÜCHERSCHAU

Sándor Galambos: Die Szabolcs-Szatmári Szemle stellt sich vor	406
József Horváth: Katalin Szende: Zu Hause in der Stadt. Gesellschaft und materielle Kultur im mittelalterlichen Ödenburg, Pressburg und Eperjes. Budapest, 2004. .	409
István Kenyeres: Elisabeth Gmoser: Geschichte der Herrschaft Güns als kaiserliches Kammergut unter österreichischer Verwaltung (1491—1647) Eisenstadt, 2002. (Burgenländische Forschungen Bd. 86.)	414
Péter Dominkovits: Ferenc Széchenyi und Böhmen. Briefesammlung. Zusammengestellt u. Vorwort von Richard Pražák, veröffentlicht von Eszter Deák u. Lujza Erdélyi. Budapest, 2003.	419

Végjegyzet

1 (Megjegyzés - Popup)

Mollay Károly: *Első telekkönyv / Erstes Grundbuch (1480–1553)*. Sopron város történeti forrásai / Quellen zur Geschichte der Stadt Ödenburg. A sorozat, 1. kötet - Reihe A, Band 1., Sopron, 1993, Soproni Levéltár – Soproni Múzeum, 1. szám (A továbbiakban: Gb.). A bejegyzés szerepét és jelentőségét Mollay Károly többek között a következő munkájában emelte ki: Mollay Károly: *A három középkori városháza*. In: *SSz.* 31 (1977), 234–247. (A továbbiakban: Mollay: *A három középkori városháza*). A bejegyzés egyes kifejezéseit az itt közölt magyar fordítás alapján értelmeztem.

2 (Megjegyzés - Popup)

Mollay Károly fent említett cikkében létrehozásának célját tekintve a bejegyzést a mai emléktáblához hasonlítja (Mollay: *A három középkori városháza* 244.).

3 (Megjegyzés - Popup)

Szücs Jenő: *Városok és kézművesség a XV. századi Magyarországon*. Budapest, 1955, 317–322. (a továbbiakban: Szücs).

4 (Megjegyzés - Popup)

Jelen dolgozat a 2004-ben, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán, történelem szakon megvédett diplomamunkám egy részének átdolgozott és bővített változata. Ezúton szeretném megköszönni témavezetőimnek, H. Németh Istvánnak és Szende Katalinnak a tanulmány elkészítése során nyújtott sokoldalú és önzetlen segítségét.

5 (Megjegyzés - Popup)

A városi önkormányzatiság kialakulásáról és tevékenységéről többek között: Házi Jenő: *A soproni polgárjog megszerzésének története*. In: *SSz.* 5 (1941), 269–271; Mollay Károly: *Többs nyelvűség a középkori Sopronban. II. A latin nyelv 1451–1549*. In: *SSz.* 22 (1968), 37–47. (a továbbiakban Mollay: *Többs nyelvűség II.*); Mollay Károly: *Családtörténet és társadalomtörténet (Az 1532. évi soproni mészárosok)*. In: *SSz.* 42 (1988), 301–302; (a továbbiakban Mollay: *Családtörténet és társadalomtörténet*), Szende Katalin: *Otthon a városban. Társadalom és anyagi kultúra a középkori Sopronban, Pozsonyban és Eperjesen*. Budapest, 2004, MTA Történettudományi Intézete, 11., 18–20., 27., 70. Az egyes tisztségek történeti kialakulásáról, illetve a tanács 16. századi működéséről: Tirnitz József – Szakács Anita: *Sopron város tanácsa bírósági jegyzőkönyveinek regesztái I. 1533–1554*. Sopron, 1996, 7–8. (a továbbiakban: Tirnitz), illetve Tirnitz József: *Sopron szabad királyi város külső tanácsa 1526–1711*. In: Bónis György – Degré Alajos (szerk.): *Tanulmányok a magyar helyi önkormányzat múltjából*. Budapest, 1971, 53–79.; Mollay Károly: *Kőszeg 1532. évi ostroma és Sopron*. *SSz.* 37 (1983), 202., 206–207.

6 (Megjegyzés - Popup)

Lásd a kiadott Grundbuch archontológiai gyűjtését (XXXIX–XL).

7 (Megjegyzés - Popup)

7Az egyes polgármesterek és városbírók tanácsúrként történő szereplését a kiadott középkori forrásanyag feldolgozásával végeztem el, amelyhez a következő köteteket használtam fel: Házi Jenő: Sopron szabad királyi város története. I. rész, 3–7. kötet, Sopron, 1924–1929, illetve Házi Jenő: Sopron szabad királyi város története. II. rész, 1–2. kötet, 3–6. kötet, Sopron, 1930–1943. A forrásanyag esetében az egyes sorozatokat római, a köteteket arab számokkal adom meg, és ezt követően az oldalalszámokra hivatkozom. Mindezt kiegészítettem a Soproni Levéltárban található városi könyvek közül a Gedenkbuch (jelzete: SVL, 204., IV/A/1027. Diplomatarium (Oklevélgűjtemény), Dl. 3797. /Lad. IX. cs. J, nr. 2./; rövidítése: Gedb.), a Grundbuch (rövidítése: Gb.), a Priesterbuch (jelzete: SVL, 204., IV/A/1027. Diplomatarium (Oklevélgűjtemény), Dl. 3799. /Lad. XLIX. cs. ZZ nr. 105./; rövidítése: Pb.), a Gerichtsbuch (jelzete: SVL, 204., IV/A/1027. Diplomatarium (Oklevélgűjtemény), Dl. 3796. /Lad. XXXVII. cs. k M. fasc. 2. nr. 17./; rövidítése: Gerb.), és a Bürgerbüchl (jelzete: SVL, 204., IV/A/1027. Diplomatarium (Oklevélgűjtemény), Dl. 3830; rövidítése: Bb.) vonatkozó bejegyzéseivel. Az egyes fóliókon található bejegyzéseket a Grundbuch, a Gedenkbuch és a Gerichtsbuch esetében a kiadásra előkészítő sorszámozás, míg a Priesterbuch és a Bürgerbüchl használatakor az oldalszámozás alapján hivatkozom. Az így kapott tisztségviselési adatokat szerepeltettem a mellékletekben az egyes polgárok személyi lapjainál, és egyúttal archontológiai táblázat formájában is összeállítottam őket. Ezúton szeretnék köszönetet mondani Mollay Erzsébetnek és Németh Jánosnak, hogy a Gedenkbuch, illetve a Gerichtsbuch kiadásra előkészített átírását rendelkezésemre bocsátották.

8 (Megjegyzés - Popup)

A főtisztségek alakulásának alábbi ismertetését az összeállított tisztségviselési táblázat alapján közlöm, ami a mellékletben található. Itt a tanácstagságot, illetve a városbírótságot és polgármesterséget igazoló egyes forráshelyeket nem adom meg, erről a személyi lapok, illetve a Gb. XXXIX–XL. oldalai tájékoztatnak.

9 (Megjegyzés - Popup)

9A bemutatott folyamat egyes részleteit ld. az archontológiai táblázatokban.

10 (Megjegyzés - Popup)

Erről: II/2: 184., II/2: 185., illetve Gb. 201, 202, 203, 204, 205–210, 218, 219, 222–232, 291–298.

11 (Megjegyzés - Popup)

Az egyes említések: I/6: 204, 225–226.

12 (Megjegyzés - Popup)

II/5: 47–65, 77, 95, 141–166, 96–116., a feljegyzési könyv alapján: Gedb. 57, 92, 79, 94, 179.

13 (Megjegyzés - Popup)

Minderről: Gb. 213, 220, 221, 309, 384., II/4: 318, 320, 323., II/5: 22, 24, 46, 47, 63, 64, 38., II/1: 317, 318.

14 (Megjegyzés - Popup)

Az életére vonatkozó ismereteket a mellékleteknél felsorolt forráshivatkozásokon túl a következő

feldolgozások alapján használtam, illetve itt található még vonatkozó adat személyével kapcsolatban: Házi Jenő: Sopron középkori egyháztörténete. Győregyházmegye múltjából IV. szám 1. rész, Sopron, 1939, 27, 33. (a továbbiakban: Házi: Egyháztörténet), Mollay Károly: Középkori soproni családnevek / Ödenburger Familiennamen im Mittelalter. Német nyelvészeti dolgozatok / Arbeiten zur deutschen Sprachwissenschaft 1. Budapest, 1938, 46. (a továbbiakban: Mollay: Családnevek).

15 (Megjegyzés - Popup)

Az alábbiakra forrás az összeállított archontológia táblázat, továbbá Mollay: Családnevek 46–47., illetve II/2: 185.

16 (Megjegyzés - Popup)

Minderről ld.: II/1: 128, 284, 317, 322.

17 (Megjegyzés - Popup)

Soproni szerepléséről I/5: 54., rokonságáról: I/6: 343.

18 (Megjegyzés - Popup)

A házasságról és a vételről: Mollay: Családnevek. 46–47., illetve Gb. 3, 13., az 1481-es visszavásárlásról: Gb. 5.

19 (Megjegyzés - Popup)

A kár: II/6: 253., Elisabeth végrendelete: II/1: 127–128., az Ursulához kapcsolódó adatok: I/7: 327–328, I/6: 343.

20 (Megjegyzés - Popup)

Mollay: Családnevek 46., míg kertbérletéről: Pb. 12.

21 (Megjegyzés - Popup)

Ezzel kapcsolatban ld. Mollay: Családnevek. 47., illetve a mellékletekben közölt személyi lapját. Gazdasági tevékenységéről több városi kamarási számadáskönyvben találhatunk értékes adatokat pl.: II/5: 46, 48, 211, 218, 305, 312, 339.

22 (Megjegyzés - Popup)

Az ügyekről tájékoztat: Gedb. 172, 198.

23 (Megjegyzés - Popup)

Minderről részletesen: I/6: 342–345, 389–390.

24 (Megjegyzés - Popup)

A ő és unokaöccse életére vonatkozó ismereteket a mellékletekben felsorolt forráshivatkozásokon túl a következő feldolgozások alapján használtam, illetve itt található még vonatkozó adat személyével

kapcsolatban: Házi: Egyháztörténet 32, 234, 263, 306, 185, 261., Mollay Károly: Sopron XIV. századi városképének vizsgálata. A Fabricius-ház története (kb. 50–1530-ig). SSz. 18 (1964), 10, 11. (a továbbiakban Mollay: A Fabricius-ház), Mollay Károly: A Kovácsok utcájának topográfiája (Várkerület 3–37. számú telkek 1379–1536.) I. rész. SSz. 48 (1994), 297–298. (a továbbiakban Mollay: Kovácsok I.), Mollay Károly: Egy évtized soproni külkereskedelmének társadalomtörténeti háttére (1483–1489). SSz. 49 (1995), 306–307. (a továbbiakban Mollay: Egy évtized).

25 (Megjegyzés - Popup)

Végrendeleti végrehajtóként szerepel II/1: 117, 127, 128, 193, 233, 244, 255. Templomatyaságával kapcsolatban: Gedb. 51. Minderről részletesen ír: Házi: Egyháztörténet 32, 234.

26 (Megjegyzés - Popup)

Minderről: II/6: 194, 218.

27 (Megjegyzés - Popup)

27Házvásárlásával és adózásával kapcsolatban: Mollay: Kovácsok I. 297–298., adózásáról II/4: 121, 140, 157, 188, 202, 225, 271, 290, 302., II/6: 194, 218., lányáról pedig: II/1: 192. Az 1480-as években a Mészárosok utcájában szereplő házról: Gb. 103, 722.2.

28 (Megjegyzés - Popup)

28Vásárlásaikról: Gb. 117., házvételéről: Gedb. 11, 41. Az 1494-es házvétel Mollay: A Fabricius-ház. 10.

29 (Megjegyzés - Popup)

Adózásáról többek között: II/4: 121, 140. A későbbi végrendeleti szerepléseiről: II/1: 261–262, 244., míg az ő saját, 1500-as végrendelete: II/1: 262–263.

30 (Megjegyzés - Popup)

Végrendeleti szerepléseiről II/1: 274, 286, 293.; halálának feltehető időpontjáról: II/5: 98–100.

31 (Megjegyzés - Popup)

Az életére vonatkozó ismereteket a mellékletekben felsorolt forráshivatkozásokon túl a következő feldolgozások alapján használtam, illetve itt található még vonatkozó adat személyével kapcsolatban: Mollay: Családnevek. 38–39., Házi: Egyháztörténet. 178, 186, 145. Mollay Károly: A soproniak harmincadvámja 1383–1542. In: Dominkovits Péter – Turbuly Éva (szerk.): Házi Jenő Emlékkönyv. Sopron, 1993, 139, 141, 147. (a továbbiakban Mollay: Harmincadvám), Mollay Károly: Háztörténet és várostörténet. A Szent György utca 3. számú ház (1379–1550). SSz. 13 (1959), 131–133. (a továbbiakban Mollay: Szent György utca 3.), Mollay: Családtörténet és társadalomtörténet. 305., Mollay: Egy évtized. 297., Mollay Károly: Sopron vármegye vázlatos története. In: Csatkai Endre – Dercsényi Dezső (szerk.): Sopron és környéke műemlékei. Budapest, 1956, 64. (a továbbiakban Mollay: Sopron vármegye), Szende Katalin: Adatok Északnyugat-Dunántúl mézkereskedelméhez a későközépkorban. In: Arrabona 36 (1998), 90–91. (a továbbiakban Szende: Méz).

32 (Megjegyzés - Popup)

32Erről ld. a személyi lapját, a végrendeletek: II/1: 242, 244, 270, 297. A templomatyaságok: II/5: 65, 66., Gedb. 91, 97., Házi: Egyháztörténet. 178, 186., Gedb. 188, 199.

33 (Megjegyzés - Popup)

Mollay: Családnevek, 39., illetve Mollay: Harmincadvám, 139, 141., Mollay: Szent György utca 3, 131–133., míg anyósa végrendeletére: II/1: 189.

34 (Megjegyzés - Popup)

Az átadásra kötelezés: Gedb. 159., a házvétel: Mollay: Egy évtized, 297.

35 (Megjegyzés - Popup)

Gedb. 39., II/1: 299., Gedb. 101.

36 (Megjegyzés - Popup)

A harmincadjegyzékből: II/4: 319–339. A fenti esetekről: Mollay: Családnevek 38–39., illetve I/6: 95., II/1: 217., továbbá Mollay: Sopron vármegye. 64., Mollay: Harmincadvám. 147., mézvásárlásairól: Szende: Méz. 90.

37 (Megjegyzés - Popup)

Mollay: Családnevek 38–39., illetve II/1: 217, 225, 252, 310, 447, 292.

38 (Megjegyzés - Popup)

Adójának alakulására ld. II/5: 10, 22, 46, 63, 64, 173., II/4: 393, 407.

39 (Megjegyzés - Popup)

Jakob Siebenbürger apjához hasonlóan a 16. század elején fontos szerepet vitt a városban, Ferenc nevű fia pedig az 1530-as években lett polgármester (Szücs, 270.).

40 (Megjegyzés - Popup)

40A Jakob Riemerről fennmaradt ismereteket a mellékletekben felsorolt forráshivatkozásokon túl a következő feldolgozások alapján használtam, illetve itt található még vonatkozó adat személyével kapcsolatban: Mollay: A három középkori városháza. 243., Mollay: Kovácsok I. 298., Mollay Károly: A Kovácsok utcájának topográfiája (1379–1536). II. rész. SSz. 49 (1995), 151–152. (a továbbiakban: Mollay: Kovácsok II.), Mollay Károly: A Kovácsok utcájának topográfiája (1379–1536). III. rész. SSz. 49 (1995), 212–213. (a továbbiakban Mollay: Kovácsok III).

41 (Megjegyzés - Popup)

A tisztségviselésével kapcsolatban ld. a személyi lapját, míg a végrendeletekről: II/1: 194, 22, 222, 225, 228, 226.

42 (Megjegyzés - Popup)

Mollay: Kovácsok II. 151–152., Mollay: Kovácsok III. 212–213., míg adójáról ld. többek között II/4: 42, 64, 125, 146, 152, 169, 183, 197, 220, 271, 290, 302., II/6: 194, 217.

43 (Megjegyzés - Popup)

Minderről: II/1: 12, 95., míg az okozott kárról: II/6: 253.

44 (Megjegyzés - Popup)

Ingtatlanvásárlásairól: Gb. 139, 161, 176., a Fő téri említés Mollay: A három középkori városháza. 243., a Kovácsok utcai házról pedig Mollay: Kovácsok I. 298–299.

45 (Megjegyzés - Popup)

A felesége végrendelete: II/1: 275–276., illetve a sajátja: II/1: 284–285.

46 (Megjegyzés - Popup)

Fiával kapcsolatban: Mollay: Kovácsok I. 298.

47 (Megjegyzés - Popup)

47Az életére vonatkozó ismereteket a mellékletekben felsorolt forráshivatkozásokon túl a következő feldolgozások alapján használtam, illetve itt található még vonatkozó adat személyével kapcsolatban: Házi: Egyháztörténet 30, 261–264., Mollay: Számkivetettek 337., Mollay Károly: Kereskedők, kalmárok, árosok. Moritz Pál kalmár (1511–1530). SSz, 1991 /1., 6–8. (a továbbiakban Mollay: Kereskedők).

48 (Megjegyzés - Popup)

Minderről lásd a mellékletekben személyi lapját, továbbá: Házi: Egyháztörténet. 30, 261–264., illetve II/2: 185., II/5: 47–65, 77, 95, 141–166., Gedb. 57, 92, 79, 94, 103, 179.

49 (Megjegyzés - Popup)

A fentiekről Mollay: Kereskedők. 6–8., atyja végrendeletéről: II/1: 245.

50 (Megjegyzés - Popup)

A harmincadjegyzékekben: II/4: 318, 320, 323., illetve Mollay: Harmincadvám. 141, 147., míg ingatlanszerzéseire többek között: Gb. 128, 212, 220, 221, 309, adójával kapcsolatban ld. II/5: 10, 22, 46, 63, 64., II/4: 394, 408., II/6: 285.

51 (Megjegyzés - Popup)

Végrendelete: II/1: 217–218.

52 (Megjegyzés - Popup)

Az életére vonatkozó ismereteket a mellékletekben felsorolt forráshivatkozásokon túl a következő

feldolgozások alapján használtam, illetve itt található még vonatkozó adat személyével kapcsolatban: Mollay: Kovácsok III. 204, 206., Házi: Egyháztörténet 150, 203., Mollay: A három középkori városháza 243., Mollay Károly: A Rózsák utcája (Részlet Sopron középkori helyrajzából). SSz. 46 (1992) 234. (a továbbiakban Mollay: A Rózsák utcája), Mollay Károly: A Számkivetettek Testvérelete a középkorban. SSz. 43 (1989), 337. (a továbbiakban Mollay: A Számkivetettek), Házi Jenő: Soproni polgárcsaládok 1535–1848. I. kötet, Budapest, 1982, 81. (a továbbiakban Házi: Polgárcsaládok I.).

53 (Megjegyzés - Popup)

Minderről ld. a mellékletekben személyi lapját, illetve Mollay: Kovácsok III. 206., Házi: Egyháztörténet. 150, 203.

54 (Megjegyzés - Popup)

Részletesen a fentiekre ld. Mollay: Kovácsok III. 206. Borbála rokonságban állt többek között a Mäger, a Haberleiter, és a Schüczner családokkal, míg Brigitha Pörstellel kapcsolatban: Gerb. 139.

55 (Megjegyzés - Popup)

Házvásárlásáról: Gedb. 12., Bb. 57.

56 (Megjegyzés - Popup)

A végrendelezők: II/1: 128, 129., II/4: 352., II/1: 217, 220, 230.

57 (Megjegyzés - Popup)

Második feleségével szőlőt vettek (Gb. 321.), míg a házvételről: Gedb. 38., Gb. 321., illetve Mollay: A három középkori városháza. 243. A majorvásárlás: Mollay: A Rózsák utcája. 234., Gb. 322. A Kovácsok utcai ház 1514-ben még a nevében szerepelt (Gb. 355.), ám 1516-ban már nem az övék (II/1: 340–342). Nagynénje második házasságával és gyámtevékenységével kapcsolatban: II/5: 46., II/1: 239–240., Gedb. 75., I/6: 203–204., II/5: 173.

58 (Megjegyzés - Popup)

Végrendelete: II/1: 322–324.

59 (Megjegyzés - Popup)

Vásárlásairól: Mollay: Kovácsok III. 206., míg adózásáról ld. ugyanott.

60 (Megjegyzés - Popup)

60Az életére vonatkozó ismereteket a mellékletekben felsorolt forráshivatkozásokon túl a következő feldolgozások alapján használtam, illetve itt található még vonatkozó adat személyével kapcsolatban: Házi: Egyháztörténet 36, 121–122, 228–229, 240, 309., Mollay: Kovácsok III. 207, 209.

61 (Megjegyzés - Popup)

Minderről ld. a személyi lapját, illetve a végrendeleteknél: II/1: 331, 343.

62 (Megjegyzés - Popup)

Felesége végrendeletében: II/1: 340–342. A megtámadásról és az ingatlanügyekről: Gedb. 298, 299, 308, 316, 334.

63 (Megjegyzés - Popup)

63Az életére vonatkozó ismereteket a mellékletekben felsorolt forráshivatkozásokon túl a következő feldolgozások alapján használtam, illetve itt található még vonatkozó adat személyével kapcsolatban: Házi: Egyháztörténet. 261., Mollay Károly: Középkori háztörténet és várostörténet. Harmadik rész In: SSz. 43 (1989), 210. (a továbbiakban Mollay: Középkori háztörténet és várostörténet. III.), Mollay: Kovácsok II. 157., Mollay: Kovácsok III. 194–195., Mollay: Harmincadvám. 141.

64 (Megjegyzés - Popup)

64Kereskedelmi tevékenységéről: I/7: 166., II/4: 336., II/2: 10. Adójának alakulásáról: II/6: 370, 384., II/5.: 9, 21, 45, 63, 64, 74, 172, 357., további gazdasági tevékenységéről az egyes számadáskönyvekben: II/5: 90, 91, 94, 96, 97, 132, 144, 145, 149, 150, 163.

65 (Megjegyzés - Popup)

65A fentiekkel kapcsolatban ld. a személyi lapját, illetve Házi: Egyháztörténet. 261., a végrendeletekről: II/1: 242, 253, 338., továbbá: II/2: 185. Városi háztulajdonaival kapcsolatban: Mollay: Kovácsok III. 195., illetve Pb. 9., Gb. 252., Mollay: Kovácsok II. 157.

66 (Megjegyzés - Popup)

Utóbbiakra: II/5: 90, 91, 94, 96, 97, 132, 144, 145, 149, 150, 163.

67 (Megjegyzés - Popup)

Mollay: Harmincadvám. 141., Gb. 212, 267, 347., bánfalvi malmáról: Gedb. 203., míg szőlőjéről: I/6: 138.

68 (Megjegyzés - Popup)

Mollay: Kovácsok II. 157., illetve Gedb. 252., Valentin Schwingenhamer elszámolása: II/5: 175–204. A rokonsági kapcsolatról: II/1: 361. Christoph Eisner végrendelete: II/1: 382., illetve Christoph feleségének újabb házasságáról: Gb. 434., I/7: 100–103.

69 (Megjegyzés - Popup)

69Az életére vonatkozó ismereteket a mellékletekben felsorolt forráshivatkozásokon túl a következő feldolgozások alapján használtam, illetve itt található még vonatkozó adat személyével kapcsolatban: Mollay Károly: Árszabások (A soproni vargák 1532. évi árszabása). SSz. 41 (1987), 291. (a továbbiakban Mollay: Árszabások), Mollay: Többnyelvűség II. 47–48.

70 (Megjegyzés - Popup)

Minderről ld. személyi lapját, illetve II/2: 185., II/5: 175–204., továbbá Mollay: Többnyelvűség II. 47–48.

71 (Megjegyzés - Popup)

A telekkönyvi helyek: Gb. 256, 257, 285., továbbá II/5: 141, 157, 161, 163, 174.

72 (Megjegyzés - Popup)

II/1: 358, 359, 363, illetve 1521-es pótvégrendelete: 369, 370.

73 (Megjegyzés - Popup)

Az időszak városbíráinak és polgármestereinek archontológiáját Mollay Károly dolgozta fel az 1479/1480–1553/54 közötti időszakokra nézve (ld.: Gb. XXXIX–XL.). Az itt szereplő archontológiai gyűjtés képi táblázatunk, illetve a személyi lapok főtisztviselésekre vonatkozó adatait.

74 (Megjegyzés - Popup)

74Minderre Mollay Károly archontológiai gyűjtése (Gb. XXXIX–XL.), illetve Tirnitz József hasonló témájú, ám sokkal szélesebb körű feldolgozása nyújtott lehetőséget (Tirnitz 82–92.).

75 (Megjegyzés - Popup)

75A nem ismert tisztviselői időszakokkal, illetve a helyettesítésekkel, és ezek forrásaival kapcsolatban ld.: Gb. XXXIX–XL.

76 (Megjegyzés - Popup)

A polgármesterek és városbírók tanácstagságai megállapítása érdekében feldolgoztam a Házi Jenő kiadta forrásanyag egészét, illetve a kiadott *Grundbuchot* (Gb.). A korszak vonatkozó forrásanyagát ezen kívül főként az egyes városi könyvek jelentik, melyek közül a Mohács előtti bejegyzéseket tartalmazó összes kódexet, tehát a *Gedenkbuchot* (Gedb.), a *Priesterbuchot* (Pb.), a *Gerichtsbuchot* (Gerb.) illetve a *Bürgerbuchot* (Bb.) egyaránt feldolgoztam a vizsgált személyek tanácstagságainak megállapítása érdekében. Az egyes kiadott források bibliográfiai adatait, illetve a városi könyvek levéltári jelzeteit lásd fent a 7. lábjegyzetben.

77 (Megjegyzés - Popup)

*Az igazolható polgármesterséget (pm.) sötét egyszínű, a városbírótságot (vb.) függőleges csíkozású, míg a tanácstagságot (t.) pontozott mintázattal jelöltem. Az 1490 előtti és 1526 utáni ismert tisztviselések: Christoph Herb: pm.: 1479/80, 81/82, 82/83, 84/85, 85/86, 88/89, 89/90; Achacz Kronperger: pm.: 1483/84; Jakob Joachim: vb.: 1485/86; Martin I. Sighart: vb.: 1481/82, 82/83; Jakob Riemer: vb.: 1489/90; Michael Iban: pm.: 1528/29, t.: 1527/28, 29/30; Christoph Grätzer: pm.: 1529/30, 30/31, 36/37, 39/40, t.: 1527-28, 31-35, 37-38, 40-46; Peter Fleischhackher: t.: 1527-34; Martin II. Sighart: pm.: 1531/32, t.: 1528/29 (ajánlva), 28-29, 32/33, 34/35, 38/39; Michael Pullendorfer: pm.: 1527/28, t.: 1528-29.

78 (Megjegyzés - Popup)

* Jelen tanulmányt a Habsburg kori Kutatások Közalapítvány, valamint a Habsburg Történelmi Intézet által biztosított kutatói ösztöndíj segítségével folytatott kutatások ("A királyi Magyarország pénztörténete,

1526-1608") során írtam meg. A támogatás odaítélését ezúton is köszönöm.

79 (Megjegyzés - Popup)

Bernhard Koch az 1960-as években alapos tanulmányban foglalta össze Burgenland pénzforgalmát a keltáktól kezdve egészen az újkorig: *Bernhard Koch: Münzfunde dokumentieren den Geldumlauf im Burgenland. Numismatische Zeitschrift* 83 (1969) 82-97. Elemzése nagy hiányossága a középkor és az újkor esetében, hogy a mai országhatárok által meghatározott terület nem tekinthető egységnek, hiszen az 1921-es országhatár éppen félbevágja az egykori nyugat-magyarországi régiót. Koch elemzése mindezek ellenére haszonnal forgatható, alapos tanulmány. Átnézve a Kunsthistorisches Museum leletnyilvántartását, további burgenlandi leletekre bukkantam, amelyeket beépítettem leletkataszterembe is.

80 (Megjegyzés - Popup)

Huszár Lajos: Pénzforgalom és pénzürtékviszonyok Sopornban. In: Dányi Dezső – Zimányi Vera: Soproni árak és bérek a középkortól 1750-ig. Budapest, 1989. 23-61. (Első megjelenés: Századok 105 (1971) 1150-1184.; a továbbiakban: Huszár 1989).

81 (Megjegyzés - Popup)

Huszár Lajos: Habsburg-házi királyok pénzei, 1526–1657. Budapest, 1975. (Corpus Nummorum Hungariae. Magyar Egyetemes Éremtár. III/1.) 13., 22., 25. (a továbbiakban: Huszár 1975).

82 (Megjegyzés - Popup)

Huszár 1989, 50-51.

83 (Megjegyzés - Popup)

Huszár 1989, 51–56. A tallér kora újkori nyugat-magyarországi forgalmához: *Baraczkai István: A hazai pénzürendszerek és pénzek történetéhez (Nyugat-dunántúli számadáskönyvek pénztörténeti adatainak alapján 1540–1560). Levéltári Közlemények* 36 (1965) 235–256, különösen 242–243. A garas és a krajcár szerepét, rtékét a korabeli nyugat-magyarországi pénzforgalomban részletesen bemutatja: uo. 239–240. Az orthoz: uo. 243.

84 (Megjegyzés - Popup)

Huszár 1989, 56.

85 (Megjegyzés - Popup)

Sopron földje pedig gazdagnak mondható éremleletek tekintetében is: az első adatunk kincstalálásról 1784-ből származik. A Kistler-féle középkori lelet egyes darabjai („Silber-Pfennige”) a budai egyetem gyűjteményébe kerültek. 1787-ben Sopron és Cenk között kerültek elő régi ezüst pénzek. 1824-ben pedig az ún. Dudlesz-erdőben találtak ezüstpénzeket. A régi soproni leletekről: *Csatkai Endre: Régi soproni gyűjtemények és leletek. Numizmatikai Közöny* 38–39 (1939–1940) 63–65., 64–65.

86 (Megjegyzés - Popup)

A lelet előkerülési helye bizonytalan. A Magyar Nemzeti Múzeum leletföldolgozásai között szerepel Szél

Ignác-féle, Vas megyei és szombathelyi leletként egyaránt.

87 (Megjegyzés - Popup)

Az esztergom-szamarhegyi lelet publikációja: *Gedai István: Az Esztergom-Szamarhegyi tallérlelet. Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat Múzeumainak Közleményei 5* (1992) [Tata, 1997.] 459–492.

88 (Megjegyzés - Popup)

A kora újkori magyarországi tallérforgalomhoz: *V. Székely György: A tallérforgalom összetételének változása a 16. századi Magyarországon és Erdélyben az éremleletek tükrében. Kitekintés a 17. századra.* In: Bertók Krisztina – Torbágyi Melinda (szerk.), *Emlékkönyv Bíró-Sey Katalin és Gedai István 65. születésnapjára. Festschrift für Katalin Bíró-Sey und István Gedai zum 65. Geburtstag.* Budapest, 1999. 315–337.

89 (Megjegyzés - Popup)

uo., 324. (30. jegyzet)

90 (Megjegyzés - Popup)

Az elemzés adatsoraiból hiányzik az 1530-as záródású kőszegpatyi éremlelet, amely publikáltsági foka miatt nem alkalmas vizsgálatra.

91 (Megjegyzés - Popup)

A lengyel pénzek magyarországi forgalmához: *Huszár Lajos: A lengyel pénzek forgalma Magyarországon a XVI–XVII. században. Numizmatikai Közöny 68–69* (1969–1970) 57–62.; *Gedai István: Lengyel pénzek Magyarországon a XVI–XVII. században. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve 22–23.* Miskolc, 1985. 37–50.

92 (Megjegyzés - Popup)

A csejkei lelet közlése: *Fritz Dworschak: Der Münzfund von Schauka* (Bez. Güssing, Burgenland). *Mitteilungen der Numismatischen Gesellschaft in Wien* 16 (1926–1936) 12–14.

93 (Megjegyzés - Popup)

A márcfalvi lelet közöletlen, a Magyar Nemzeti Múzeumban dolgozták föl: Magyar Nemzeti Múzeum Éremtár 7/1885, 386/1885.

94 (Megjegyzés - Popup)

A gyepüfuzesi lelet közlése: *Fundberichte Österreichs* 1, 148.

95 (Megjegyzés - Popup)

Hasonló tendenciákat figyelt meg Sopron pénztörténetében Huszár Lajos is: Huszár 1989, 47–48.

96 (Megjegyzés - Popup)

A katafai lelet közlése: Numizmatikai Közlöny 16 (1917) 127. Éremtári földolgozása: Magyar Nemzeti Múzeum Éremtár 144A/1917, 172B/1917. A fertőmeggyesi lelet közlése: Fundberichte Österreichs 5, 190.

97 (Megjegyzés - Popup)

A lelet elrejtése a harmincéves háború előtti zavaros viszonyokkal hozható összefüggésbe, különösen is Bécs 1619-es ostromával. Az éremleret a 16. század második feléből és a 17. század első feléből származó aranypénzeket tartalmazott, csaknem egyharmada oszmán aranypénz volt. Az elrejtő vagy egy török, vagy olyan személy lehetett, aki a törökökkel szorosabb gazdasági kapcsolatban állt, a németalföldi és az itáliai veretek csak erősítik ezt a feltételezést. Talán éppen Bethlen Gábor egyik főtisztje rejtette el úti pénztárát.

98 (Megjegyzés - Popup)

A sopronkertesi lelet közlése: Fundberichte Österreichs 1, 32–33.

99 (Megjegyzés - Popup)

A fertőszéleskúti lelet közlése: Fundberichte Österreichs 8, 222–223.

100 (Megjegyzés - Popup)

Buza János: Inflációs tendenciák a kora újkori Közép-Európában. *Pénzügyi Szemle* sajtó alatt [2004]. Buza János a fenti jelenségre már 2003-ban, a Magyar Numizmatikai Társulatban tartott előadásán („Mégegyszer a polturákról”, 2003. március 13.) felhívta a figyelmet. Huszár Lajos megállapítása szerint a „Kipper und Wipper”-kor pénzviszonyai a soproni számadásokban ezzel szemben egyáltalán nem tükröződnek: Huszár 1989, 56. Elemzésemben nem vettem figyelembe az 1620-as záródású nagysitkei tallérleletet, amelyben négy osztrák tallér és egy lengyel hármasaras volt: Magyar Nemzeti Múzeum Éremtár 142/1886.

101 (Megjegyzés - Popup)

1 Lövő (*Lewe*), Iván (*Iwan*), Vitnyéd (*Vythneed*), Kecel (*Kechely*), Szil (*Zyul*), Pordány (*Pardan*), Bogyoszló (*Bogyuzlow*), Estvánháza (*Esthefanhaza*), Babót (*Babwth*), Ordó (*Ordo*), Hidas (*Hidaz*) és Kapu (*Kapw*) települések tartoztak ekkor a kapui várhoz. Sümegi Dénes: Sopron vármegye levéltárának oklevélgyűjteménye. Sopron. 1928. 84. A felsoroltak közül Estvánháza és Hidas települések ma már nem léteznek. 1528-ban már tizenhét település tartozik a kapui várhoz: Szil, Szentmihály (*Zentmýhal*), Bodonhely (*Bodonhel*), Pordány, Kecel, Pápoc (*Papoch*), Beled, Tamási (*Thamasy*), Hidas, Barbacs (*Barbach*), Bősárkány (*Belsarkan*), Ikrény (*Ykrýn*), Vitnyéd (*Wytnýed*), Szergény (*Zerghýn*), Bogyoszló és Kapu. Magyar Országos Levéltár (= MOL), /E 156/ Urbaria et Conscriptiones (= U. et C.) Fasc. 12., No 42/I. (1528).

102 (Megjegyzés - Popup)

A Nádasdy földesurak időrendben (zárójelben a születési és halálozási évszámuk): Nádasdy (= N.) Tamás (1498–1562) nádor, felesége Kanizsai Orsolya. Őt követte N. Ferenc (1555–1604) dunántúli kerületi főkapitány, felesége a „boszorkánysággal” vádolt Báthory Erzsébet. Ezután Nádasdy Pál (1598–1633) dunántúli főkapitány következett, első felesége Forgách Judit, második felesége a gazdaság vezetésében – özvegyen is – fontos szerepet betöltő Révay Judit volt. A sort N. Ferenc (1621–1671) országbíró (rövid

ideig nádor) zárta le, akinek Esterházy Júlia volt a felesége.

103 (Megjegyzés - Popup)

Nádasdy Ferenc kivégzése és egyidejűleg vagyonának elkobzása (1671) után a kapuvári uradalom is kincstári tulajdon lett, majd 1681-ben vásárlás útján az Esterházyak birtokába került. MOL Esterházy család hercegi ágának levéltára, P 108., Rep. 14., Fasc. A, No 49.

104 (Megjegyzés - Popup)

MOL Diplomatikai Levéltár (=DL) 36992 (1492), DL 36983 (1500 körül), DL 37007 (1518–1519).

105 (Megjegyzés - Popup)

Komoróczy György: Nádasdi Tamás és a XVI. századi magyar nagybirtok gazdálkodása. Budapest, 1932. Tanulmányok a magyar mezőgazdaság történetéhez (Szerk.: Domanovszky S.) 3. kötet.

106 (Megjegyzés - Popup)

Tholt Judit: A sárvári uradalom majorgazdálkodása a XVII. század első felében. Budapest, 1934. Tanulmányok a magyar mezőgazdaság történetéhez (Szerk.: Domanovszky S.) 10. kötet.

107 (Megjegyzés - Popup)

ma Kapuvár

108 (Megjegyzés - Popup)

Vas vármegye; ma Lockenhaus, Burgenland

109 (Megjegyzés - Popup)

Vasváry Imre deáknak az udvarbírószágot megelőző tisztségviselői működéséről nincs adatunk. Családos ember, egy leánya és egy fia volt. Fiát a vizsgált időszakban Kőszegen taníttatta. Háza volt Söjtörön, Szentmiklóson és Kőszegen, ez utóbbit az 1580-as években építtette. Szentmiklóson egy egész telke volt, ezen kívül még Söjtörön, Bogyoszlón és Pordányban voltak földjei. Felesége időnként Balfon gyógyította magát, ilyenkor „fürdős gazdánál” lakott. 1586-ban Ságody (*Sagodhy*) Gábor, 1589 decemberétől pedig Szalay (*Zalay*) Gábor töltötte be a kapui udvarbírói tiszteletet.

110 (Megjegyzés - Popup)

„*Inquisitio Contra Egregi[u]m do[minus] Emericum Waswary Provisorem Castri Kapw, Anno 1589 in mense Maio facta*” illetőleg „*Secundaria Inquisitio contra Waswary, Anno 1590 in Mense Aprilij Facta*”. MOL Magyar Kamara Archívuma, Archivum Familiae Nádasdy /E 185/ (=Nádasdy lt.). A gazdasági ügyvitel iratai Sárvár–Kapuvár–Csepreg (Vas-, Sopron vármegye), 1528–1589, illetőleg 1589–1624. Mikrofilm dobozsám: 31990. Ezen a mikrofilmen rögzített iratanyagokból származó adatokat és szövegrészeket a továbbiakban az iratanyag forrására való hivatkozás nélkül használjuk, idézzük.

111 (Megjegyzés - Popup)

Horváth László: Egyházközségek és prédikátorok a „kapui tartományban” 1590-ben. SSz. 55 (2001)

433–445.

112 (Megjegyzés - Popup)

A huszonkét oldalnyi, dátum és aláírás nélküli kárlista fogalmazvány „*Ex Inquisitione*” megnevezéssel szerepel iratanyagok között. MOL Nádasdy lt., mikrofilm dobozszám: 31991. Ebben a cenzorok megállapították és összegezték, hogy Vasváry visszaélései miatt a vizsgált három esztendő során (1587–89) az uradalmat a következő veszteségek érték: 978 forint és 52,5 dénár készpénz; 800 köböl búza és rozs; 106 köböl zab és árpa; 8 köböl borsó; 6,5 köböl lencse. Fennmaradt továbbá egy másik (csupán egyoldalas) kárösszegezés is, mely a fentebb felsorolt veszteségeket megismétli, de azokhoz három új tételt tesz hozzá, nevezetesen 40 köböl kölest, 11 darab sertést és 149 akó bort. Vasváry az öt ért vádakra, a közel 50 oldalnyi – Nádasdy Ferenc földesúrhoz intézett – „*Replicationes et rectificationes*” című írásában tételesen válaszolt. Érveléseit azonban nem fogadták el, amit igazol Vasváry ezen iratának utolsó oldalán olvasható (véltetően cenzori) ellenjegyzés: „*Summa summar[um] a két regestrumban, amit irásunkban találtuk, az udvarbíró adóssága készpénzből teszen fl[orens] 987 d[enarius] 52,5. Tájékoztatásul: 1 forint (florenus)=100 dénár (denarius); 1 (kapuvári) köböl = 76,5 liter mint ürmérték, búza esetén ez súlyban 57,38 kg-ot jelent; 1 akó = 60 liter (közelítőleg), idevonatkozóan lásd a 128. lábjegyzetet.*”

113 (Megjegyzés - Popup)

ma Fertőboz

114 (Megjegyzés - Popup)

ma Nagycenk

115 (Megjegyzés - Popup)

ma Fertőendréd

116 (Megjegyzés - Popup)

Az egykor Szentmiklós és Csapod között elterülő Göbös falu ma már nem létezik. Ugyanakkor a későbbiekben említésre kerülő Göbös major még az Esterházy Hitbizomány idején is majorgazdaságként működött. (Mai tulajdonosa, a Kisalföldi Erdőgazdaság Rt. Rábaközi Erdészete, a major helyén két felújított épülettel ökoturisztikai központot kíván létrehozni. Bella János csapodi polgármester úr szíves közlése 2003. márciusában.)

117 (Megjegyzés - Popup)

ma már nem létező – egykor Kaputól DK-re lévő – falu.

118 (Megjegyzés - Popup)

ma Fertőhomok

119 (Megjegyzés - Popup)

ma Rábakecöl

120 (Megjegyzés - Popup)

ma Sopronkövesd

121 (Megjegyzés - Popup)

ma Babóthoz tartozik

122 (Megjegyzés - Popup)

ma Rábapordány

123 (Megjegyzés - Popup)

ma Rábaszentmihály

124 (Megjegyzés - Popup)

ma Fertőszentmiklós

125 (Megjegyzés - Popup)

ma Fertőszentmiklóshoz tartozik

126 (Megjegyzés - Popup)

ma Agyagosszegény

127 (Megjegyzés - Popup)

ma Fertőszéplak

128 (Megjegyzés - Popup)

ma Fertődhez tartozik

129 (Megjegyzés - Popup)

ma Rábatamási

130 (Megjegyzés - Popup)

Korabeli állandó vámhely Kecel határában lévő Kis-Rába menti hídnál.

131 (Megjegyzés - Popup)

A kapui tiszttartóhoz Pápocról mindössze három jobbágytelek tartozott, ezek egyikén állt a kocsmaház. A borkimérést a vizsgált időszakban azonban már a csornai prépostság gyakorolta.

132 (Megjegyzés - Popup)

Petőháza adatai minden bizonnyal azért kerültek az inkvizíciós jegyzőkönyvbe, mert a település birtoklása ügyében ebben az időszakban még jogvita folyt Nádasdy Ferenc és Zeke János között, így az adatfelvevők

feltételezhatték, hogy ez a település is a Nádasdy birtokhoz fog tartozni. (Miután Petőháza a Zeke család birtokában maradt, a reá vonatkozó adatokat a kapuvári uradalom ismertetése során figyelmen kívül hagyjuk.) Petőháza birtoklásával kapcsolatosan ld. Dominkovits Péter: Közigazgatástörténet – családtörténet. Egy 16–18. századi Sopron vármegyei hivatalviselő család, a petőházi Zekék. In Fejezetek Győr, Moson és Sopron vármegyék közigazgatásának történetéből. Szerk. Horváth József. Győr, 2000. 40.

133 (Megjegyzés - Popup)

Ezek a helységek az 1587. évi kapui várhoz tartozó helységek urbáriumi összeírásában sem szerepelnek. MOL U. et C., Fasc. 12., No 42/I.

134 (Megjegyzés - Popup)

34 Egyébként a későbbiekben is előfordult, hogy „a felsővidéket néha a Sopron vármegyében fekvő Kapuvár tartományhoz számítják.” Tholt Judit i. m. 13.

135 (Megjegyzés - Popup)

Egynyári növény, melyet részben takarmányozási célra (zölden lekasálva), részben étkezési célra (beérett magjait megőrölve) termelték.

136 (Megjegyzés - Popup)

A kapui vár inventáriumában aszalt alma és szilva szerepel.

137 (Megjegyzés - Popup)

A felsorolt helységekben napjainkban is folyik szőlőművelés. A Sopron környéki borvidék legkeletibb területének ma is az endrédi szőlőhegy tekinthető.

138 (Megjegyzés - Popup)

Barbacson, a halastóval és a halászattal összefüggő tennivalókat a barbacsi „tó-bíró” irányította.

139 (Megjegyzés - Popup)

Az egészhelyes jobbágytelkek 1/8-át el nem érő nagyságú telki állományok képezték a zsellérhelyeket.

140 (Megjegyzés - Popup)

Egyes falvaknál (például Endréd, Söjtör, Szentmiklós) előfordult, hogy a rét egyik részét a falu határában, a másik részét pedig a Hanságban jelölték ki.

141 (Megjegyzés - Popup)

Szent György (április 24.), illetőleg Szent Mihály (szeptember 29.) napján.

142 (Megjegyzés - Popup)

Ez a telekhasználati díj nem tekinthető magas összegnek. Az uradalom ugyanis a majorgazdálkodás eredményességének növelésére törekedve a helyadót alacsony értéken tartotta, míg a robotszolgálati

kötelezettséget a lehető legmagasabbra emelte (lásd a „Robot” c. részt).

143 (Megjegyzés - Popup)

A felsorolt szárnyasok mellett vadliba beszállításáról is maradtak fenn feljegyzések. Az egyik kapui lajstromban szárnyasok között nemcsak vadliba, hanem daru is szerepelt, ami a környékbeli vadállomány gazdagságára utal.

144 (Megjegyzés - Popup)

quartal, mint súlymérték közel 14 kg-nak felel meg.

145 (Megjegyzés - Popup)

Bogyoszló, Endréd, Szentmiklós és Szil 2–2 tehenet és 1–1 özet, míg Babot és Ordó együtt ad 2 tehenet, Pereszteg, Hegykő, Homok és Kövesd 1–1 tehenet és 1–1 sertést, Hidegség 1 tehenet, míg Kecel 1 özet és Beleddel közösen 1 tehenet küldött a várba évente „ajándékként”, karácsony vagy húsvét táján. Ezt a kötelezettséget helyenként és időnként „törvényadó”-nak nevezték. (Bogyoszlón, Endréden, Szentmiklóson és Szilben volt az uradalmon belül a legmagasabb az úrbéresek száma, ezért követelték meg tőlük a legtöbb „ajándékot”). Az endrédi úrbéresi faluközösség a fentiekén kívül még évi 24 ft-ot fizetett, amelyből Sárvárott tartottak egy katonát („drabantot”).

146 (Megjegyzés - Popup)

kaszás, mint rétterület = egy kaszás által egy nap alatt lekasálható rét, melynek nagysága 0,5–1 holdra tehető.

147 (Megjegyzés - Popup)

Söjtör és Szerdahely között elterülő – ma is meglévő – erdő neve.

148 (Megjegyzés - Popup)

Utalás Megyeri Imre széplaki földesúr, soproni alispán erőszakos földszerzési módszerére, akinek hasonló jellegű tevékenysége miatt – az inkvizíciós jegyzőkönyv tanúsága szerint – az uradalom más helységében is (Szerdahely, Széplak, Süttör) panaszt emeltek a jobbágyok.

149 (Megjegyzés - Popup)

A halat nemcsak élőhalként (ebédhal), hanem szárítva (aszúhal) vagy sózott halként is fogyasztották.

150 (Megjegyzés - Popup)

Általában a heti böjtnapra, péntekre szállították be a halakat, emiatt azokat „péntekhal”-nak is nevezték. A szergényiekre és a barbacsziakra öthetenként került az ebédhal beszállítási kötelezettség, míg a bősárkányiakra 15 hetenként. A Kapuba beszállított élőhalakat egyébként a kapui malom előtti, a Kis-Rábán kialakított, haltartóban tárolták.

151 (Megjegyzés - Popup)

Hidasról feljegyezték, hogy pünkösöd és a Szent király napja (augusztus 20.) között minden helyről, mikor

reá kerül a sor „várhoz adtak két gyékény rákot, böjtben egy-egy vödör csíkhaltat”.

152 (Megjegyzés - Popup)

Nádasdy Pál földesúr (ekkorra már megözvegyült) felesége.

153 (Megjegyzés - Popup)

A kapuvári uradalom utasítása 1633-ból. Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle, Bp. 1905. (Közli Iványi Béla)

154 (Megjegyzés - Popup)

Ez az engedmény nem volt mindenütt azonos mértékű. Szentmiklóson például egy, Kövesden viszont két hordó urasági bor kimérése után árulhattak egy hordó helyi bort.

155 (Megjegyzés - Popup)

Több oka is volt annak, hogy a jobbágyság ezt az úrbéri kötelezettségét „*minden szolgálatoknál nagyobb*” teherteretnek érezhette: Az egyik ok a településekre kivetett kötelezően megvásárolandó bor mennyiségéből fakadt, amely ha nem kelt el, úgy a hiányzó részt a jobbágyoknak fel kellett vásárolniuk. (Ez a rendelkezés valamennyi település jobbágját sújthatta, a zselléreket ez a rendelkezés nem érintette.) A másik ok a szőlőheggyel rendelkező települések jobbágyságra volt hátrányos, mivel az úgynevezett földesúri kocsmában sok esetben az ott élő jobbágyoktól beszedett hegyvám-, illetőleg dézsmabort mérték ki. Így a szőlőterülettel rendelkező jobbágy, miközben az esztendő nagyobb részében saját borát nem árulhatta, kénytelen volt ugyanott dézsma- vagy hegyvám borát megvásárolni. Ezt igazolja egy 1589. évi, a kocsmákra kiadott borokról szóló feljegyzés: „*Itt Zvntmýkloson (Szentmiklóson) adtam egy hordó Zvntmýklosy (szentmiklósi) hegyvám bort*”.

156 (Megjegyzés - Popup)

tíz dénárért

157 (Megjegyzés - Popup)

MOL Nádasdy lt., mikrofilm dobozsám: 31.991.

158 (Megjegyzés - Popup)

Ordóval együtt : „...*ha a babotiakon a borárulás megkerül, ők is (t.i. az ordóiak) másik kerülőben árulnak.*”

159 (Megjegyzés - Popup)

A vámhelyen ezek szerint uradalmi borkimérés is működött.

160 (Megjegyzés - Popup)

Sopron vármegye; ma Lutzmannsburg, Burgenland.

161 (Megjegyzés - Popup)

Sopron vármegye; ma Breitenbrunn, Burgenland.

162 (Megjegyzés - Popup)

Trauersdorf (?), Sopron vármegye; ma Burgenland.

163 (Megjegyzés - Popup)

Borsmonostor, Sopron vármegye; ma Klostermarienberg, Burgenland.

164 (Megjegyzés - Popup)

A feljegyzések szerint „*azzal az ecetet táplálták.*” Ugyanakkor kapui szolgaszemélyzet felsorolása között már szerepel a „borégető” is, de pálinkára vonatkozóan az iratanyagokban utalás még nem található.

165 (Megjegyzés - Popup)

A magyar dézsma kifejezés a latin decima (tized) szóból származik.

166 (Megjegyzés - Popup)

Az egyik erre utaló adat Vincekovichs (*Vinczekowith*) János sárvári számtartó részére, egy szentmiklósi házra és jobbágytelekre vonatkozóan 1614-ben kiállított inscripció levélben olvasható: „...*mely dézsmát mi pénzen szoktunk venni esztendőnként a püspöktul.*” MOL Nádasdy lt. Inscriptiós könyvek 7. kötet 33. o., mikrofilm dobozsám: 31988. Ugyanezt igazolja az 1587. évi gabonadézsma kiadási lajstromának egyik tétele is: „*A Z. Myklossy (szentmiklósi) prédicatornak sedecimába adott fl 1 d 40.*” MOL Nádasdy lt., mikrofilm dobozsám: 31991. Az 1587. évi gabonadézsma jegyzékben a dézsma pénzértékét is feltüntették. (1. táblázat) MOL Magyar Kamara Archívuma, Regesta Decimarum /E 159/, mikrofilm dobozsám: 9777.

167 (Megjegyzés - Popup)

Az 1587. évi gabonadézsma elszámolásánál feljegyezték, hogy Szentmiklós, Endréd és Csapod vagyis a három legtöbb dézsmát beszolgáltató helység bírái „*régi szokás szerint*” fejenként 60, illetőleg 50 dénárt kaptak – mintegy a dézsma beszedésben való tevékenységük elismeréseképpen – az uradalomtól.

168 (Megjegyzés - Popup)

Elvi átlag képzése: a helységenkénti összes kepeszám elosztva a dézsmaadók számával. Azokat a helységeket, amelyeknél a dézsmaadók száma nem érte el legalább a 14 főt, az átlagképzésnél nem vettük figyelembe. A dézsmajegyzék nem terjed ki valamennyi településre, így Barbacs, Bósárkány, Pordány, Tamási és Szil adatai hiányoznak.

169 (Megjegyzés - Popup)

Összevetve az 1587. évi urbárium összeírást (MOL U. et C. Fasc 12., No 42/I) az 1587. évi dézsmajegyzékkel, kitűnik, hogy a bogyoszlói, göbösi, szergényi, endrédi és a szentmiklósi bíró neve is szerepel a falu dézsmajegyzékében, tehát az uradalom területén a falusi bírók ekkorra már nem mindenütt mentesültek a gabonadézsma kötelezettség teljesítése alól.

170 (Megjegyzés - Popup)

* A csapodi dézsmajegyzékben az oda menekített és letelepített sármelléki nemesektől (valamilyen joggal) beszedett gabonamennyiség adata is szerepel, míg a Szentmiklóstra vonatkozó 1587. évi adat a szerdahelyiek dézsmáját is magában foglalja.

171 (Megjegyzés - Popup)

* A csapodi dézsmajegyzékben az oda menekített és letelepített sármelléki nemesektől (valamilyen joggal) beszedett gabonamennyiség adata is szerepel, míg a Szentmiklóstra vonatkozó 1587. évi adat a szerdahelyiek dézsmáját is magában foglalja.

172 (Megjegyzés - Popup)

1557-ben a bordézsmát még nem természetben, hanem pénzben követelték meg. Házi Jenő: XVI. századi magyarnyelvű levelek Sopron sz. kir. város levéltárából. Sopron, 1928. 9. o.

173 (Megjegyzés - Popup)

Söjtörön és Szentmiklóson bizonyosan volt ilyen présház. Mindkettő inventáriuma fennmaradt. Fertőszentmiklóson a faluból az Agghegy nevű szőlőterületre vezető dűlőutat – feltehetően az egykori uradalmi présház helyére utalóan – ma is „Présút”-nak nevezik, a mellette elterülő dűlőrész neve pedig „Présdűlő”. Ennek a présháznak a helyét 1597-ben így adták meg: „*Ezen várasz szőlőhegyen a váras végén az Agghegyben vagyon az úrnak két öreg (nagy) szőleje, ugyan ottan egy présháza is.*” MOL U. et C. Fasc. 12., No 42/II.

174 (Megjegyzés - Popup)

Miután a szőlőhegy is földesúri tulajdon volt (valójában csak magát a szőlőt, mint növényt tekintették a telepítő tulajdonának), ezen az alapon követelt a földesúr szőlőhegy használati díjat, vagyis hegyvámot.

175 (Megjegyzés - Popup)

Vannak utalások arra, hogy a hegyvámot borban („*in puro vino*”) adták le. MOL U. et C. Fasc. 12., No 42/II. (Szentmiklós, 1597)

176 (Megjegyzés - Popup)

Az összesen 20 hordóból 15 volt a hegyvámbor (Szentmiklósról 9, Homokról 4, Endréről 2), 5 hordó pedig szintén Szentmiklósról, de az „*úr szőlőjéből*” származott.

177 (Megjegyzés - Popup)

Egy 1625-ből származó összeírásnál feljegyezték, hogy a földesúrnak a szentmiklósi Agghegyen (*Agh hegy*) 17 hordó bora termelt, közülük csak egy hordó mellett olvashatjuk a bor színére utaló megkülönböztető „*vvörös*” (vörös) bejegyzést. (MOL Nadasdy lt. mikrofilm dobozsám: 31992.) Nadasdy Tamáshoz, 1542-ben írt levélben pedig azt olvashatjuk, hogy „*a lozsi szőlőben hat hordó bor lett, az öt fehér az egyik veres*”. Mályusz Elemér: A Nadasdy-levéltár magyar levelei. Levéltári Közlemények I–II. 1923–24. 298.

178 (Megjegyzés - Popup)

76 A peresztegi csöbör literben kifejezett értékének (közelítő) megállapításához, az alábbi borlajstromi feljegyzés adja a megoldás kulcsát: ..., *kikben volt sopron? csöbör t[ina] 134 q[ua]r[ta]l]. Mensura[m] m[e]nsura aquatica* (megmértén vízmértékkel) *lett pereszteg? csöbör t[ina]m 61~P[int] 7*” Ismerve, hogy egy soproni csöbör = 88,13 literrel (Bogdán István: Magyarországi ür-, térfogat-, súly- és darabmértékek 1874-ig. Budapest, 1991. 244), adódik, hogy a 134,25 soproni csöbör bor 11.831,45 litert tesz ki. Ez a mennyiség megfelel 61,5 peresztegi csöbörnek és 7 peresztegi pintnek. Ebből kiszámítható, hogy egy peresztegi csöbör jó közelítéssel 192,2 literrel egyenlő. Az érték pontos megadásához ismernünk kellene a peresztegi pint értékét is. (A pint ugyanis a helyi űrmértékrendszer tagjaként csak állandó viszonyszámot ad (1 pint = 2 icce) nem pedig konkrét nagyságot, következésképpen a helyi pint értéke, csak az ottani icce ismert értékéből számítható ki. Ez időszakban Dunántúlon dívó, ismert pint mértékek szélső értékben: 1,25 liter (soproni pint) és 2,01 liter (kőszegi pint) közötti értékek közé estek. (Bogdán i. m., 244) Ennek figyelembe vételével a kérdéses 7 pint min. 8,75 és max. 14,07 liternek felel meg. Így 1 peresztegi csöbör mértéke 192,15 liter és 192,38 liter közé esik és ezért középértékben azt 192,2 liternek vehetjük. A borlajstromokban helyi mértékegységként időnként „szentmiklósi csöbör” is említenek, de ennek értékére utaló adat nem maradt fenn.

179 (Megjegyzés - Popup)

MOL U. et. C. Fasc. 12., No 42/II. (Szentmiklós, 1597).

180 (Megjegyzés - Popup)

Ezek, az ugyancsak a Nádasdyak tulajdonát képező irtásföldek döntően erdős, bozótos vagy mocsaras területeknek, gyepeknek – esetenként évekig tartó – feltörése, bokroktól, fáktól való megtisztítása, lecsapolása, majd művelésbe vitele a jobbágyok és zsellérek saját kétéves munkája, míg a tehetősebb kis- és középbirtokosok esetén jobbágyaik, zsellérek vagy béreseik munkája révén jöttek létre. Az irtásföldek nagyságát és azok megművelését az uradalom számtartója minden évben helységenként ellenőrizte, feljegyezte.

181 (Megjegyzés - Popup)

Később már más módon fizették a földköbölt: a helybeliek készpénzben (minden hold után 20 dénárt), míg a vidékiek továbbra is természetben fizettek. MOL U. et C., Fasc. 12., No 42/II. (Szentmiklós, 1597.).

182 (Megjegyzés - Popup)

Az évi robotnapok számát az egészhelyes jobbágyra állapították meg, a fél- vagy negyedhelyes jobbágyokat, a házas zselléreket arányosan kevesebb munkanapra kötelezték.

183 (Megjegyzés - Popup)

Tholt Judit: i. m. 31.

184 (Megjegyzés - Popup)

Az igavonóval együtt végzett robotnapot kétszeresen számolták el.

185 (Megjegyzés - Popup)

A távolság mai útvonalvezetéssel számolva, oda-vissza 82 km, melyet ökrös szekérrel vasárnaptól–vasárnapig tudtak teljesíteni.

186 (Megjegyzés - Popup)

A majorgazdaságok idevonatkozó kevés számú adataiból összehasonlításra alkalmas táblázat nem készíthető.

187 (Megjegyzés - Popup)

* Ősi búzafajta, melynek fontos jellemzője, hogy csépléskor a szem a pelyvában marad.

188 (Megjegyzés - Popup)

**Rozssal kevert búza

189 (Megjegyzés - Popup)

*A Göbös-majori adatok az 1587. esztendőre vonatkoznak. MOL U. et C. Fasc. 12., No 42/I.

190 (Megjegyzés - Popup)

1589-ben az az Odor Tamás volt a pordányi major ispánja, aki 1597-ben már a kapui tiszttartói feladatot látta el. Tholt Judit: i. m. 26.

191 (Megjegyzés - Popup)

„Ha a háromnyomásos rendszert nem is tartották be következetességgel, mégis valószínű, hogy minden harmadik évben ugyanaz a földterület került őszi, illetve tavaszi vetés alá.” Tholt Judit: i. m. 39.

192 (Megjegyzés - Popup)

A pordányi majorgazda szerint „*annak előtte nyolc eke volt*”.

193 (Megjegyzés - Popup)

MOL U. et C., Fasc. 12., No 42/I (1587).

194 (Megjegyzés - Popup)

Az ekéhez erősített, vasból készült késalakú tartozék, mely a talajt a barázda mélységéig átszeli.

195 (Megjegyzés - Popup)

Pordányból az inkvizíciós jegyzőkönyvbeli összeírás három szekeret és három szánt említ, ugyanakkor az 1587. évi urbárium összeírásban (MOL U. et C. Fasc. 12., No 42/I) ugyaninnen hat szekér és két szán szerepel. Kecelből, Göbösről és Söjtörről egy-egy szekeret írtak össze.

196 (Megjegyzés - Popup)

1597-ben Göbös major bizonyosan újra működött, mivel a majort (és a falut) Nádasdy Ferenc zálogba adta Maróthy (*Marothy*) Mihálynak. (MOL U. et C. Fasc. 12. No 42/II.) A csapodiak panaszában Maróthy göbösi jelenlétére egyébként már az 1590-ben felvett inkvizíciós jegyzőkönyvben is történik utalás.

197 (Megjegyzés - Popup)

Tholt Judit: i.m. 41.

198 (Megjegyzés - Popup)

Fertőszentmiklós 1856. évi kataszteri térképén, a széplaki mezővel határos szerdahelyi mezőrészen szerepel a „Várhely” dűlő. (MOL S. 78, Fertőszentmiklós kataszteri térképe.) Ugyanakkor egy 1863. évi plébániatörténeti cikk az elnevezés eredetét már egy hajdani várra vezeti vissza: „... a széplaki határ déli részén hajdan egy várnak kellett léteznie, tanúsítja egy dűlő neve, mely máiglan is Várhely-dűlőnek nevezetik. A Várhely-dűlőben, a sánczok még néhány évvel ezelőtt láthatóak voltak.” Fábíán István: A széplaki plébánia története. In Magyar Sion. Budapest, 1863. I. köt. 896.

199 (Megjegyzés - Popup)

A szergényiek helyadójából éppen a szentmiklósi szőlőhegyi robot-kötelezettségük miatt törölték el később a telkenkénti 8 dénár készpénzfizetést.

200 (Megjegyzés - Popup)

Azonosíthatatlan mértékegység, kisebb hordónyi.

201 (Megjegyzés - Popup)

Gyalog szolgáló zsoldos katona.

202 (Megjegyzés - Popup)

Bormérték, 1 (pozsonyi) meszely = 0,33 liter.

203 (Megjegyzés - Popup)

Feltehetően halak, rákok szállításához alkalmas gyékénykosárról lehet itt szó.

204 (Megjegyzés - Popup)

Vagyis április 24-én, augusztus 24-én és november 1-jén, a Gergely pápa által bevezetett új naptár szerint.

205 (Megjegyzés - Popup)

100 A vásárkor odalátogató kapui számtartót a bíró ebből a pénzből vendégelte meg, „asztalt tartott” neki.

206 (Megjegyzés - Popup)

101 Kis-Rábán.

207 (Megjegyzés - Popup)

102 A molnárok a korszak legsokoldalúbb és legképzettebb mesteremberei voltak.

208 (Megjegyzés - Popup)

103 Vadcseresznyeфа kivágásáért a rajtakapott 3 ft bírságot fizetett.

209 (Megjegyzés - Popup)

104 1 libra (1 font) = 0,5 kg, közelítőleg.

210 (Megjegyzés - Popup)

105 A faggyú, amellyel hogy kenőanyagként használták, a gyertyakészítés nélkülözhetetlen alapanyaga is volt.

211 (Megjegyzés - Popup)

106 Ugyanezt vallja Vágy (*Waghý*) János kapui főporkoláb is.

212 (Megjegyzés - Popup)

107 1588-ban már Marton deák volt a számtartó Kapuban.

213 (Megjegyzés - Popup)

108 Kis (*Kýs*) Simon szentmiklósi úrbéres vallomásából kiderült, hogy Kőszegről hozott ugyan szarufákat a szentmiklósi présházhoz, „*mely szarufákat most sem hozták ide: mert a présház pusztán áll.*”

214 (Megjegyzés - Popup)

109 Papiacz Péter endrédi ács „*hat hétig munkálkodott ház csináláson neki*”, 1,65 ft-ért. Ugyanakkor feljegyezték azt is, hogy vas rostát és vas nyársat csináltatott az udvarbíró a cigányokkal és azt házához, Kőszegre vitette, ami igazolja, hogy ezt a mesterséget már akkor is a cigányság művelte.

215 (Megjegyzés - Popup)

110 A barbacsai tóból kihalászott hallal – melyet először a kapui haltárolóba szállítottak – heti rendszerességgel látták el többek között a sárvári várat, ahová például 1587. január 17. és április 13. közötti időszakban 12 alkalommal továbbítottak élőhalat. Barbacsról 1588. január közepétől március elejéig, főleg a böjti hónapokban 960 db csukát, míg 1589. januárjában összesen 2384 db élőhalat, ebből 1831 db csukát szállítottak a kapui haltárolóba. Ezt a mennyiséget a halászok kötelezettségként adták át, de ezen felül kisebb mennyiségben pénzen is vásárolt a babarcsiaktól halat az uradalom, mintegy évi 77 ft értékben.

216 (Megjegyzés - Popup)

111 Miután 1 (kapuvári) köböl = 76,5 liter, búza esetén ez 57,38 kg-ot jelent, így egy-egy szekéren körülbelül 630–800 kg gabonát szállítottak.

217 (Megjegyzés - Popup)

112 Valóban Szentmiklóson 17,5 hold szántóföld, míg Endréden csak 8 hold tartozott egy egészhelyes jobbágytelekhez.

218 (Megjegyzés - Popup)

113 Bécsújhely, ma Wiener Neustadt, Ausztria.

219 (Megjegyzés - Popup)

114 Ezek a soproni bevásárlások leginkább akkor történtek, amikor a földesurat és/vagy a feleségét Söjtörrre látogatásra várták.

220 (Megjegyzés - Popup)

115 21 dénárt

221 (Megjegyzés - Popup)

116 Ugyanakkor több panasz szólt arról is, hogy az uradalom – több esetben éveken át – sem fizetette ki tartozásait. A vitnyédi mészárosnak a földesúrhoz írt panaszleveléből kiderül, hogy a kapui várba 1585-ben beszállított hús árát 1590-ig nem egyenlítette ki az udvarbíró. Hidason az asszonyoktól rendelt gyékények árával, illetőleg több halásznak a pénzért beszállított rák árával tartozik az uradalom. Vitnyédről 5 embert sorolnak fel, kinek rák (60 gyékény) és hal (300 csuka) és csíkkal árával tartozik az uradalom. Úgy tűnik, nemcsak az udvarbíróknak volt tartozásuk, hanem magának a földesúrnak is. Erre utal a szentmiklósiak panasz: „Könyörögnek azon-is, hogy minemű kölcsönpénzt uramnak ő nag[yságá]nak adtanak volt, ő nag[yság]ja emlékezzék meg róla és adatnája (adatná?) meg”.

222 (Megjegyzés - Popup)

117 Sem az inkvizíciós jegyzőkönyvek, sem az 1587. évi urbáriumok nem adják meg helységenkénti összesítésben a robotra kötelezett jobbágyok és zsellérek számát, mint ahogy azt például az 1597. évi urbáriumok tartalmazzák.

223 (Megjegyzés - Popup)

118 MOL U. et C., Fasc. 12., No 42/I.

224 (Megjegyzés - Popup)

119 Ha összehasonlítjuk egy-egy nagyobb lélekszámú település azonos telki állományú jobbágyainak gabonadézsmá- jegyzéki adatait, akkor ugyancsak észlelhető a módosabb jobbágyréteg megléte.

225 (Megjegyzés - Popup)

* Adatforrás: MOL U. et C., Fasc. 12., No 42/I.

226 (Megjegyzés - Popup)

** Az oda menekített sármelléki nemesek adatai nélkül.

227 (Megjegyzés - Popup)

120 Ez ugyan a vizsgált időszakról két évvel későbbi adat, de feltételezhető, hogy e tekintetben a termelés megoszlása nem különbözhetett a vizsgált időszakétól.

228 (Megjegyzés - Popup)

121 1588-as esztendei feljegyzések szerint holdanként árpából 3, illetőleg 3,87, zabból 2,85, tönkölyből 2,93 köblöt vetettek.

229 (Megjegyzés - Popup)

122 Kepénkénti (átlagolt) cséplési eredmények, köbölben 1588/1589-ben: búza 1,63/2,66; rozs: 2,07/3,2; tönköly: 1,68/na.; árpa: 1,84/2,1; zab: 1,95/na. (na = nincs adat)

230 (Megjegyzés - Popup)

123 Vegyük figyelembe, hogy ebben az időszakban készpénz bevételi- és kiadási lajstromokból az egyes ágazatok nyeresége, vagy vesztesége nem mutatható ki, hiszen jól követhetően elsősorban csak arra törekedtek, hogy az éves *introitus*-lajstromokban felsorolt tételek végösszegét az *exitus* végösszege semmiképpen ne lépje túl, azzal közel azonos legyen.

231 (Megjegyzés - Popup)

124 Keresztúr, Sopron vármegye; ma Deutschkreuz, Burgenland.

232 (Megjegyzés - Popup)

125 Nezsider, Moson vármegye; ma Neusiedl am See, Burgenland.

233 (Megjegyzés - Popup)

126 Amíg az uradalmi kocsmákban a dézsma- és hegyvámborok forgalmazása jelentéktelen mértékű, addig a kapui vár pincéjében felvett inventáriumok és lajstromok arról tanúskodnak, hogy az uradalom belső szükségleteinek kielégítését, vagyis a tisztségviselők, szolgák, majorságiak évi járandóságára, „vár szükségére”, földesúri vagy prefektusi látogatásra, valamint a majorságokban arató vagy kaszáló szerjárom úrbéresek részére kijáró bormennyiséget döntően a hegyvám- és dézsmaborokkal biztosították. Ezek jelentős része Szentmiklósról, kisebb része pedig Endrédről és Homokról származott.

234 (Megjegyzés - Popup)

127 Az urasági szőlőterületről származó borok nyeresége is szinte azonosnak vehető a bor mindenkori kocsmái árával, hisz a szőlőművelés legnagyobb részét robotosok végezték és vélhetően csak bizonyos igényes munkafolyamatok (például metszés) elvégzéséhez alkalmaztak időnként napszámosokat, de ez a tény számottevően nem rontja a nyereséghányadot.

235 (Megjegyzés - Popup)

128 A nyereség kiszámításához elsőként meg kellett határozni az akó literre átszámított értékét. Egy 1589.

évi feljegyzés szerint „51 akó kitett 16 peresztegi csöbröt és 3,5 pintet”. Ebből adódik, hogy 1 akó = 60,4 literrel; az átszámításnál 1 peresztegi csöbröt 192,2 literrel és 1 pintet 1,63 literrel vettük figyelembe. (A peresztegi csöbör és -pint értékének megbecsléséhez l. a 76. sz. lábjegyzetet.) Ugyanakkor egy 1588. évi feljegyzésből tudjuk, hogy „Bodonhelen árult ki bort ... melyeket Közöghön [Köszegen] vettek ... megmértvén vízmértékkel tett peresztegi csöbröt t[in]na 52 p[int] 12 ... facit f[lórenos] 422 d[enarios] 50.” Vagyis az 52,5 peresztegi csöbröt és 12,5 pintet kitevő bormennyiséget 422,50 forintért árulták ki. Ebből visszszámolva adódik, hogy 1 akó köszegi bort közelítéssel 2,52 forintért mérték ki. A *bor fölvonyása* – vélhetően a bornak pincéből való fölhozatala – címén elszámolt, egyébként jelentéktelen költséget, a számításoknál nem vettük figyelembe. A borárusítási lajstromokban általában két összeget találunk: az egyik a teljes bevételt, míg a másik a borkimérő jutalékával csökkentett összeget tünteti fel. A forgalommal arányos borkimérési jutalék (*relaxatio*) helységenként kissé eltérő értéke nagy átlagban a teljes bevétel 0,7%-át tette ki. Az éves introitus lajstromok ez utóbbit, tehát a jutalékkal már csökkentett bevételi összeget tüntették fel.

236 (Megjegyzés - Popup)

129 Az előző évről megmaradt, fel nem használt 258 forintnyi pénzösszeget (melyet egyébként az 1589. évi lajstrom ismételtén készpénzbevételként számolt el) az 1589. évi bevétel százalékos megoszlásának kiszámításánál figyelmen kívül hagytuk, mivel ez az összeg bevételként valójában 1588-ban folyt be.

237 (Megjegyzés - Popup)

130 Vélhetően a juhállomány döntő részét ebben az évben eladták.

238 (Megjegyzés - Popup)

131 A vámhelyek kiadási (*exitus*) lajstromait sem számították hozzá az uradalom kiadási adataihoz (8. táblázat), hanem – hasonlóan a vámhelyek bevételi lajstromaihoz – azokat vámhelyenként jegyezték fel. A vámpénzekből elsősorban a vámosok, révészek (Sarród), és az őrség (például újhelyi hídnál egy drabant) készpénz- és ruházkodási ellátmányát fedezték, az ezen felül megmaradt pénzösszeget az uradalom egyéb kiadásainak fedezésére használták fel.

239 (Megjegyzés - Popup)

132 Közvetlenül a földesúrnak átadott készpénz.

240 (Megjegyzés - Popup)

133 Feltehetően Bicsérdy (*B?cherd?*) István hadnagyról és 13 (név szerint felsorolt) társáról van szó.

241 (Megjegyzés - Popup)

134 Február 14–17.: Szil, Pordány, Kecel; április 12–16.: Söjtör; május 14–19.: Szil, Pordány, Kóny, Újhíd; június 2–6.: Szil, Pordány; július 12–15.: Pordány, Szentmiklós, Söjtör; szeptember 16–18.: Szil, Pordány; szeptember 21.: Pordány, Kapu; szept. 29–október 4.: Pordány, Kóny, Kapu, Söjtör; december 4–7.: Söjtör. Három esetben a látogatások okát, célját is feljegyezték: „Buda alá mentében” (szeptember 18.), „Buda alól jöttében” (szeptember 21.), nyulászat Kónyban (összel). A földesúr áprilisban és decemberben felesége kíséretében látogatott Söjtörrre. Ez utóbbi alkalommal felesége (vagy megbízottja)

járt Szentmiklóson és vásárolt a december 6-i ún. Miklós-napi vásáron.

242 (Megjegyzés - Popup)

Dolgozatom megszületése felett – még mikor „A csornai premontrei prépostság hiteleshelyi tevékenysége és szerzetesei a középkorban” című szakdolgozatom (Pázmány Péter Tudományegyetem, 2002.) bevezető fejezete volt – Szovák Kornél és Rác György bábáskodott mint témavezető és bíráló tanár. Köszönet illeti őket ezért.

243 (Megjegyzés - Popup)

Bármennyire is hivatkozik Belitzky János a forrásanyag szegényességére és az azt kiváltó okokra. Ld. *Belitzky János: A csornai premontrei prépostság alapítása és birtokszerzeményei a nemzeti kegyuraság korában. REGNUM Egyháztörténeti Évkönyv I. 1936.* [a továbbiakban *Belitzky: Csornai prépostság*] 61–62. Ugyanezt teszi – az előbbinél valamivel több okkal – a teljes magyar premontrei cirkária korai történetére vonatkozólag *Körmendi Tamás: A 13. századi premontrei monostorjegyzékek magyar vonatkozásairól. Történelmi Szemle XLIII (2001/1–2.) 61–62. o.* [a továbbiakban *Körmendi: Monostorjegyzékek*].

244 (Megjegyzés - Popup)

Ortvay Tivadar: Magyarország egyházi földleírása a XIV. század elején a pápai tizedjegyzékek alapján feltüntetve. Budapest 1892. II. 798–799.; Matics Döme: A csornai premontrei prépostság története 1180–1526. A keszthelyi kath. főgimnázium értesítője az 1911–1912. tanévről. Keszthely 1912. [a továbbiakban Matics: Csorna] 14.; Kovács Imre Endre O. Praem.: Fejezetek a csornai prépostság történetéből, in: *Magyar Egyháztörténeti Évkönyv 1994/1. 186–189.* [a továbbiakban Kovács: Fejezetek] és Kovács Imre Endre – Legeza László: *Premontreiek. Budapest, 2002.* [a továbbiakban Kovács–Legeza: Premontreiek] 35–36. (Kovács Endre támaszkodik egyrészt Kozák Károly eredményeire – lásd alább –, másrészt a Kökényes-Radnót nembeli Mikud győri püspök személyével kapcsolatos, Belitzky: Csornai prépostság 70–72. o.-tól származó hipotézisre, valamint az általa a türjei monostor alapításának vélt – azóta Körmendi Tamás: A premontrei rend megtelepedése az Árpád-kori Magyarországon. A rend korai hazai története a kezdetektől az 1235-i Catalogus Ninivensisig I. Turul 2001/3–4. 103–111.; II. Turul 2002/1–2. 45–55. [a továbbiakban Körmendi: Megtelepedés] által cáfolt – korai, 1184-es időpontjára), valamint F. Romhányi Beatrix: *Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon. Katalógus. [Budapest] 2000. 19. és 135.* [a továbbiakban Romhányi: Kolostorok és társaskáptalanok]. Mértéktartóbb, de ugyacsak a 12. századra teszi Belitzky: Csornai prépostság 63–72. és Koszta László: Csorna. In: *Korai Magyar Történeti Lexikon. Főszerk.: Kristó Gyula, szerk.: Engel Pál – Makk Ferenc. Budapest 1994.* [a továbbiakban Koszta: Csorna ill. KMTL] 154–155. A kételkedőkről lásd alább.

245 (Megjegyzés - Popup)

Carolus Louis Hugo: Sacri Ordinis Praemonstratensis annales I–II. Nanceii, 1734–1736. I. 507.

246 (Megjegyzés - Popup)

Fuxhoffer D. – Maurus Czinár: Monasteriologie Regni Hungariae libri duo totidem tomis comprehensi II. Pest 1860. II. 15.

247 (Megjegyzés - Popup)

Történeti vázlata a kegyelmesen egyesített csornai, horpácsi, türjei és jánoshidai prépostságoknak. (Szerző nélkül) In: Névtár a csornai, horpácsi, türjei és jánoshidai prépostságokba kebelezett fehér és kiváltságos premontrei kanonokrendnek. Győr, 1872. 11.

248 (Megjegyzés - Popup)

Matics: Csorna 14.; 1393. március 20. Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Levéltár [a továbbiakban: DL] 7849 és 9725 (1412-es átirat). *Fejér György*: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. I–XI. Buda, 1829–1844. [a továbbiakban CD] X/2. 100–102. o. (az átirat alapján, téves dátummal), Székely oklevéltár I. Szerk.: Szabó Károly – Szádeczky Lajos. Kolozsvár, 1872. 85.; Zsigmondkori oklevéltár I. (1387–1399) Szerk.: Mátyusz Elemér. Budapest, 1951. 2874. sz.

249 (Megjegyzés - Popup)

Vö. *Horváth [Tibor] Antal*: A magyar premontrei rendtartomány megalakulása. A szombathelyi premontrei gimnázium 1934–1935. évi értesítője. [a továbbiakban *Horváth*: Magyar rendtartomány] 97.

250 (Megjegyzés - Popup)

A kommandátori rendszer történeti elemzését adja *Horváth [Tibor] Antal*: A csornai premontrei prépostság commendatorai a XVI–XVII. században. Keszthely [1942]. Az 1529-es török betörésre: DL 24654 (1540!) válaszul I. Ferdinánd király oklevél-átírató mandatumára elbeszéli, hogy az 1529-es török betörés következtében *per violenciam turcarum in repositoio nostro litterarum pene omnia instrumenta fuissent consumpta et deperdita*. A középkori hiteleshelyi levéltárból valóban nem is maradt semmi, ma csak újkori anyagot tartalmaz. Középkori forrásanyag csak egy 18. századi *copiae litterarum* kötetben maradt fenn, mindössze két csornai kiadvánnyal. A konvent magánlevéltára ma ismét Csornán található, az Országos Levéltár Diplomatikai Fényképgyűjteményében [a továbbiakban DF] pedig 264812–265245 jelzet alatt. A középkori okleveleknek mindössze a fele, 224 darab eredeti. Az ugyancsak ide tartozó DF 286280–286282 nem csornai, hanem morvaországi vonatkozású másolatköteteket takar.

251 (Megjegyzés - Popup)

Matics: Csorna 14. sk.; *Horváth Antal*: De primordiis circariae Hungariae Ordinis Praemonstratensis. *Analecta Praemonstratensia* 1937. [a továbbiakban *Horváth*: De primordiis] 59. sk.; *Belitzky*: Csornai prépostság 66–72. o., *Oszvald Ferenc [Arisztid]*: Adatok a magyarországi premontreiek Árpád-kori történetéhez. *Művészettörténeti Értesítő* 6, 1957/2–3. [a továbbiakban *Oszvald*: Adatok] 241.

252 (Megjegyzés - Popup)

Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. III. Budapest 1897. 641.; Karácsonyi János: A magyar nemzetségek a 14. század közepéig. Budapest 1995. (reprint) [A továbbiakban Karácsonyi: Nemzetségek] 858.; Pór Antal: Az Osl-nemzetség története a XIII–XIV. században. Turul 1890. [a továbbiakban Pór: Osl-nem] 155–157.

253 (Megjegyzés - Popup)

Horváth: Magyar rendtartomány 94–100.; *Belitzky*: Csornai prépostság, az erre reagáló *Horváth [Tibor]*

Antal: Recenzió. Vasi Szemle 1937. 194–7. [a továbbiakban Horváth: Recenzió]; Belitzky: Sopron megye 468–489.

254 (Megjegyzés - Popup)

Oszvald: Adatok, 231–254.

255 (Megjegyzés - Popup)

Körmendi: Megtelepedés tanulmánya alaposága ellenére sem használja Horváth Antal egyik idézett és idézendő munkáját sem, Belitzkynek is csak Sopron megye-monográfiáját, a Csornára vonatkozó források jelentős részét hagyva ezzel figyelmen kívül. Backmund, Norbertus: *Monasticon Praemonstratense* új kiadása (Tom. I. Pars 2. Berlin, 1983.) 527–529. ellenben már Horváth Antal eredményeit követi, igaz, a monostor első említéseként az 1228-as adatot ismeri.

256 (Megjegyzés - Popup)

Horváth: Magyar rendtartomány 94–97. Acuntius érkezteről: Theiner: *Vetera Monumenta Hungarum sacram illustrantia* I. 19., a felmentő privilégium kiadása: CD III/1. 185., Gervasius leveléé pedig Carolus Louis Hugo: *S. Antiquitatis Monumenta*. I. 1725. Epist. CXVIII. [a továbbiakban Hugó: Epist.]

257 (Megjegyzés - Popup)

Kiemelés tölem – V. Á.

258 (Megjegyzés - Popup)

Hugó: Epist. CXVII.

259 (Megjegyzés - Popup)

Kumorovitz L. Bernát: A leleszi konvent oklevéladó működése 1569-ig. Turul 42 (1928), 1.; Körmendi: Megtelepedés I. 105., 107., II. 45.; Oszvald: Adatok 238–252.; Romhányi: Kolostorok és társaskáptalanok 19. és 135. (utóbbi táblázat igen látványosan cáfolja Gervasius adatainak helyességét). Hatvan alapítását szintén 1200 előttre datálják, azonban ez mindenképpen felülvizsgálandó, amint azt alább meg is tesszük.

260 (Megjegyzés - Popup)

DL 1027, CD III. 2. 96–98.; *Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete und Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg I–V*. Szerk.: *Hans Wagner – Irmtraut Lindeck-Pozza – Erich Reiter – Leonhard Prickler*. Graz–Köln–Eisenstadt 1955–1999. [a továbbiakban UB] I. 179., *Karácsonyi János*: Hamis, hibáskeltő és keltezetlen oklevelek jegyzéke 1400-ig. Budapest, 1902. [a továbbiakban *Karácsonyi*: Hamis, hibáskeltő] 92–93. (28. sz.) 1236-ra keltezi.

261 (Megjegyzés - Popup)

Némethy Lajos: A márcfalvi prépostság. *Századok* 34. 1900. 440–442., igaz, ő az oklevelet István prépost személyének egy azonos nevű utóddal történt azonosítása révén talán kissé merészen 1278–80 közé datálta.

262 (Megjegyzés - Popup)

Eötvös Lóránd Tudományegyetem Könyvtára, *Collectio Hevenessiana* Tomus XLVII. (keltezés nélkül), CD III/2. 96–98.

263 (Megjegyzés - Popup)

CD VII. 5. 227–229.

264 (Megjegyzés - Popup)

Ellentétben a korábbi szakirodalom véleményével, amely az oklevelet (Karácsonyi oklevéljegyzékének felhasználásával) a tatárjárás előttre keltezte: *Belitzky*: Csornai prépostság 66–67. és *Belitzky*: Sopron megye 473. Sem Sopron ismert kiváltságolása (1277), sem a várjobbágyság megjelenése nem segít bennünket, de még a poroszló szereplése sem, hiszen a 13. század második felében is találunk *pristaldus*-t, ráadásul éppen a közeli Veszprém megyében – 1274: *Wenzel Gusztáv*: Árpád-kori új okmánytár (Codex diplomaticus Arpadianus continuatus). I–XII. Budapest, 1860–1874. In: Magyar Történelmi Emlékek – Monumenta Hungariae historica. Tom. VI–XIII., XVII–XVIII., XX. és XXII. [a továbbiakban *Wenzel*] IX. 100. o., Nyitra megyében 1272-ben: Hazai okmánytár. Szerk.: *Ipolyi Arnold* – *Nagy Imre* – *Véghelyi Dezső*. Budapest, 1880. VII. 135.; Valkó megyében 1299-ben: *Wenzel* X. 354. A poroszlói tiszt hanyatlására ld. *Eckhart Ferenc*: Hiteles helyeink eredete és jelentősége. *Századok* 47 (1913) [a továbbiakban *Eckhart*: Hiteles helyeink], 645–650. A várjobbágyságra lásd *Zsoldos Attila*: A szent király szabadjai. Fejezetek a várjobbágyság történetéből. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 26.) Budapest, 1999.

265 (Megjegyzés - Popup)

DL 1028 (kelet nélkül), kiadásai: *Nagy Imre* (szerk.): Sopron vármegye története. Oklevéltár I. 1156–1411. Sopron 1889. [a továbbiakban SO] 44., UB II. 178. Mindkettő 1278-nál közli, mert 1278 június 15-ről való a soproni keresztesek konventje által kiadott, ugyanezen adományt megerősítő oklevél. Ennek 1806-os hitelesített másolata DF 264832. CD VII/4. 179.; vö. *Kovács*: Fejezetek 190.

266 (Megjegyzés - Popup)

DI 127 (1806-os hitelesített másolata DF 264814), CD III. 2. 95–6.; UB I. 145. Elsőként *Horváth*: De primordiis 59. sk. és *Horváth*: Recenzió 195. szerepel a szakirodalomban.

267 (Megjegyzés - Popup)

Rákos István: IV. Béla birtokrestaurációs politikája. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica 47 (1974), 9–21., ill. már *Pauler Gyula*: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt II. Budapest, 1899. 102–103.

268 (Megjegyzés - Popup)

DL 142, 1806-os hitelesített másolata DF 264815, CD III. 2. 144–146. és VII. 5. 237–238.; *Szentpétery Imre* – *Borsa Iván*: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke I-II. Budapest, 1923–1987. (a továbbiakban: RA) 444., UB I. 156.

269 (Megjegyzés - Popup)

Szentpétery: Oklevéltan 78–79. és 150.; és Fügedi Erik: Sepelierunt corpus eius in proprio monasterio. A nemzetségi monostor. Századok 134 (1991) 35–67. Csornával kapcsolatban felvetette ezt már Belitzky: Csornai prépostság 68.

270 (Megjegyzés - Popup)

DL 159, átiratait, másolatait és kiadásait lásd a 66. lábjegyzetben.

271 (Megjegyzés - Popup)

Összesen 43 településen ismer birtokrészeket megyénkénti bontásban (az egész középkoron át) *Kovács: Fejezetek 194.*; lásd még *Belitzky: Csornai prépostság 72.*

272 (Megjegyzés - Popup)

Ma Barbaháza Pusztaszil mellett.

273 (Megjegyzés - Popup)

Akár azonos is lehet az 1228-as oklevélben szereplő területtel, hiszen előfordulhat, hogy a határjárásban még *terra*-ként megnevezett terület a Rábaköz vízbőségének köszönhetően két év elteltével szigetként jelenik meg.

274 (Megjegyzés - Popup)

Az eredeti oklevélben van egy-két olvasati és azonosítási bizonytalanság.

275 (Megjegyzés - Popup)

Ma Patakpuszta Kapuvártól délre: *Belitzky: Sopron megye 479.*

276 (Megjegyzés - Popup)

Magyarkeresztúr.

277 (Megjegyzés - Popup)

Alsópéterfa Soprontól délre – ma Unterpetersdorf Ausztriában.

278 (Megjegyzés - Popup)

Belitzky: Sopron megye 484. szerint ez a tény önmagában ellene mond egy sokkal korábbi alapítás-időpontnak. Vö. uo. 484–487. Mi azonban a különböző korábbi birtokadományok egy oklevélben történő összefoglalásának tartjuk, amiből nem lehet hasonló következtetést levonni.

279 (Megjegyzés - Popup)

Amennyiben külön nem hivatkozom, az itt következő monostor-alapítási időpontok a katalógusokból, vagy a már idézett irodalomból (Oszvald és Körmendi adattárjai) valók. A katalógusok kiadásai: *Backmund, Norbertus: Monasticon Praemonstratense, id est historia circariarum atque canonicarum candidi et canonici Ordinis Praemonstratensis. I–III. Straubing, 1949–1956. III. 397–399. és 412–413.; Oszvald: Adatok*

237–238.; Erdélyi okmánytár I. Szerk.: *Jakó Zsigmond*. Budapest, 1997. 176. sz., valamint *Oszvald [Ferenc] Arisztid: A Magyarországi középkori premontrei prépostságok*. 1939. 16–17. és különösen *Körmendi: Monostorjegyzékek* (Backmund forrásait lásd itt is; a *Vetus Registrum* szövege: 72.).

280 (Megjegyzés - Popup)

A korábban – egészen Matics Dömével bezárólag – biztosnak tudott morvaországi filiációt már többen, különféle okfejtésekkel ejtették, lásd: *Belitzky: Sopron megye 476–477.*; ill. *Belitzky: Csornai prépostság 70*. Ugyanakkor 1294-ből éppen a *Catalogus Recentiores* ad megbízható forrást arra nézve, hogy a magyar cirkáriát a préposti vizitációk elhanyagolása és más rendellenességek miatt ebben az évben alóban cseh- és morvaországi apátságok felügyelete alá helyezték, lásd *Hervay Ferenc Levente: Premontreiek*. In: KMTL 558–559. és *Körmendi: Monostorjegyzékek 70*. Mindazonáltal a 13. század nagyobb részére, és éppen az alapítások időszakára ez az alárendeltség – amelynek esetleges gyakorlásáról magyarországi forrás egyáltalán nem áll rendelkezésre – semmiféle befolyással nincs, ezért ennek elemzésével nem foglalkozom.

281 (Megjegyzés - Popup)

Körmendi: Monostorjegyzékek 69. és *Körmendi Tamás: A sopronhorpácsi monostor Árpád-kori történetének vitás kérdései*. SSz. 57 (2003) 276–288. [a továbbiakban: *Körmendi: Horpács*].

282 (Megjegyzés - Popup)

Belitzky: Sopron megye 488.; *Kovács Imre Endre O. Praem: A türjei Premontrei Prépostság története*. Zalai Gyűjtemény 32. szám. Zalaegerszeg 1991. [a továbbiakban *Kovács: Türje*] 8.; *Körmendi: Megtelepedés I*. 107. o., *Oszvald: Adatok 248*.

283 (Megjegyzés - Popup)

Kovács: Türje 6. o. eredményeit (1184. évi alapítás) helyesen cáfolja *Körmendi: Megtelepedés II*. 53. (51. és 52. lábj.).

284 (Megjegyzés - Popup)

Horváth [Tibor] Antal: Lex contra statutum. Adalék a premontrei-rend történetéhez Magyarországon. A csornai premontrei kanonokrendi Szent Norbert-Gimnázium 1933–34. évi értesítője. Szombathely, 1934. 21. *Waefelghem, Raphael van: Les premiers statuts de l'ordre de Prémontré*. Bruxelles, 1915. 331.

285 (Megjegyzés - Popup)

Waefelghem, Raphael van: L'Obituaire de l'Abbaye de Prémontré, XIIe s. Louvain, 1913. 67.

286 (Megjegyzés - Popup)

Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza III. Budapest, 1987. 99.

287 (Megjegyzés - Popup)

Erdélyi Múzeum 1897. (II. évf.) 271–274.; ill. 1212: HO VIII. 13. V. István egyik 1270-ben, még ifjabb királyként kiadott oklevele szerint a jóságvesztés mellett magva is szakadt: *Wenzel VIII*. 260–261. RA I. o.

288 (Megjegyzés - Popup)

S egészen 1223-ig szerepel. Vö. *Karácsonyi*: Nemzetségek 171–172.; 1199: CD IX/7. 636–640. és HO V. 4. jószágvesztését valószínűsíti 1262: CD IV/3. 61. Mivel később IV. Béla bosszúja annak ifjabb királysága vagy trónra lépése után elérte őt is, nevezetesen a jószágvesztés büntetése, adathozható tisztségviselése után meg kellett érnie 1220-as éveket, esetleg 1235-öt. 1240-ben (HO VIII. 36–37.) már néhaiként emlékeznek meg róla a királyra visszaszállt birtokainak eladományozása kapcsán.

289 (Megjegyzés - Popup)

Kozák Károly: A premontreiek építkezései Győr-Sopron megyében a XII–XIII. században. *In*: Arrabona. 15 (1973) [a továbbiakban *Kozák*: A premontreiek építkezései] 126–127.

290 (Megjegyzés - Popup)

Kozák: A premontreiek építkezései 129. különböző párhuzamokra hivatkozva inkább 12. századnak véli, nézetét követi *Székely Zoltán*: Egy későbarokk kolostor élete a tárgyak tükrében: a csornai premontrei prépostság 1786-ban. *SSz.* 55 (2001), 383., *Körmendi*: Megtelepedés I. 111. (50. láb.) azonban kritizálja ezt a kormeghatározást és úgy ítéli meg, hogy csak nagyjából keltezhető, tehát akár 13. századi is lehet, *Kovács–Legeza*: Premontreiek pedig fényképe közlésénél egyszerűen 13. század első feléből datálja (17. sz. kép a kötet végén).

291 (Megjegyzés - Popup)

Pájer Imre: Csorna évszázadai. Csorna 1996. [a továbbiakban *Pájer*: Csorna] 4. Sajnos a jelek szerint falkutatás nem történt, így nem is sejthető, meddig bontották vissza a falakat a 19. század elején.

292 (Megjegyzés - Popup)

Az Osl-nem besenyő, szláv vagy honfoglaló eredetének vitatott kérdését jelen írásban nem tárgyaljuk, mert a monostor-alapítás szempontjából haszталannak érezzük. A könyvtárnyi irodalomban található eredmények összefoglalását ld.: Belitzky: Csornai prépostság 64–65. (ahol több saját korábbi cikkére is hivatkozik) és Belitzky: Sopron megye 471.; valamint újabban: Györffy György: A magyarság keleti elemei. Budapest 1990., Szovák Kornél: Osl nem. *KMTL* 514. o. Megjegyzem, a viták egyik kiindulópontja éppen a Csorna helység- és családnév korai előfordulásainak (Serna, Cherna, Surna, Charna stb.) az eredeti források közvetlen vizsgálatával történő felgyűjtése lenne, mellyel máig adós a kutatás, függetlenül a közelmúlt ezirányú erőfeszítéseitől. Vö. Kovács: Fejezetek 185–186. Ugyanakkor megjegyezzük, hogy a régészeti kutatások a 8. század óta folyamatosan letelepedett népességre utalnak. Az erre utaló régészeti eredményeket áttekinti Pájer: 3–4.

293 (Megjegyzés - Popup)

A szakirodalom egyöntetű állásfoglalása szerint a 14. század folyamán a Kanizsaiak megszerezték atyafiságuktól a kegyúri jogokat. Egyetlen szépséghiba, hogy semmilyen forrás nem szól e mellett, sőt 14–15. századi iratok épp ellenkezőjét bizonyítják: nem csak az Osl-nemből eredt különböző családok tekintették magukat a monostor kegyurainak, hanem a Kanizsaiak is annak ismerték el őket. Ezért a kegyuraság kérdésével egy későbbi tanulmányban kívánok foglalkozni.

294 (Megjegyzés - Popup)

Körmendi: Megtelepedés I. 106.

295 (Megjegyzés - Popup)

1214: DF 264722. *Új Magyar Múzeum* 5 (1855) 397. (Páur Iván közlésében); UB I. 97.

296 (Megjegyzés - Popup)

A gyér forrásadottságokhoz képest ilyesmi a premontrei prépostságok esetében egyáltalán nem szokatlan. Korábban a bencéseké volt Almás, Bozók és Meszes, Nagyolaszi pedig premontrei szerzetesekből alakult, csak valamikor 1230–31 előtt lett bencéssé. Vö. *Körmendi:* Megtelepedés I. 104–105. és *Körmendi:* Monostorjegyzékek 63. (8. láb.).

297 (Megjegyzés - Popup)

Fügedi: A nemzetségi monostor 46., 49.

298 (Megjegyzés - Popup)

DL 1079, átiratait, másolatait és kiadásait ld. a 66. lábjegyzetben. Megjegyzendő, hogy az Oslok korai története megérdemelne egy újabb feldolgozást.

299 (Megjegyzés - Popup)

Pór: Osl-nem 155. sk.; *Karácsonyi:* Nemzetségek 858. sk.; *Engel Pál:* Középkori magyar genealógia. CD-ROM adatbázis. Budapest (Arcanum Kiadó) 2001. Osl nem – 1. tábla [a továbbiakban *Engel:* Genealógia].

300 (Megjegyzés - Popup)

1214: DF 264722. *Új Magyar Múzeum* 5 (1855) 397.; UB I. 97.

301 (Megjegyzés - Popup)

Ezekre *Pór:* Osl-nem 157–159. és *Karácsonyi:* Nemzetségek 858–873. Karácsonyi táblázatában hivatkozás nélkül 1200-at jelöli meg I. Osl megjelenésének éveként.

302 (Megjegyzés - Popup)

Ezzel összhangban II. András említett 1228-as oklevelében (DL 142) a csornai prépost (I.) Osl ispánt és fiait együtt nevezi meg, mint akiktől a prépostság vitatott földjét (quam ... de terra comitis Oslu et filiorum suorum hereditaria sequestratam) kapta.

303 (Megjegyzés - Popup)

Ráczy György: A Ják nemzetség és monostoralapításai I. *Vasi Szemle* 54 (2000), 7–18. A párhuzamra figyelmemet Ráczy György hívta fel, amelyért ez úton is köszönetemet fejezem ki.

304 (Megjegyzés - Popup)

DL 86221 és 86224; SO I. 172–173.

305 (Megjegyzés - Popup)

Belitzky: Sopron megye 937. Később ugyanez történt a jáki apátsággal is: *Rácz György*: A jáki apátság kegyurai. In: *Analecta mediaevalia I. Tanulmányok a középkorról*. Szerk.: Neumann Tibor, Piliscsaba 2001. 196–197.

306 (Megjegyzés - Popup)

Vö. *Solymosi László*: A hiteleshelyi pecséthasználat kezdeteihez. In: *Magyar Herald. A magyar hivatali írásbeliség fejlődése 1181–1981*. Budapest 1984. 91–139., különösen 110–121.

307 (Megjegyzés - Popup)

Vö. *Kumorovitz Lajos Bernát*: A magyar pecséthasználat története a középkorban. Budapest, 1993. 62. Természetesen a kor forrásadottságainak ismeretében nem állíthatjuk biztosan, hogy ez volt az oklevelek legkorábbi átírása, tény azonban, hogy mindkét oklevél eredetije fennmaradt (1230: DL 159, a Hevenessi-gyűjteményben Tom. XLVII. 79., 1771. és 1806. évi hitelesített másolatai közös jelzeten: DF 264816; 1280: DL 1079), 1350-ben született átírataik pedig több példányban is – igaz, egy eredeti kivételével csak újabb átiratokban és másolatokban. Egyszerre ugyanis (legalább) három átíró oklevél született 1350. június 11-én: mindkét magánkiadványt átírta a győri káptalan egyik oklevele, amely Pálóci Máté nádor 1436. jún 19-i átírásában maradt fenn: DF 265030, ennek újabb átírata a kapornaki konvent 1446. november 11-i kiadványában: DL 12835; míg a káptalan második oklevele csak Osl ispán 1230-as adománylevelét írja át DL 25111 (eredeti). Csak Herbord ispán 1280-as adománylevelét írja át: DL 1078, 1806. évi hitelesített másolata DF 264848, Pálóci Máté nádor 1436. jún 19-i átírásában, amely 19. századi egyszerű másolatban maradt fenn DF 265033. Kiadásai: 1230: SO I. 17–18.; CD III. 2. 208–211. (itt Fejér Osl ispánt tévesen Mihálynak nevezi, nyilván a prépostság titulusból következőve. Vö. SO I. 18.), UB I. 168., 1280: Hazai oklevéltár 1234–1536. Szerk.: Nagy Imre, Nagy Gyula, Deák Farkas. Budapest, 1879. 87.; SO 47.; UB II. 202.

308 (Megjegyzés - Popup)

Eckhart: Hiteles helyeink 651.

309 (Megjegyzés - Popup)

Domonkos Ottó: A magyarországi mesterlegények közép-európai kapcsolatai és szokásai a XV–XIX. században. Ipartörténeti könyvtár 1. Budapest, 2002. 54–55.

310 (Megjegyzés - Popup)

J. Matthias Korabinsky: *Geographisch – Historisches und Produkten Lexikon von Ungarn....* Pressburg, 1786. 468.

311 (Megjegyzés - Popup)

Payr Sándor: A soproni evangélikus egyházközség története. Sopron, 1917. 91–92.; *Csatkai Endre*: *Das*

alte Wahrzeichen von Oedenburg. Oedenburger Zeitung 1925. XII. 31.; Csatkai Endre: A régi soproni fazekasok. Sopron vármegye 1939. VI. 4.

312 (Megjegyzés - Popup)

Csatkai Endre: A soproni késgyártók. SSz. 9 (1955), 141–143.; Krisztinkovich Béla: Habán emlékek Sopronban és környékén. SSz. 14 (1960), 221–232.

313 (Megjegyzés - Popup)

Csatkai Endre: Műemlékeink. A Sas téri Fekete Sas ház. Kisalföld 1957. VI. 19.

314 (Megjegyzés - Popup)

Soproni Levéltár, 698. Sopron város térképei 36.

315 (Megjegyzés - Popup)

Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. Budapest 1900. VII.

316 (Megjegyzés - Popup)

Adam Landgraf: Beschreibung des Habaner Strohdaches ..., Pressburg, 1772.; Landgráf Ádám: Habán fedél, avagy egy igen használatos, szalma és agyagból készült öszve-szerkesztett héjazat nemének leírása ..., Sopronban, 1772.

317 (Megjegyzés - Popup)

Katona Imre: A habán kerámia Magyarországon. Budapest, 1974.; uő: Habán művészeti emlékek Magyarországon. Budapest, 1983..

318 (Megjegyzés - Popup)

Trostovszky Gabriella: A Helytartótanácsi Levéltár műszaki tárgyú metszeteinek részletei. Technikatörténeti Források 1. füzet. Magyar Országos Levéltár – MTA Technikatörténeti Kutatásokat Koordináló Központja kiadványsorozata, főszerkesztő Endrei Walter. Budapest, 1992. 16–20.

319 (Megjegyzés - Popup)

Soproni Levéltár, Raths- und Gemein. Prot. IV.A. 1003/A 190. 1780. 2.11.-122/1–5.

320 (Megjegyzés - Popup)

Soproni Levéltár, u. o. 1781.02.28. 78–79.

321 (Megjegyzés - Popup)

Soproni Levéltár, u.o. 1781.05.02. – 170–171; 213–215.; Házi Jenő: Soproni polgárcsaládok 1535–1848. Budapest, 1982. II. 983.

322 (Megjegyzés - Popup)

Domonkos Ottó: Lakatos – puskaműves – órás. In: Céhes kézműipar. Altes Handwerk. Burgenländisches Landesmuseum. Katalog, Neue Folge 24. Eisentadt 1983. 38.

323 (Megjegyzés - Popup)

Csatkai Endre: Zoller Ferenc soproni órás Mária Terézia korában. In: Régi soproni házak. Régi soproni családok. Sopron, 1939. 23-29.; Faller Jenő: A brennbergi szénbányászat úttörői. SSz. 11 (1957) 272–276.; Környei Attila: A brennbergi bánya és munkásmozgalom vázlatos története. SSz. 22 (1968) 195..

324 (Megjegyzés - Popup)

Az egy emberfej nagyságú kékeszöld kristályos földpát volt, sima járófelülettel, amelyet a soproni Előkapu bejáratának útburkolatába építettek be. Ld. 1. jz.

325 (Megjegyzés - Popup)

Oedenburger Zeitung 1925. XII. 31.

326 (Megjegyzés - Popup)

* A „Szemlék szemléje” c. sorozatunkban rokon tematikájú (és rokon elnevezésű) folyóiratok munkatársai mutatják be lapjukat a Szerkesztőség felkérésére. A sorozatot abból az alkalomból közöljük, hogy 2005-ben ünnepeljük majd a Soproni Szemle újraindításának 50. évfordulóját.